

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

**CLİNTON'IN IRAK VE İRAN'I İKİLİ ÇEVRELEME POLİTİKASI
ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ VE
TERCİHLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

MUSTAFA TÜRK

İstanbul, 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

**CLİNTON'IN IRAK VE İRAN'I İKİLİ ÇEVRELEME POLİTİKASI
ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ VE
TERCİHLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

MUSTAFA TÜRK

Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi MUHAMMET TAHİR KILAVUZ

İstanbul, 2021

ÖZET

CLİNTON'IN IRAK VE İRAN'I İKİLİ ÇEVRELEME POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ VE TERCİHLERİ

Çevreleme, ABD tarafından SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan gücünü ve etkisini sınırlamak ve etkisiz hale getirmek amacıyla Soğuk Savaş döneminde uygulamaya konulmuş bir dış politika stratejisidir. Orta Doğu bölgesinde SSCB'nin çevrelenmesi ve bölgeye nüfuz etmesini engellemek amacıyla Basra Körfezi'nin iki büyük ve önemli ülkesi olan Irak ve İran ile geliştirilen ilişkiler ve bu bağlamda Türkiye'nin de bu politikanın uygulanmasındaki rolü ve değeri önemli olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte önceleri ABD'nin dost ve müttefiki olan sonraları ise düşman ve rakipleri konumuna gelen Irak ve İran'a karşı İkili Çevreleme politikası Clinton yönetimi tarafından SSCB'yi çevreleme politikasına benzer yaklaşım, amaçlarla ve yöntemlerle uygulamaya konulmuştur. Amerika, İkili Çevreleme politikasının uygulanma safhasında dost ve müttefik bir stratejik ülke olan ve aynı zamanda bölgesel bir güç Türkiye'ye ihtiyaç duymuş ve desteğini zaruri ve mühim görmüştür. Bu tez çalışmasında ABD'nin Irak ve İran'ı İkili Çevreleme politikasının temel dayanakları, yöntemleri ve sonuçları ele alınmaktadır. Ayrıca bu politikanın Türkiye'nin dış politika strateji ve tercihlerine yansımalarını ve etkilerini ele almayı ve değerlendirmelerde bulunmayı amaçlamaktadır. Böylelikle bu çalışma İkili Çevreleme politikası kapsamında Türkiye'nin ABD, Irak ve İran ile olan ikili ilişkilerini geniş kapsamlı ve çok boyutlu bir biçimde analiz etmektedir. Bu yönüyle daha önce Türkçe ve İngilizce literatürde benzer alanlarda ve konularda yapılan çalışmalardan ayrılmakta ve literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İkili Çevreleme, Türk Dış Politikası, Türk-Amerikan İlişkileri, Irak, İran

ABSTRACT

IN THE FRAMEWORK OF CLINTON'S DUAL CONTAINMENT POLICY ON IRAQ AND IRAN TURKEY'S FOREIGN POLICY STRATEGIES AND PREFERENCES

Containment is a foreign policy strategy put into practice by the US during the Cold War in order to limit and neutralize the increasing power and influence of the USSR after the Second World War. The relations developed with Iraq and Iran, the two big and important countries of the Persian Gulf, in order to prevent the USSR from encircling and penetrating the region in the Middle East region and in this context, the role and value of Turkey in the implementation of this policy have been important. With the end of the Cold War, the Dual Containment policy against Iraq and Iran, which were previously friends and allies of the USA and later became enemies and rivals, was implemented by the Clinton administration with an approach, aims and methods similar to the policy of containing the USSR. In the implementation phase of the Dual Containment policy, America has needed Turkey which is a strategic ally and friend and also a regional power and has seen its support essential and important. In this thesis, the main foundations, methods and results of the US Dual Containment policy of Iraq and Iran are discussed. Also it seeks to engage in evaluation and analyze this policy effects and reflections on Turkey's foreign policy strategies and choices. Thus, this study analyzes Turkey bilateral relations with US, Iraq and Iran in the context of Dual Containment policy as wide-ranging and multidimensional format. In this respect, it differs from previous studies in similar fields and subjects in Turkish and English literature and fills an important gap in the literature.

Keywords: Dual Containment, Turkish Foreign Policy, Turkish-American Relations, Iraq, Iran

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının yazılış ve tamamlanma sürecinde bana öneri ve destekleriyle önemli katkılarda bulunan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi M. Tahir KILAVUZ'a teşekkürü borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum. Bu süreçte tez danışmanımı belirlemede yardımcı olan ve aracılık eden değerli hocam Doç. Dr. Ali ERKEN'e de bilhassa teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca tez jüri üyeleri muhterem hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Serhan AFACAN ve Dr. Öğr. Üyesi Süleyman GÜDER'e değerli yorum ve değerlendirmeleri için minnettarlığımı sunmak istiyorum. Son olarak hayatımın her safhasında her daim yanımda duran, maddi ve manevi desteklerini hiç esirgemeyen ve üzerimde ciddi ve büyük emekleri olan sevgili aileme sonsuz teşekkürler ediyor ve bu eseri aileme ithaf ediyorum.

İSTANBUL, 2021

MUSTAFA TÜRK

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	6
1.1. Çevreleme Politikası.....	6
1.1.1. Çevreleme Politikasının Tanımı.....	6
1.1.2. Çevreleme Politikasının Amaçları.....	8
1.1.3. Çevreleme Politikasının Uygulanması.....	9
1.1.3.1. Ekonomik ve Askeri Yardımlar.....	10
1.1.3.2. Bölgesel İttifaklar.....	10
1.1.3.3. Askeri Müdahaleler.....	11
1.1.3.4. Propaganda ve Gizli Operasyonlar.....	13
1.1.4. Çevreleme Politikasının Başarı ve Başarısızlıkları.....	13
1.1.5. Türk Dış Politikasının Dış Etkenlere Karşılığı.....	17
2. ORTA DOĞU'DA GÜÇ MÜCADELERİ: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ.....	27
2.1. ABD'nin Orta Doğu'ya Yönelik Genel Politikaları.....	27
2.1.1. Truman Doktrini.....	28
2.1.2. Eisenhower Doktrini ve Bağdat Paktı.....	31
2.1.3. Nixon Doktrini ve Çifte Sütun Politikası.....	37
2.1.4. Carter Doktrini ve Çevik Güç.....	40

2.1.5. Reagan Doktrini ve Körfez Güvenliği.....	42
2.2. ABD-Irak İlişkileri ve Türkiye.....	44
2.2.1. Irak ve Bağdat Paktı.....	44
2.2.2. 1958 Darbesi ve CENTO'nun Kuruluşu.....	47
2.2.3. Saddam Hüseyin'in İktidara Gelişi ve İran-Irak Savaşı.....	49
2.3. ABD-İran İlişkileri ve Türkiye.....	54
2.3.1. Ajax Operasyonu ve Musaddık'ın İktidardan Düşürülmesi.....	54
2.3.2. İran ve Bağdat Paktı.....	57
2.3.3. İran ve Çifte Sütun Politikası.....	59
2.3.4. İran İslam Devrimi ve İran-Irak Savaşı.....	60
3. ORTA DOĞU'DA DEĞİŞEN DENGELER: SOĞUK SAVAŞI'IN SONU VE KÖRFEZ KRİZİ.....	69
3.1. George Bush ve Yeni Dünya Düzeni.....	69
3.2. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Körfez Savaşı.....	74
3.3. Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki Rolü ve Politikası.....	77
3.4. Körfez Savaşı'nın Türkiye Açısından Sonuçları.....	80
3.5. Clinton Yönetimi ve İkili Çevreleme Politikası.....	82
3.5.1. Irak'ın Çevrelenmesi ve Türkiye.....	85
3.5.1.1. Sığınmacı Sorunu: Güvenli Bölge ve Çekiç Güç.....	85
3.5.1.2. PKK'nın Güç Kazanması ve Sınır Ötesi Askeri Operasyonlar.....	90
3.5.1.3. Kuzey Irak'ta Devletleşme Adımları ve Anlaşmazlıklar: KDP ve KYP..	94
3.5.1.3.1. Paris Toplantıları.....	98
3.5.1.3.2. Dublin Konferansı.....	98
3.5.1.3.3. Tahran ve Ankara Toplantıları.....	99
3.5.1.3.4. Washington Süreci.....	100

3.5.1.4. Ekonomik Yaptırımlar.....	101
3.5.1.5. Silahların Denetimi.....	105
3.5.1.6. Çöl Tilkisi Operasyonu.....	109
3.5.1.7. Irak Muhalefetini Destekleme.....	112
3.5.1.8. Irak'ı Çevreleme Politikasının Değerlendirilmesi.....	114
3.5.2. İran'ın Çevrelenmesi ve Türkiye.....	117
3.5.2.1. İdeolojik Uyuşmazlık: İran'ın Devrim İhracı Politikası.....	117
3.5.2.2. Irak Bağlamında Yakınlaşan ve Farklılaşan Politikalar.....	123
3.5.2.2.1. Kuzey Irak'taki Bölgesel Kürt Gruplarıyla İlişkileri.....	123
3.5.2.2.2. PKK Sorunsalı ve Sınır Ötesi Askeri Harekatlar.....	125
3.5.2.3. İran'ın Terör Gruplarıyla İlişkileri ve Silahlanma Girişimleri.....	128
3.5.2.4. Orta Asya ve Kafkasya'da Rekabet ve İş birliği.....	132
3.5.2.4.1. Rol Model Ülke Olarak Türkiye'nin Öne Çıkması.....	132
3.5.2.4.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Çerçevesinde Gelişen İlişkiler	135
3.5.2.5. D'Amato Yasası ve Türkiye-İran Doğalgaz Antlaşması.....	136
3.5.2.6. Türkiye-İsrail Yakınlaşması ve İran'ın Tutumu.....	138
3.5.2.7. Hatemi'nin İktidara Gelişiyle Görece Yumuşayan İlişkiler.....	141
3.5.2.8. İran'ı Çevreleme Politikasının Değerlendirilmesi.....	144
SONUÇ.....	149
KAYNAKÇA.....	159

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Devletler
CENTCOM	: ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı
CENTO	: Merkezi Antlaşma Örgütü
CIA	: Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı
CNN	: Cable News Network
çev.	: Çeviren
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
drl.	: Derleyen
D-8	: Gelişen Sekiz Ülke
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
Ed.	: Editör
EDES	: Hür Demokratik Yunan Ordusu
ELAS	: Ulusal Kurtuluş Ordusu
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HAMAS	: İslami Direniş Hareketi
IAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
IKDP	: Irak Kürt Demokrat Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
INF	: Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması
IPC	: Irak Petrol Şirketi

ISA	: Iran Sanctions Act
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
IUA	: Irak Ulusal Kongresi
IUU	: Irak Ulusal Uzlaşması
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
KYP	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NPT	: Nükleer Silahların Yayılımını Önleme Anlaşması
NSC	: National Security Council
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
RCD	: Kalkınma için Bölgesel İşbirliği
s.	: Sayfa
SALT	: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması
SAVAK	: İran Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü
SEATO	: Güneydoğu Asya Anlaşması Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
START	: Stratejik Silahların Azaltılması Görüşmeleri
TUDEH	: İran Kitlelerinin Partisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UNMOVIC	: Birleşmiş Milletler İzleme, Doğrulama ve Denetleme Komisyonu
UNSCOM	: Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu
YPG	: Halk Koruma Birlikleri

GİRİŞ

Soğuk Savaş dönemi Truman Doktrininin ilan edildiği 1947 yılından SSCB'nin dağıldığı 1991 yılına kadar süregelen siyasi, ekonomik, askeri ve ideolojik bölünmelere ve çekişmelere konu olan bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu süre zarfında iki kutupluluk olgusu uluslararası sisteminin yapısını domine etmiş ve ülkeler arasındaki ilişkilere yön vermiştir. Bir tarafta ABD ve Batılı ülkelerin dahil olduğu Batı bloğu diğer tarafta SSCB ve uydu devletleri içine alan Doğu bloğu meydana getirilmiştir. Bu minvalde ABD, SSCB'nin Avrupa, Uzak Doğu ve Orta Doğu gibi dünyanın herhangi bir bölgesinde güç kazanmasını ve etkinliğini artırmasının önüne geçmek için birtakım askeri, siyasi, ekonomik ve ideolojik araçlarla çevreleme politikasını uygulamaya koymuştur. SSCB'ye karşı çevrelemenin uygulanmasında Orta Doğu bölgesi sahip olduğu zengin yer altı kaynakları ve önemli kara ve deniz yollarının geçiş hattında yer alması nedeniyle daha çok ön plana çıkmış ve bloklar arası çatışma ve tırmanmanın ana üssü olmuştur. Bu noktada Basra Körfezi'nin iki önemli başat gücü Irak ve İran'ın çevreleme konusundaki tutum ve tavırları, dış politika tercihleri ve dahil oldukları ittifak sistemleri ABD açısından kritik bir öneme sahip olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin ABD ile ikili ilişkilerini büyük ölçüde şekillendiren temel unsur egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik SSCB'den algıladığı güvenlik riskleriydi. Bu unsur Türkiye'nin çevreleme politikasındaki önemini ve değerini artırmakla beraber ABD ile sıkı ve yakın münasebetlerine ve ortaklıklarına katkıda bulunmuştur. Çevrelemenin Avrupa ve Uzak Doğu boyutlarının yanında Orta Doğu safhasında uygulanmasında Johnson mektubu, Kıbrıs harekâtı ve Arap-İsrail savaşları gibi konjonktürel anlaşmazlıklar ve gerginlikler hariçte tutulduğunda Türkiye genel olarak ABD ile uyum içerisinde olmuş ve ABD'nin teşvik ve destekleriyle kurulan güvenlik paktlarında öncü ve önemli roller üstlenmiştir. Bu minvalde Türkiye'nin Irak ve İran ile olan ilişkilerinde çevreleme politikası yönlendirici ve belirleyici bir önemli faktör olmuştur.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber Soğuk Savaş dönemi son bulmuş ve iki kutupluluk kavramı uluslararası toplumun gündeminden çıkmış, ABD savaştan zaferle çıkarak tek ve hegemon gücünü tüm dünyaya ilan ederek yeni bir uluslararası düzenin inşa edildiğini savunmuştur. Uluslararası sisteminin yapısında meydana gelen köklü değişikliğin ilk yansımaları ABD'nin Orta Doğu politikalarında belirgin bir şekilde görülmüştür. İlk olarak Orta Doğu barışına ve istikrarına katkıda bulunacak Arap-İsrail barış süreci ABD'nin destek ve

teşvikleriyle başlatılmıştır. İkinci olarak Irak ve İran'a yönelik aynı anda ve benzer amaç ve yöntemlerle İkili Çevreleme politikası uygulamaya geçirilmiştir.

“İkili Çevreleme Politikası”, Amerika'nın 1990'lı yıllar boyunca genelde Orta Doğu özelde ise Basra Körfezi'nin iki önemli stratejik ve ekonomik aktörü Irak ve İran'a karşı siyasi, diplomatik, askeri ve ekonomik araçlarla uygulamaya koyduğu en önemli dış politika seçimlerinden birini meydana getirmiştir. İlk olarak 1993'te Başkan Clinton'ın özel danışmanı Martin Indy'in konuşmasıyla gündeme gelen İkili Çevreleme politikası ABD'nin o zamana kadarki İran ve Irak'a karşı izlemiş olduğu dış politika davranışları ve tercihlerini radikal bir biçimde değişikliğe uğratmış ve iki ülke ile olan ilişkilerde yeni bir sayfayı açmıştır. Zira ABD, 1980-1988 yılları arasında süregelen İran-Irak savaşında açıkça Irak tarafında yer alarak Irak'ın İran'a karşı kullanma ve bu bağlamda iki ülkeyi birbirine karşı savaştırarak güçlerini zayıflatma politikasından vazgeçerek iki ülkeyi de aynı zamanda ulusal ve bölgesel çıkarlarına tehdit olarak nitelendirerek benzer araç ve yöntemlerle uluslararası alandan yalıtma ve izole etme politikasına geçiş yapmıştır. Bu değişikliğin en temel nedenlerinden birisi, Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte dağılan SSCB'nin artık dünyanın herhangi bir bölgesinde özellikle Orta Doğu'da ABD'ye rakip ve düşman bir büyük güç olma tehlikesinin son bulmasıdır. Diğer önemli nedenleri ise uluslararası sistemin yapısındaki değişimden ziyade Irak ve İran'ın dış politika eğilimleri ve iç siyasetindeki değişimlerinde aramak mümkündür. 1979 İslam devrimine kadar ABD'nin Orta Doğu bölgesinde sadık ve dost müttefikleri olarak Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin çevrelenmesinde önemli yeri olan İran'ın artık ABD ve Batı karşıtı bir ülke haline gelerek hem ABD'yi hem de bölgedeki ABD'nin dost müttefikleri İsrail, Türkiye ve Körfez Arap ülkelerine tehdit edici davranış ve tutumlarda bulunmuştur. Diğer taraftan İran'a karşı bir denge unsuru olarak desteklenen Irak'ın ise 1990 yılında tek taraflı ve saldırgan bir davranışla Kuveyt'i işgal ederek Körfez bölgesinin istikrarını ve güvenliğini ağır hasara uğratarak ABD'nin bölgedeki stratejik ve ekonomik menfaatlerine aykırı hareket etmiştir.

ABD'nin Irak'a yönelik çevreleme politikasının araçları; Güvenli bölge ve Çekiç güç oluşumu, Kuzey Irak'taki bölgesel Kürt grupları KDP ve KYP ile ikili ilişkiler geliştirme, ekonomik yaptırımlar, silah denetimleri, Saddam karşıtı muhalif grupları destekleme, tek taraflı askeri müdahaleler şeklinde gerçekleşirken İran'a yönelik çevreleme politikası ise İran'ın devrim ihracını engelleme, terör gruplarıyla bağlantılarını kesme ve silahlanma girişimlerini durdurma, İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'daki rolü ve pozisyonuna karşı rol model olarak Türkiye'nin yanında yer almak, ekonomik yaptırımlar ilan etmek ve Türkiye'nin İsrail ile yakın ekonomik ve askeri yakınlaşmasını desteklemek şeklinde olmuştur.

Türkiye'nin İkili Çevreleme politikasının uygulanması safhasında rolü ve yeri kayda değer bir konu olmuştur. Türkiye'nin Batı eğilimli ve eksenli bir dış politika davranışı, Orta Doğu bölgesine yakınlığı ve stratejik konumu, ABD'nin stratejik ortağı ve NATO'nun değerli ve önemli müttefiki olması ve bölge ülkeleriyle olan yakın geçmişi, ortak din, kültür ve yaşayış biçimi bu argümanı güçlendirmektedir. Türkiye, her ne kadar bazı konu ve alanlarda ABD ile uyum ve iş birliği içerisinde bulunsada genel olarak İkili Çevreleme politikası bağlamında ABD tarafından verilmesi istenen destek ve yardımlara pek sıcak bakmamış, gönülsüz olmuştur. Zira hem Irak ile hem de İran olan ilişkilerinde birtakım ekonomik, siyasi ve askeri kayıplara uğramış ve çeşitli güvenlik tehditleriyle yüz yüze kalmıştır. Ancak ABD ile Soğuk Savaş döneminden gelen yoğun askeri, siyasi ve ekonomik münasebetleri ve stratejik müttefiklik olguları Türkiye'nin bu politikayı benimseme ve destekleme noktasında zorunluluğa sevk etmiştir.

Bu tezin amacı, İkili Çevreleme politikasının ortaya çıkmasına neden olan gelişmeleri ve değişiklikleri süreç içerisinde birbirleriyle bağlantılı bir biçimde ele almak ve politikanın ana amaç ve hedefleri teori düzeyinde sunularak uygulama safhasındaki karşılaşılan zorluklar, güçlükler ve başarısızlıkları açık bir biçimde ortaya koymaktır. Ayrıca İkili Çevreleme politikasının Türkiye'nin ABD, Irak ve İran ile ikili ilişkilerine ve bu bağlamda Türkiye'nin dış politika strateji ve tercihlerine etki ve yansımalarını analiz etmek ve değerlendirmelerde bulunmak tezin temel hedefidir.

Bu tezde esas olarak İkili Çevreleme politikasının başarılı olup olmadığı, Türkiye'nin İkili Çevreleme politikasından olumlu ya da olumsuz nasıl etkilendiği ve Türkiye'nin bu politika kapsamında ne derecede ve hangi düzeyde Amerika ile uyum içerisinde ve paralel yönde bir politika takip ettiği etmediği ya da Türkiye'nin bu politikanın dışına çıkarak ABD'den özerk kendi milli menfaatlerini önceleyen özerk bir dış politika alanı meydana getirip getirmediği gibi sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Bu amaçlardan ve sorulardan hareketle bu tezde temel olarak çeşitli gerekçeler ve argümanlar dile getirilerek ABD'nin hem Irak'a hem de İran'a yönelik başlatmış olduğunu İkili Çevreleme politikasının istenilen ölçüde başarıya ulaşamadığını bununla beraber İkili Çevreleme politikasının Türkiye'ye etkilerinin birçok açıdan olumsuz yönde olduğu savunulmaktadır.

Bu tez çalışmasında hem Türkçe hem de İngilizce literatür geniş bir biçimde taranmıştır. Literatür çalışmaları yapılırken özellikle Türkçe literatürde İkili Çevreleme politikası ve bu politikanın Türkiye'nin dış politika tercih ve tutumlarını ele alan başlı başına ya da spesifik bir

kitap, makale ve tez gibi çalışmalara pek rastlanmamıştır. Bununla beraber Gencer Özcan ve Şule Kut'un editörlüğünü yaptığı *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* kitabının içerisinde *Ayşegül Sever'in ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye* adlı bölüme ulaşılabilmiştir. Ayrıca Baskın Oran'ın editörlüğünde hazırlanan *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001* adlı kitabının içerisinde *ABD'nin Çifte Çevreleme Politikası ve Türkiye* bölümü tespit edilmiştir. Bu eserler gerek tez konumun belirlenmesinde ve fikirsel bir temel oluşturmasında gerekse tezimin yazılış safhasında yararlanılan temel kaynaklar niteliğinde olmuştur. Bununla beraber tez çalışmasında çeşitli kitap, makale, tezlerden yararlanılmakla birlikte National Security Council raporları, Birleşmiş Milletler kararları, ABD Başkanlarının Kongre konuşmaları ve beyanatları, gazete haberleri gibi pek çok kaynaktan da yararlanılmıştır.

YÖK Tez Arama merkezinde tez çalışmam ile ilgili önceki çalışmalar kapsamlı bir şekilde taranmış ve değerlendirilmiştir. Burada yapılan aramalarda dikkat çekilen hususlar bazı çalışmalarda İkili Çevreleme politikası ele alınmakla beraber sadece meselenin Irak'ın çevrelemesi ve Türkiye boyutu ya da Kuzey Iraklı Kürt grupları açısından ele alınarak dar ve sınırlı kapsamda tutulduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan her ne kadar İran ile Türkiye'nin İslam Devrimi sonrasında vuku bulan anlaşmazlıklara ve çekişmelere değinilse de meselenin İran'ın çevrelenmesi ve Türkiye kısmına vurgu yapılmamıştır. Bu çalışmalara örnek olarak Gökberk Aliyavuz Aydın'ın *Irak Bağlamında Türkiye-ABD ilişkileri(1990-2003): Neoklasik Realizme Göre Bir Değerlendirme*, Hafız Mammadov'un *ABD'nin Basra Körfezi'ne Yönelik Güvenlik Politikaları: Çifte Sütun Politikasından Çifte Kuşatma Politikasına*, Serhat Ahmet Erkmen'in *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, Murat Özmen'in *ABD'nin Irak Politikası (1990-2003)*, Ömer Faruk Görçün'ün *1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türk-İran İlişkileri* ve Enes Akgül'ün *1979 Sonrası Türkiye-İran İlişkileri* gibi tez çalışmaları verilebilir. Uluslararası alanda yapılan literatür taramasında ise İkili Çevreleme politikasıyla alakalı pek çok kitap, makale ve tez çalışmasına rastlanmıştır ancak meselenin sadece Irak ve İran boyutunun ele alındığı Türkiye ile ilgili kısma ya değinilmediği ya da az yer ayrıldığını gözlenmiştir. Bu tür çalışmalara Jerry L. Mraz and John P. McCallen'in *Dual Containment in the Persian Gulf: strategic considerations and policy options* ve Alex Edwards'ın *Dual Containment Policy in the Persian Gulf: The USA, Iran, and Iraq, 1991-2000* adlı tez çalışmaları örnek gösterilebilir. Böylece bu tez çalışmasıyla ABD'nin Irak ve İran'ı İkili Çevrelemesi ve Türkiye'nin dış politika stratejilerine ve tercihlerine etkileri ve yansımaları kapsamlı ve çok boyutlu bir şekilde ele alınarak ABD-

Türkiye-Irak ve ABD-Türkiye-İran üçlü ilişkiler bağlamında değerlendirilerek bir özgünlük ve yenilik ortaya konulacak ve hem Türkçe hem de İngilizce literatürde önemli bir boşluk doldurulacaktır.

Bu tez çalışması 3 ana başlıktan meydana gelmektedir. Birinci bölümde ABD'nin Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye karşı uygulamış olduğu en önemli ve kritik dış politika stratejilerinden Çevreleme politikasının teorik ve düşünsel altyapısını meydana getiren George Kennan'ın görüşlerine ve yorumlarına, Çevrelemenin ortaya çıktığı uluslararası ortama ve çeşitli gerekçelerine, tanımına, amaçlarına ve uygulanmasında yararlanılan temel araç ve yöntemlere yer verilmekle birlikte Çevreleme politikasının planlanmasındaki ve uygulanmasındaki başarı ve başarısız noktalarına ve Türkiye'nin bu politikadaki yeri ve önemi ve ABD ile bu politika kapsamında ikili ilişkileri tartışılmıştır.

Tezin ikinci bölümde ilk olarak SSCB'ye karşı takip edilen Çevreleme politikası temel alınarak Amerika'nın Soğuk Savaş döneminde yönelik genel politikalarını şekillendiren temel unsurlar ve saikler ABD Başkanlarının kendi adlarıyla ilan ettikleri doktrinler bağlamında açıklanmış ardından bir sonraki bölümde ele alınan Irak ve İran'ın İkili Çevreleme politikasına temel oluşturmak amacıyla ABD'nin Irak ile ilişkileri ve Türkiye ve ABD'nin İran ilişkileri ve Türkiye alt başlıklarına yer verilerek bu ülkelerin çevreleme konusundaki dış politika yaklaşımları ve tercihleri ele alınmıştır. Burada esas olarak ABD-Türkiye-Irak ve ABD-Türkiye-İran üçlü ilişkiler bağlamında bölümler ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümü tezin temel hipotezlerinin sınındığı ve sorulara cevap arandığı esas kısımdır. Bu bölümde ilk olarak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yeni oluşan uluslararası düzenin yapısı ve niteliği kuramsal yaklaşımlar ve görüşler çerçevesinde ele alınmıştır. Burada Körfez Savaşı'nın hem yeni uluslararası düzenin ilk sınanma alanı olması nedeniyle hem de savaşın sonrasında Orta Doğu bölgesinde meydana gelen değişikliklerin başlangıç noktasını oluşturması bakımından önemine özellikle vurgu yapılmıştır. Bunun yanında alt başlıklarda Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin konumu ve yeri, Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye etkileri ve sonuçlarına değinilmiştir. Son olarak bu çalışmaya ismini veren ve tezin odak noktasını oluşturan Clinton yönetiminin Irak ve İran'ın İkili çevrelemesinde Türkiye'nin dış politika yaklaşımlarına ve tutumlarına etkileri iki ayrı alt başlık Irak'ın çevrenmesi ve Türkiye ve İran'ın çevrenmesi ve Türkiye şeklinde anlatılmış ve bu başlıkların sonlarında İkili çevrelemenin hem ABD hem de Türkiye açısından genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Sonuç kısmında ise tezin savunduğu temel hipotezler ve sorular sunularak savunulan argümanlar ve iddialar temellendirilmiş ve gerekçelendirilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

“Çevreleme politikası” Amerikan’ın dış politika ve güvenlik yaklaşımlarında önemli bir merhaleyi teşkil etmiş, amaçları, hedefleri ve uygulamada yararlanılan araç ve yöntemlerden dolayı en çok üzerinde durulan ve tartışılan dış politika seçeneklerinden biri olmuştur. Esas olarak Soğuk Savaş döneminde iki kutupluluğun bir neticesi olarak liberal ve kapitalist Batı bloğunun karşısında pozisyon alarak düşmanca faaliyetlerde bulunan Doğu bloğu lideri ve komünizmin temsilcisi Sovyetler Birliği’ne karşı siyasi, diplomatik, askeri, ekonomik ve ideolojik araçlarla caydırma, baskılama ve sıkıştırma faaliyetleri çerçevesinde uygulanmış bir politikadır. Bu politikayla SSCB’nin ABD ve Batılı müttefiklerinin dünyanın herhangi bir bölgesinde ulusal çıkarlarına ve güvenliklerine tehdit hale gelmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Tezin ilk kısmını meydana getiren bu bölümde Amerika’nın Soğuk Savaş sürecinde güvenlik ve tehdit algılamalarının dış politika stratejilerine ve tercihlerine nasıl yansıdığı ve karşılık bulduğu, Çevreleme politikasının benimsenmesinde ve uygulanmasında altında yatan temel unsurlar ve dinamikler, Çevreleme politikasının yürütülmesinde kullanılan dış politika araçları ve seçenekleri, Çevreleme politikasının başarı ve başarısız noktaları ve son olarak da Çevreleme politikasının Türkiye’nin uluslararası alanda takip ettiği dış siyasetine etki ve yansımaları konjonktürel olarak ele alınacaktır.

1.1. Çevreleme Politikası

1.1.1. Çevreleme Politikasının Tanımı

“Çevreleme Politikası” (*Containment Policy*), ilk defa Temmuz 1947’de *Foreign Affairs* dergisinde yayınlanan “*Sources of Soviet Conduct*” (Sovyet Tutumunun Kaynakları) adlı makalede Amerikalı diplomat ve Sovyet uzmanı George Frost Kennan tarafından kullanılmış ve literatüre kazandırılmıştır ancak yazar bu makalede ilk haliyle gerçek ismini kullanmaktan kaçınarak ‘X’ ifadesini kullanmayı tercih etmiş fakat çok geçmeden gerçek kimliği kamuoyunda ve akademik camiada ortaya çıkarılmıştır (Kennan, 1947, s. 566-582). Esasında bu makale daha önce Kennan’ın Moskova’da görevli bir diplomatken ABD Dışişleri Bakanlığı’na rapor olarak gönderdiği 22 Şubat 1946 tarihli “*Long Telegram*”’ın (Uzun Telgraf) genişletilmiş ve geliştirilmiş bir şekliydi (Özcan, 2019, s. 1).

Kennan, ‘*Long Telegram*’da Çevreleme politikasının teorik ve fikrîsel özünü meydana getirerek genel olarak Sovyet Rusya’nın dış politika tutum ve davranışlarının tarihsel arka planını, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki süreçte izlemiş olduğu dış politika eğilimlerini, kapitalist ve Batılı ülkelere karşı bakış açısını irdelemiş ve bunlara karşı alınabilecek çözüm önerileri sunmuştur. Kennan, SSCB’nin resmi görüşünün Marksist-Komünist ideolojisi temelli olduğunu, Batılı kapitalist ülkelerle uzlaşmanın ve bir arada barışçıl bir şekilde yaşamının mümkün olamayacağını ve birbirlerine düşürülerek aralarında çatışma çıkması için her türlü araca başvurulması gerektiğini yansıttığını ileri sürmüştür ayrıca SSCB’nin ‘‘kapitalist kuşatılma’’ korkusunu aşmak için kuşku ve güvensizlik dürtüsüyle sürekli askeri sanayiye yatırım yapılmasının ve silahlı kuvvetlerin güçlerinin artırılmasının peşinde olduğunu iddia etmiştir. Kennan tüm bunları ifade ettikten ABD’li karar alıcıların neler yapması ve nelere odaklanması gerektiğini metnin son bölümünde dile getirmiştir. Yapılması gerekenler şu şekildeydi; 1) SSCB’nin düşmanca tavırlarının doğasını iyi anlamalı ve analiz edilmeli. 2) yıkıcı ve olumsuz değer yüklü propagandalarına karşılık yapıcı ve akılcı karşı söylemler geliştirilerek hem Amerikan halkının hem dünyanın değişik bölgelerindeki SSCB’nin tehdidi altındaki halklara güçlü bir özgüven ve cesaret verilmeliydi. 3) gereken sertlik, canlılık ve kararlılıkla Sovyet Rusya’nın yayılmasına ve etki alanını genişletilmesine izin verilmemeliydi. Böylece hâlihazırda zayıf olan gücünü ve direncini kırmak mümkün olabilecekti (George Kennan’s Long Telegram, 1946).

Kennan, ‘‘*Sources of Soviet Conduct*’’ isimli makalesinde *Long Telegram*’da ifade ettiği görüşlerinin, uyarılarının ve çözüm yollarının benzerleri dile getirmiş ancak biraz daha kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde sunmuştur. Sovyet iktidarının temel siyasi kişiliğini ve dış politika bakış perspektifini Marksist ideolojinin şekillendirdiğini yinelemiştir. Sovyet liderlerinin kapitalist Batılı ülkelere yönelik düşmanlığının, şüpheciliğin ve paranoyak halinin yansımaları dış siyasetteki davranış şekillerinin yanında iç siyasetteki katı, sert ve aşırı disiplin anlayışında da kendine yer edinmiştir. Öyle ki, resmi parti politikasına ve ilkelerine aykırı ve aleyhte fikir beyan eden muhalefete dış güçlerin (kapitalist ülkeler) ajanları muamelesi yapılmış, ordu ve polis kullanılarak sindirilmiş ve baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Kennan, tüm bunlardan yola çıkarak Amerika ve Batılı ülkeler ile Sovyet Rusya arasında gerginliğin ve çatışmanın kısa sürede sona ereceğini düşünmemekteydi. Tüm bunlara karşın yapılması gereken SSCB’ye yönelik ‘uzun vadeli, sabırlı ve temkinli bir sıkı çevrelemenin’ uygulamaya konulması gerektiğini düşünüyordu. Böylece Sovyet iktidarının yayılmasının ve genişlemesinin

önüne set çekilecek, Amerika Birleşik Devletleri'nin barışçıl ve istikrarlı bir dünya düzeni idealini yıkıma uğratmaya çalışan bir güç elimine edilecekti (Kennan, 1947, s. 566-582).

Joseph S. Nye (2007, s. 116-117), Çevrelemeyi Amerika Birleşik Devletleri'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca liberal bir ekonomik ve siyasal uluslararası düzeni inşa etmek ve teşvik etmek amacıyla Sovyet komünizmini etki altına alma ve sınırlandırma çabaların tümü olarak tanımlamıştır. Ayrıca Çevreleme politikasının farklı türlerinde bahsederek saldırgan ya da savunmacı olabileceğini savunmuştur. Çevrelemenin askeri güce bağlı olarak savaş ya da ittifaklar yoluyla, ekonomik güç kullanılarak birtakım ticari kısıtlama ve engellemeler ya da yaptırım şeklinde, yumuşak gücün unsurları olarak ideallerin ve değerlerin yaygınlaştırılmasıyla uygulanabileceğini ifade etmiştir.

John Lewis Gaddis (2005, s. 4), Çevrelemeyi İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlü bir aktör olarak ortaya çıkararak etki sahasını genişletmeye ve konumunu güçlendirmeye çalışan Sovyetler Birliği'nin uluslararası düzeni kendi ilkeleri ve değerleri etrafında değiştirmeye yönelik girişimlerinin Amerika tarafından engellemeye dönük politikalarla karşılık vermesi şeklinde tanımlamıştır.

Bu tanımlardan yola çıkarak Çevreleme politikasını kısacası Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni iki kutuplu uluslararası konjonktürde SSCB'nin dünyanın herhangi bir bölgesinde Amerika'nın hayati stratejik, siyasal, ekonomik ve askeri menfaatlere aykırı bir dış siyaset izlemesinin ve tehdit etmesinin önüne çeşitli sert güç ve yumuşak güç unsur ve araçlarla geçme çabalarına verilen bir dış politika yaklaşımı olarak tanımlayabiliriz.

1.1.2. Çevreleme Politikasının Amaçları

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ulusal Güvenlik Konseyi'nin (National Security Council) 1948 yılında yayınladığı “ NSC 20/1” adlı belgede ABD'nin SSCB'ye yönelik Çevreleme politikasının üç temel amaç ve hedefi belirlenmiştir; Birincisi, Sovyet iktidarının kendi sınırları dışındaki gerek kapitalist blok içerisinde yer alan Batılı ülkelere gerekse Sovyet Rusya'nın uydusu haline gelmiş komünist Doğulu ülkelere ve etkisine açık diğer ülkelere karşı yayılımını durdurmak ve bu ülkeler üzerinde hükümranlığını tesis etmesine izin verilmemesiydi. Ayrıca SSCB'nin bu ülkelerindeki uluslara yönelik komünizmin siyasi ve ekonomik düzenini öven ya da yücelten propagandasının önüne geçilmeliydi. Böylece ideolojik ve kültürel tahakkümünün girişimlerini başarısızlığa uğratmak mümkün olabilecekti. İkincisi, Sovyet Rusya'nın uluslararası ilişkilere bakış açısının değişikliğinin sağlanmasıydı. Çünkü

bundan önceki bölümde de bahsedildiği gibi Sovyet liderleri dünyanın kapitalist ve komünist olarak ikiye ayrıldığını kabul ediyorlar buna mukabil bu iki ayrı blok arasında uzlaşmanın ve barışçıl ortak bir yaşamın mümkün olamayacağını, sürekli bir rekabetin ve çatışma ihtimalinin yüksek olduğunu iddia ediyorlardı. Bu anlayış geçerliliğini kaybetmeli bunun yerine devletler egemen ve karşılıklı saygı ve iş birliği halinde olmalıydı. Böylelikle uluslararası istikrar ve düzen sağlanabilirdi. Üçüncüsü, SSCB ile diğer komünistler ülkeler arasındaki ilişkilerin zayıflatılmasına ve gerilimlerin artırılması için elden gelen her şey yapılmalıydı. Bunun sonucu olarak komünist blok bölünecek ve parçalanacak, güçlü bir birliktelik ve beraberlik sağlayamayacaktı. Buna ek olarak, Sovyet Rusya'nın uydusu olarak nitelendirilen ülkeler de SSCB'nin kontrolünden tedricen çıkmasına giden yol açılacaktı (NSC 20/1- US Objectives With Respect to Russia, 1948).

Kennan (1967, s.359), Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal güvenliğini için önem arz eden beş 'hayati' askeri ve sanayi güç merkezini olduğunu savunmuştur. Bunlar; Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Almanya ve Orta Avrupa, Sovyetler Birliği ve Japonya'dır. Bu merkezlerden sadece birisi düşman devlet Sovyet Rusya'nın kontrolü altındaydı. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Japonya'nın yenilgileriyle uluslararası arenada meydana gelen güç boşluğunu doldurmaya çalışarak etki alanını ve gücünü artırmaya çalışan SSCB'ye karşı güç dengesinin yeniden restorasyonu tesis edilmesini ve diğer güç merkezlerini ele geçirmesine izin verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Netice itibarıyla bu güç merkezlerinin korunması ve emniyet altına alınması öncelikli ve yaşamsaldı. Çünkü bu merkezler hammadde kaynaklarına ulaşımın ve tedarikinin sağlanması ve savunma amaçlı harekete geçirilmesi gereken jeopolitik, stratejik ve ekonomik güce ve belirleyiciliğe haiz olan ciddi potansiyeli olan yerlerdi.

1.1.3. Çevreleme Politikasının Uygulanması

Çevreleme politikasının uygulanması safhasında birçok yöntem ve araçtan faydalanılmıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz; ***Ekonomik ve askeri yardımlar, Bölgesel İttifaklar, Askeri Müdahaleler ve Gizli Operasyonlar.***

1.1.3.1. Ekonomik ve Askeri Yardımlar

Ekonomik ve Askeri yardımlar Çevreleme Politikasının uygulanmasının önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Bu noktada Truman Doktrinini ve Marshall Yardımlarını ele almakta fayda vardır.

II. Dünya Savaşı'ndan sona ermesinden sonra Avrupa ülkelerin ağır ekonomik ve askeri kayıplarla zayıf ve güçsüz duruma düşmelerine karşılık görece daha az hasarla atlatan ve güçlü bir biçimde ortaya çıkan iki devlet vardı; bunlardan biri Amerika Birleşik Devletleri, diğeriye Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğiydi. Dolayısıyla Sovyet Rusya'nın yayılmacı ve genişlemeci eğilimlerini durdurabilecek tek bir devlet Amerika'ydı. Böyle bir ortamda SSCB'nin Türkiye'ye ve Yunanistan'a yönelik tehdit ve baskılara karşılık ABD'nin takip edeceği strateji bu iki ülkeye toplamda 400 Milyon dolarlık askeri ve ekonomi yardımı öngören başkanının adıyla anılan Truman Doktrinini ilan etmek oldu. Böylelikle Kennan'ın savunduğu şekliyle savaştan sonra istikrarsız hale gelerek bozulan güç dengesi Avrupa, Asya, Ortadoğu ve dünyanın diğer bölgelerinde yeniden tesis edilecekti (Gaddis, 2005, s. 54-58).

Amerikan Dışişleri Bakanının ismiyle anılan Marshall yardımları, Truman doktriniyle ilan edilen askeri ve ekonomik yardımlardan daha geniş ve kapsamlı biçimiydi. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 Avrupa ülkesinin savaştan gördüğü ağır ekonomik tahribat göz önünde tutularak ekonomik kalkınmalarını ve gelişmelerini teşvik eden bir yardım programıydı. Amaç, Sovyet Rusya'nın Avrupa'daki yayılmasının ve etki alanını artırmasının önüne geçmektir. Böylece çevrelemenin ekonomik safhası da başarılı bir biçimde uygulama alanı buluyordu (Lukacs, 2007, s. 83).

1.1.3.2. Bölgesel İttifaklar

Çevreleme politikasının diğer bir önemli boyutunu askeri ağırlıklı bölgesel ittifak ve örgütlenmeler oluşturmuştur; NATO, Bağdat Paktı, SEATO ve Balkan Paktı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın galip devletleri müttefik devletler tarafından organize edilen çeşitli konferans ve görüşmelerde Almanya'nın yönetimi ve işgal bölgelerine ayrılması konusunda Amerika, İngiltere, Fransa ile SSCB tam bir görüş birliğine varamamaları ve akabinde Sovyet Rusya'nın Berlin'i ablukaya almasıyla patlak veren kriz, SSCB'nin savaş sonrasında Doğu Avrupa ülkelerini sırasıyla etkisi altına almaya başlaması ve özellikle Çekoslovakya'da Prag darbesi sonucunda Sovyetlerin müdahalesinin ve desteğinin tehlikeli bir

hal alması Amerika ve Batılı devletleri kolektif bir savunma örgütünü kurmaya sevk etmiştir. Böyle bir ortamda 1948’de Brüksel’de başlayan görüşmeler, 1949’da Washington’da nihai amacına ulaşmış ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştur (Kaufman, 2017, s.91). Bu örgütün kuruluşuyla fiili olarak bölgesel (Kuzey Amerika ve Avrupa) çevrelemenin askeri anlamında ilk adımı atılmıştır. Daha sonraki yıllarda değişik bölgelerde benzer amaçlarla farklı örgütlenmeler ve ittifaklar meydana getirilmiştir.

Sovyet Rusya’nın Orta Doğu bölgesine yönelik nüfuz kurma girişimlerini engellemek ve çevrelemek amacıyla kurulan diğer bir bölgesel ittifak Bağdat Paktı’ydı. ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles tarafından ortaya atılan fikre göre; SSCB’nin güney sınırlarında yer alan ülkeler “Kuzey Kuşağı” ittifakı kapsamında bu ülkeye karşı bir güvenlik kuşağı oluşturacaktı. Dulles’in yaptığı Orta Doğu ülkelerine yönelik ziyaretleri sonucunda varılan mutabakatla önce Türkiye, İngiltere ve Irak daha sonra Pakistan ve İran’ın katılımlarıyla 1955’de pakt oluşturulmuştur (Rees, 1967, s. 63).

Güneydoğu Asya Anlaşması Örgütü (SEATO), ABD’nin öncülüğünde ve liderliğinde Güneydoğu Asya bölgesine yönelik Sovyet Rusya’nın hükümrancılık mücadelesine ve diğer bölgesel komünist saldırganlığına mukabil bölge ülkeleriyle kurulmuş diğer bir savunma örgütüydü. Örgüt, 1954’de Filipinler’in başkenti Manila’da imzalanan bir pakt ile hayata geçirilmiştir (Rees, 1967, s.58-59).

SSCB’nin Balkanlar bölgesine yönelik yayılma ve genişleme hamlelerine karşı caydırıcılık kazanması amacıyla Amerika’nın desteğiyle kurulan diğer bir bölgesel-askeri ittifak 1953 yılında Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanan anlaşmayla tesis edilen Balkan Paktı’ydı (Bağcı, 2001, s.53).

Bu örgütlenmeler ve ittifaklarından anlaşılacağı üzere Amerika’nın Çevreleme politikasını bölge ve zaman sınırlaması olmaksızın küresel bir perspektifle Amerika, Avrupa, Orta Doğu, Uzak Doğu ve Balkanlar gibi neredeyse dünyanın her köşesinde Sovyet Rusya’nın genişlemesine karşı hamleler bütünü olarak yorumlamak mümkündür.

1.1.3.3. Askeri Müdahaleler

Çevreleme politikasının uygulanmasının önemli bir safhalarından birini de askeri müdahaleler oluşturmuştur. Amerika, Soğuk Savaş döneminde özellikle Kore ve Vietnam savaşlarına bilfiil olarak katılmış ve SSCB destekli yerel askeri milis gruplarla çatışmıştır.

Böylelikle ABD, SSCB'nin Uzak Doğu'da etki sahasını genişletmesinin önüne geçmeye ve çevrelemeyi amaçlamıştır.

Kore Savaşı'nın ortaya çıkış biçimi ya da nasıl sonuçlandığına dair ayrıntılardan ziyade bu savaştan iki ay öncesinde Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından yayınlanan 14 Nisan 1950 tarihli ‘‘NSC 68’’ adlı belgeye göz atmak konumuz açısından daha yararlı olacaktır. Paul H. Nitze öncülüğünde hazırlanan belge kısacası Amerika'nın askeri kapasitesinin ve gücünün artırılmasını, askeri harcamalara bütçede daha fazla yer verilmesini, müttefik Avrupa devletlerine daha fazla askeri araç ve teçhizat yardımı yapılmasını ve SSCB'ye daha güçlü ve sert askeri enstrümanlarla karşı konulmasını savunuyordu (NSC 68 – United States Objectives and Programs for National Security, 1950).

NSC 68, yukarıda anlatılanlara ek olarak Kennan'ın Çevreleme politikasındaki farklı bir bakış açısını da yansıtıyordu. Bu belgeyle Kennan'ın Amerikan ulusal çıkarları açısından hayati ve savunabilir alanlarla diğer bölgeler arasında ayrımın yapılmasını savunan ve seçiciliği öngören ‘güçlü nokta savunma kavramı’ (strongpoint defence concept) yerine çevre boyunca tüm çıkarların eşit ve birincil olması gerektiğini savunan ve evrensel bir bakış açısını yansıtan ‘çevresel savunma kavramına’ (perimeter defence concept) geçiş yapılmıştır (Gaddis, 2005, s.89). Kore Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeler NSC 68'i doğrular nitelikteydi artık tüm çıkarlar eşit ve yaşamsal hale gelmiş ve güç dengesindeki herhangi bir küçük değişikliğin uluslararası ilişkilere yıkıcı ve ağır etkilerinin olabileceğini kanıtlamıştır (Gaddis, 2005, s.107).

Komünist rejimler olan Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin desteğini arkasına alan Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgal etmesi ve aynı şekilde Uzak Doğu'nun diğer bir ülkesi Vietnam'da Komünist bir yerel yönetimin kuzeyde güç kazanması üstelik Kore Savaşı'nda olduğu gibi SSCB ve Çin 'in etkin desteği Amerikalı karar vericilerinin karşısına endişe verici ve ciddi bir mesele olarak çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler ‘Domino Teorisi’ adı verilen bir yaklaşımın benimsenmesinin ana sebeplerinden biri olmuştur. Teoriye göre; bir ülke komünizmin etki alanına girerse diğer ülkelerde adeta domino taşları gibi sırasıyla komünizme karşı yenik düşecek ve onun etki alanına girecekti. Bu yaklaşım neticesinde ABD'nin uzun ve askeri, siyasi ve ekonomik maliyetleri ağır olan Vietnam Savaşı'na doğrudan müdahil olmasının haklı gerekçesini oluşturmuştur (Kaufman, 2017, s.95-96). Zira Vietnam'ın kaybedilmesi durumunda Uzak Doğu'daki başka ülkelerde ABD destekli rejimler yıkılabilir yerine komünist SSCB ve Çin güdümünde rejimler yerlerini alabilirdi. Böylece Çevreleme politikasının uygulanmasının önemli ölçüde zarar göreceğinden hiç kuşku yoktu.

1.1.3.4. Propaganda ve Gizli Operasyonlar

Propaganda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş dönemi boyunca başta ABD ve SSCB olmak üzere birçok ülke tarafından önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Hatta Amerika propagandanın etkin ve işlevsel bir anlam kazanması için bir istihbarat yapılanması olan Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatını (CIA) meydana getirmiştir (Arı, 2013, s.370). Kennan'ın tavsiyesi ve öncülüğünde CIA'ya bağlı bir birim olan “Özel Projeler Ofisi” de Çevreleme politikasının SSCB'ye karşı tatbik edilmesi gayesiyle kurulmuştur (Lukacs, 2007, s.98).

18 Haziran 1948 tarihinde Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından yayınlanan “NSC 10/2” adlı dokümanda belirtilen esaslar ve ilkeler doğrultusunda oluşturulan Özel Projeler Ofisi'nin birçok görevinin olduğunu belirtilmiştir. Bu görevlerden en önemlilerinden birisi de gizli operasyonların düşman devletlerin zararlı faaliyetlerine karşı engelleyici bir misyonla veya dost devletlere yardım maksatlı yürütülmesiydi. Bunları gerçekleştirirken yararlanılacak araçlar da şu şekilde sıralanmıştır; Propaganda, ekonomik savaş, sabotaj ve yerli anti- komünist unsurlara ya da yeraltı direniş örgüt ve gerilla gruplarına etkin destek ve yardımın sağlanması. Amaç SSCB, onun uydu devletleri ve yerel komünist grupların gizli faaliyetlerine engel olmak ve yenilgiye mahkûm etmektir. Böylece ABD ve diğer müttefik batılı ülkelerin güvenlikleri ve ulusal çıkarları temin altına alınacak ve dünya barışı ve istikrarı tesis edilecekti (NSC 10/2- National Security Council Directive On Office Of Special Projects, 1948).

1.1.4. Çevreleme Politikasının Başarı ve Başarısızları

ABD'li karar alıcıları Çevreleme politikasının uygulanmasında esas olarak üç bölgeye odaklanmışlardır; Avrupa, Uzak Doğu ve Orta Doğu bölgeleri. İlerleyen bölümlerde ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik Çevreleme politikası ayrıntılı bir şekilde ele alındığı için burada bahsedilmeyecektir. Bu politikanın Avrupa ve Uzak Doğu'da hayata geçirilmesindeki ana saikler ve bu bölgelere ve Amerika'nın dış politika stratejilerine olumlu ve olumsuz yansımaları ele alınacaktır. Genel olarak düşünüldüğünde SSCB'nin güç ve etki kazanmasını durdurmak maksadıyla uygulamaya konulan Çevreleme politikasının Avrupa kıtasında başarıya ulaştığını ancak Uzak Doğu bölgesinde başarısızlıkla sonuçlandığını söyleyebilmek mümkündür. Ama büyük resme bakıldığında 40 seneyi aşkın yürütülen Çevreleme politikası hem ABD ve SSCB arasında nükleer topyekûn bir savaş olmaması hasebiyle hem de Sovyet yayılmacılığı istisnai

alanlar dışında durdurması ve SSCB'nin çöküşünde azımsanmayacak rolü ve etkisi olduğu göz önünde tutulduğunda büyük ölçüde başarıya ulaştığı söylenebilir (Logevall, 2004, s.474).

Amerika'nın Avrupa kıtasına yönelik Çevreleme araçları ekonomik ve askeri yardımları içeren Truman Doktrini ve Marshall yardımları şeklinde askeri unsuru ise bölgesel bir kolektif savunma ve güvenlik örgütü olan NATO biçimindeydi. Truman Doktriniyle SSCB'nin Türkiye'den talep ettiği boğazlarda üs ve toprak talepleri başarılı bir şekilde püskürtüldü. Yine benzer şekilde Batı yanlısı Kral ve sağ gruplarla Komünizm destekli sol gruplar arasında çıkan bir iç savaşa sürüklenen Yunanistan'da hâkimiyet ve gücü Batı destekçisi Kral ve hükümeti kazanmıştır. Diğer taraftan uzun süre İran'dan çekilme konusunda direnen SSCB, ABD ve Batılı müttefiklerinin baskı ve zorlamalarına karşın çekilmek zorunda kalmıştır. Marshall yardımlarıyla savaştan yıkık ve perişan vaziyette çıkan Batı Avrupa'daki ülkelere önemli ölçüde ekonomik destek ve yardım sağlanarak bu ülkelerin ekonomik manada kalkınma ve büyümelerinin önü açılmış ve böylelikle SSCB'nin yayılma ve genişleme hamlelerine göğüs gerebilmişlerdir. Avrupa ülkelerinin savunma ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan ve temin eden kolektif askeri örgütlenme NATO'nun da SSCB'nin askeri ve siyasi tehditlerine karşın Batı Avrupalı ülkelere bir güvenlik şemsiyesi tuttuğunu söyleyebilmek mümkündür (Pilliter, 1969, s.11-21).

1950'li yılların başına kadar Amerika'nın Çevreleme politikasının odak noktası Avrupa'da SSCB'yi sınırlamaya ve durdurmaya yönelikti. Ancak 1950'de meydana gelen Kore Savaşı ve bu savaştan sonra ABD'nin aşamalı bir şekilde katıldığı Vietnam Savaşı Çevrelemenin kapsamını genişleterek Uzak Doğu bölgesine yaymıştır.

Kore, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Japonya'nın kontrolü altında bir ülkeydi. Ancak Japonya'nın savaşta kaybeden tarafta yer alması bu ülkenin elinden çıkmasına neden olmuştur. ABD, Kore'nin güney bölgesinde kendisine yakın bir hükümet kurarken SSCB de kuzey bölgesinde destekliği bir hükümet kurmuştur. 1948-1949 yılları arasında SSCB ve ABD'li askerler çekilmiş Kore'nin güney ve kuzey bölümünü ayıran 38. Enlem sınır kabul edilmiştir. Ancak 1950 yılına gelindiğinde Kuzey Kore birliklerinin Güney Kore'ye saldırması iki ülke arasında bölgesel savaşı başlatmakla birlikte kısa sürede büyük güçlerin de yerel milis gruplarını desteklediği vekâlet savaşına dönüşmüştür. Böylece Soğuk Savaş'ın Batı ve Doğu bloklarını karşı karşıya getiren ilk sıcak çatışma başlamış oldu. Amerika bu savaşı arkasında SSCB'nin olduğu komünist yayılmanın ilk adımı olarak algılamış ve Avrupa ile sınırlı olan Çevreleme politikasını Uzak Doğu'ya taşıma kararı vermiştir. Bu minvalde Kuzey Kore'nin saldırılarına karşı Güney Kore'ye askeri yardım ve destek verilmiş ve BM'nin de devreye

girilmesi sağlanarak her iki ülke arasında ateşkesi sağlamak ve barışı tesis etmek için ortak askeri kuvvetler gönderilmiş ve konuşlandırılmıştır. Ne var ki, Kuzey Kore'nin Güney'den çekilmesi sağlanmış olsa da Amerika ve BM askerlerinin bölgede faaliyetlerinden büyük rahatsızlık duyan Çin bu eylemleri ulusal çıkarlarına ve güvenliğine tehdit olarak algılamış ve çok geçmeden Kuzey Kore'nin yanında saf tutarak savaşa girmiştir. Çin'in savaşa girmesi ABD açısından endişe ve kararsızlığa hatta zaman zaman Başkan Truman ile BM kuvvetler komutanı ABD'li General MacArthur arasında gerilimlere neden olmuştur. Truman savaşın Çin'e yayılmasına karşıyken MacArthur Çin ile bir savaştan yana pozisyon almıştır. Çok geçmeden Truman savaşın SSCB ve Çin'in birleşimini teşkil eden monolitik bir komünist ittifaka karşı verildiğine hükmetmiş ve savaşın sonlandırılmasını rasyonel bir adım olarak görmüştür.

1953'de Kuzey ve Güney Kore arasında çatışmalar son bulmuş ve ateşkes sağlanmıştır. Her ne kadar savaşın sonunda Kuzey Kore birliklerinin Güney'den çekilmesiyle 38. Enlemin sınır olması sağlanmış ve savaşın tarafları arasında nükleer bir savaşın çıkması engellenmişse de Kore Savaşı Amerika açısından bir başarısızlık örneğiydi. Her şeyden önce, Uzak Doğu'da Amerika'nın prestiji ağır yara almış ve bölgedeki ülkelerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saldıran bir devlet olarak algılanmıştır. Aynı zamanda ABD tarafında moral bir çöküntü meydana gelmiş ve komünizm ile dünyanın neresinde olursa olsun savaşmak bir saplantı haline gelmiştir. Böylece daha aktif ve sert adımlara yönelmiştir. Öte taraftan SSCB ve Çin'in ateşkes ve barışı sağlamaya dönük adımları ve çalışmaları bölge ülkeleri arasında takdirle karşılanmış ve Çin'in en güçlü Batılı devletlere bile karşı koyması bölgede gelecekteki ulusal bağımsızlık ve kurtuluş hareketlerine ilham kaynağı olmuş ve teşvik edici olmuştur (Roberts, 2000, s.10-15; Pilliter, 1969, s. 64-66).

Vietnam, İkinci Dünya Savaşı'nda Fransızlardan Japonları eline geçmiş ancak savaş bitiminde tekrardan Fransa'nın eline geçmiş ve Hindicini bölgesinde yer alan bir ülkeydi. Savaştan sonra bölgede Fransız Sömürge yönetimine karşı milliyetçi ayaklanma beraberinde bölgede bağımsız bir Vietnam'ın kurulmasını getirmişti. Ancak bölgede çatışmalar durulmamış özellikle Komünist lider Ho Şi Minh'in Vietnam'ın kuzeyinde kendi yönetimini kurması ve gerilla eylemlerine girişmesi Fransa açısından başa çıkılması güç bir sorun haline gelmiştir. Fransa tek başına mücadele etmekte zorlandığı için Amerika'dan yardım istemiş, ABD ise bölgedeki komünist ayaklanma ve saldırganlığın SSCB tarafından yönlendirildiğini düşünerek Fransa'ya askeri yardım kararı almıştır. Aynı zamanda bu karar Vietnam'ın kaybedilmesi durumunda tüm Güneydoğu Asya'nın domino taşları gibi peşi sıra düşerek komünizm hâkimiyetine gireceği varsayımına dayanan domino teorisinin bir izdüşümüydü. 1954 tarihinde

Cenevre’de İngiltere, Fransa, ABD ve SSCB’nin katılımıyla Vietnam’daki çatışmalara çözüm getirmek için düzenlenen konferansta Vietnam’ın 17. Enlem sınır kabul edilerek Kuzey ve Güney olarak bölünmesi kararlaştırıldı ve iki sene sonra düzenlenecek seçimler sonucunda birleştirilmesi kararlaştırıldı. Bu konferanstan sonra Kuzey Vietnam Çin’in etkisi altına girerken Güney Vietnam ise Fransa’nın çekilmesiyle ABD’nin denetimine girmiş oldu. Konferanstan sonra diğer önemli gelişme ise ABD’nin desteğiyle bölge ülkeleri arasında bir bölgesel güvenlik ve savunma örgütü olan SEATO kurulması oldu.

Kuzey Vietnam’ın SSCB ve Çin ile yakınlaşma ve ilişkilerin kapsamını geliştirme çabaları neticesinde ABD Kennedy döneminde itibaren tedricen Vietnam’daki savaşı içine çekilmekteydi. İlk önce askeri uzman ve danışmanlar şeklinde Kuzey’e karşı savaşan Güney Vietnam’a verilen destekler Johnson döneminde ABD’li askerlerin kitleler halinde savaşıması için gönderilmesi haline dönüşmekteydi. Cephede savaşmakta olan Amerikan askeri sayısı 500.000 bini bulmaktaydı. 1964’te ABD’nin Tonkin Körfezi’ndeki savaş gemilerinin hedef alınması ve 1968’de Kuzey Vietnam’ın Amerika ve Güney Vietnam’ın askeri birliklerine karşı büyük çaplı tedhiş eylemleri ABD açısından Vietnam’daki macerasının sonunu vurgulayan önemli ipuçlarıydı. Nitekim 1968’de yeni Başkan Nixon’ın göreve devralmasıyla kendi adıyla anılan doktrini ilan ederek Vietnam’dan savaşan askeri birliklerini çekme kararı alarak sadece askeri eğitim ve donanım şeklinde destek ve ekonomik yardımın yapılacağı belirtilmiştir. Nixon’ın deyimiyle savaş ‘‘Vietnamlaştırılmıştır.’’ 1973 yılında imzalanan Paris Antlaşmasıyla taraflar arasında ateşkes sağlanmasından sonra ABD’nin asker ve danışmanları da çekildikten sonra 1975 yılında Kuzey Vietnam Güney’i işgal ederek kendi topraklarına katmış ve böylece tek bir Vietnam meydana getirilmiştir. Netice itibarıyla ABD’nin Vietnam’a müdahalesi ağır ve büyük ekonomik, siyasi ve askeri kayıp ve hezimetle son bulurken komünizmin zaferiyle sonuçlanmıştır.

Vietnam Savaşı Amerika’nın Uzak Doğu’daki Çevreleme politikasının başarısızlığa uğramasının en açık ve somut örneğini teşkil etmiştir. ABD’nin üstün hava ve kara askeri gücüne rağmen başarısızlığa uğramasının temel nedenleri, Vietnam’ın zorlu ve geçit vermez dağlık arazileri ve olumsuz hava koşulların gerilla savaşı için uygun ortam sağlaması, ABD’nin dar ve sınırlı bir bakış açısıyla komünizm tehlikesine dikkat çekmek istemesine karşın bölge ülkelerin komünizmi başlı başına bir tehdit unsuru olarak görmemeleri ve ayrıca Kuzey Vietnam’ın Amerika’nın aksine savaşa iten temel dürtünün komünizm taraftarı ya da karşıtı bağlamında olmaması bunun yerine ulusal bağımsızlık ve özgürlük adına verilen savaş biçimde olmasıdır (Herring, 1991, s.105-114).

1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve buna karşın 1981'de göreve gelen Amerikan başkanı Reagan'ın Sovyetlere karşı daha sert ve taviz vermez askeri güç unsurlarını kullanma söylemleri ve ardından dünyanın herhangi bir bölgesinde komünizme karşı mücadele eden yerel direniş gruplara destek verileceğinin doktrinle ilan edilmesi ve SSCB'nin füzelerinin ABD topraklarına ulaşmadan uzaydan vurulmasını amaçlayan Stratejik Savunma girişiminin başlatılması İkinci Soğuk Savaş dönemini başlatmıştır. Bu gelişmelere SSCB'nin 1970'li yılların sonunda Doğu Avrupa'da yerleştirdiği SS-20 füzelerine karşı Amerika'nın Avrupa'da NATO müttefiklerinin topraklarında Pershing II ve Cruise füzelerini yerleşmesi eklenince taraflar arasında gerginlik ve çekişme had safhaya çıkmıştır. Ne var ki, Reagan'ın ikinci başkanlık dönemine girildiğinde SSCB ve ABD arasında gerginlik görece yumuşamış ve taraflar arasında daha önce kesilen silah indirimi ve sınırlama görüşmeleri başlatmıştır. Yapılan zirve ve toplantılar sonucunda 1987'de Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (INF) imzalanmıştır. Bu gelişmelere 1985'de SSCB'de iktidara gelen Mihail Gorbaçov'un itidalli ve çatışmadan kaçınan tavırları ve ilan etmiş olduğu Glasnost ve Perestroyka adı verilen siyasi ve ekonomik alanda reform programlarının yürürlüğe konulması da eklenince SSCB'nin çöküşü hızlanmış ve bünyesinde bulunan cumhuriyetler reform adımlarından cesaret bularak peşi sıra ayrılmaya başlamışlardır. 1989'da Berlin duvarının yıkılması ve ardından Demokratik Doğu Almanya ile Federal Batı Almanya'nın 1990 yılında birleşmesi ve 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş son bulmuş ve böylece İki kutupluluk sona ermiş ve Çevreleme politikasının nihai amacının başarıya ulaşmasıyla ABD'nin SSCB'yi yenilgiye uğratarak uluslararası sistemin tek hâkimi ve otoritesi olduğuna dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. (Gaddis, 2005, s.356-367; Nye, 2007, s.134-139).

1.1.5. Türk Dış Politikasının Dış Etkenlere Karşılığı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren dış politika davranışlarına ve parametrelerine yön veren esas saikler, 1923 yılında bağımsızlığını elde etmesiyle sahip olduğu mevcut sınırların güvenliğini sağlamak ve bu amaçla hem iç hem de dış siyasette barışçıl bir anlayışın hâkim olması ve modernleşme ve çağdaşlaşma anlamında Batı'yı takip etmek biçimde olmuştur. Bu çerçevede Türkiye revizyonist ya da yayılmacı eğilimlerden uzak dururken statükoculuk politikasını benimsemiş ve bu yönde dış politikasını belirlemiştir. Bu düşüncenin tezahürünü Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlemiş olduğu savaş dışı kalma stratejisinde görmemiz mümkündür. Türkiye, İngiltere, Amerika ve Sovyet Rusya'nın savaşa girmesi yönündeki baskılarına göğüs germiş ve çağrılarını yanıtsız bırakmış ve çeşitli bahaneler

öne sürerek herhangi bir ittifaka fiili olarak dahil olmama pozisyonunu savaşın sonuna kadar sürdürmeyi dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başarılı oyalama taktiği ve denge siyaseti sayesinde başarmıştır. Ancak savaşın son aylarına yaklaşıldığında Türkiye savaş sonrası kurulacak yeni dünya düzeninde uluslararası barış ve güvenliği tesis etmek amacıyla kurulacak olan Birleşmiş Milletler'de kurucu üye olmak için formalite icabı olarak Almanya'ya savaş açarak savaş dışı konumuna son vermiştir (Hale, 2003, s.100-103).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından müttefik güçlerin revizyonist ve saldırgan mihver devletlere karşı dayanışma içinde mücadelesi son bulmuş ve Amerika ve Batılı ülkeler ile SSCB arasındaki görüş ayrılıkları ayyuka çıkmış ve düşmanca bir hal almıştır. Böyle bir ortamda uluslararası sistem Amerika ve Batılı müttefiklerin yer aldığı Batı bloğuna SSCB ve yörüngesindeki Doğu ülkelerinin yer aldığı Doğu bloğu şekline dönüşmüş ve İki kutupluluk diğer bir deyişle Soğuk Savaş başlamıştır. Türkiye'nin bu dönemde tercihi Batı ittifakına katılma yönünde olmuştur. Bu tercihin en önemli nedeni savaş sonrasında SSCB'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi gerektiğini ileri sürerek boğazlarda üs ve ortak savunma talep etmesi ve Doğu Anadolu'daki Kars ve Ardahan'ın geri verilmesini istemesinden kaynaklanmaktaydı. Bu istekler Türkiye'nin SSCB'yi Çevreleme politikası kapsamında stratejik bir müttefik olma potansiyeli olduğuna inanan ABD'nin de gözünden kaçmamış ve Türkiye ile birlikte SSCB'ye sert ve kınayan bir nota yollamıştır. Amerika notanın yanı sıra Türkiye'ye büyük jest yaparak Washington büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini en büyük donanma zırhlılarından biri olan Missouri ile göndererek SSCB'ye Türkiye'nin yanında olduğu mesajını vermiştir. Daha sonra Türkiye'ye 1947 yılında ilan edilen Truman doktrini kapsamında 100 milyon dolarlık askeri yardım yapmıştır. Aynı yıl Amerika Marshall yardımları kapsamında savaştan dolayı zarar gören Türkiye'nin ekonomisini kaldırmak ve güçlendirmek için ekonomik yardımlar yapmıştır (Al, 2014, s.117-122).

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne tehditlerine karşı daha etkin ve işlevsel bir güvenlik ve savunma örgütünün koruması altına girmesi gerektiğini düşünmüştü. Nitekim 1949'da SSCB'nin yayılımına ve genişlemesine set çekmek amacıyla oluşturulan bir kolektif güvenlik örgütü olan NATO'ya girmek temel hedef olmuştur. Bu amaçla Türkiye 1950 yılında başlayan Kore Savaşı'na BM'nin asker gönderme çağrısını en hızlı yanıtlayan ülkelerden biri olmuş ve Batı bloğu için ne kadar değerli ve önemli bir stratejik müttefik olduğunu ispatlama çabası içerisine girmiştir. Netice olarak bu çabalar her ne kadar ilk zamanlar ABD ve Batılı müttefikler için ikna edici olmamışsa da Türkiye 1952 yılında NATO'ya girmeyi başararak Batı bloğunun SSCB'yi çevrelemeye yönelik askeri ayağına da

dahil olmuştur. Bu durum Türkiye açısından hem ABD ve Batı dünyasıyla daha sık ve yoğun siyasi ve askeri münasebetler hem de daha fazla ekonomik ve askeri yardım alma anlamına geliyordu. İlerleyen dönemlerde de hem ABD hem de NATO ile Türkiye’de askeri tesis ve üslerin bulundurulmasına yönelik güvenlik ve tehdit algılamaları ekseninde ikili antlaşmalar imzalanmıştır (Sander, 2016, s.122-124). Yine bu dönemde Türkiye, SSCB’nin Balkanlar’da hızla yayılması ve kendisine sadık kişileri yönetime getirmesi sonucu Batı bloğunun desteğiyle oluşturulan Balkan Paktı’nın önemli bir ülkesi olmuştur. SSCB’nin Balkanlar’da Çevreleme politikasının savunucusu ve uygulayıcısı olmuştur (Bağcı, 2001, s.53).

Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu bölgesi bloklar arası rekabet ve çekişmenin yaşandığı ve güç politikalarının uygulama alanı bulduğu en önemli sahalardan biri olmuştur. Amerika ve Batılı müttefiklerinin en temel amaçlarından biri stratejik kara ve denizyollarına ve zengin petrol rezervleri sahip olan bu bölgeye SSCB’nin nüfuz etmesine ve üstün duruma geçmesine izin vermemektir. Bunun için yapılması gereken sert güç unsurlarını devreye sokarak güvenlik ve savunma paktları oluşturmaktır. Türkiye de Batılı bir müttefik ülke olarak ve bölgede üstlenmek istediği aktif role uygun olarak bu tür girişimlerde yer alma konusunda fazlasıyla gönüllü ve istekli olmuştur. Nitekim daha önce başarısız olan Orta Doğu Komutanlığı ve Savunma Örgütü çalışmalarında aktif bir şekilde dahil olmuştur. Daha sonra meydana getirilen Bağdat Paktı’nda da öncü rolü üstlenmiş hatta bu pakta katılmaya ikna etmek için birçok ülkeye ziyaretler düzenlenmiş ve ziyaretler yapılmıştır. Öyle ki, yüksek bir özgüven ve cesaretle bölgede sert Batı karşıtı Mısır ve Suriye gibi ülkelere bile gezi düzenlenmekten çekinilmemiştir. Ne var ki, Türkiye 1957 yılında neredeyse Suriye ile savaşın eşiğine gelmiştir. Türkiye’nin Suriye’ye yönelik SSCB’nin etkisine açık hale geldiğini dolayısıyla güvenliğini tehdit ettiğini yönelik söylemi fiili olarak sınıra asker yığmak şeklinde tezahür etmiştir. Amerika, Türkiye’nin yanında SSCB ise Suriye’nin yanında saf tutmasıyla gerilimler ve karşılıklı tehditler tırmanmış ancak çok geçmeden tarafları itidalli söylemleriyle kriz sona ermiştir. 1958’de Irak’ta meydana gelen ihtilal de Türkiye’nin güvenliğine ve ulusal çıkarlarına aykırı olarak görülmüş ve bunun paktı parçalamaya ve üyeler arasında derin çatlaklara oluşturulmaya yönelik bir komplo olarak görmüştür. Uzun süre yeni yönetimi tanımakta direnen Türkiye hatta bu ülkeye bir askeri müdahale ihtimalini savunmuştur. Benzer şekilde Türkiye aynı yıl Eisenhower Doktrini kapsamında Lübnan’da batı karşıtı bir ayaklanmanın bastırılması için İncirlik üssünün ABD tarafından kullanılmasına onay vermiş ve Ürdün’de de Batı yanlısı Kral Hüseyin’i devirmeye yönelik isyanın bastırılmasına da desteklerini İngiltere’ye bildirmiştir. (Sever, 2012, s.12-16).

1960-1980 yılları arasında ABD ve SSCB arasındaki güç eşitsizliği asgari düzeye inmiş SSCB'nin 1957 yılında uzaya fırlattığı Sputnik uydusuyla Amerika'yı doğrudan füzelerle hedef alabileceğini gözler önüne sermiştir. Bu gelişmeye paralel olarak Amerika o zamana kadarki yürütmüş olduğu karşılıklı mahvolmaya dayanan 'kitlesel karşılık doktrini' terk etmiş yerine taraflar arasında gerginliği ve çatışmayı görece azaltan 'esnek karşılık doktrini' yürürlüğe koymuştur. Böylelikle 'ikinci vuruş kapasitesi' ve 'dehşet dengesi' gibi kavramlar önem kazanmıştır. Bu bağlamda taraflar diğerinin sert nükleer karşılıkla vereceğinden çekinerek ilk saldırıyı başlatmaya yanaşmamıştır. Ayrıca Amerikan'ın uzun yıllar devam ettirdiği Vietnam Savaşı'ndan ağır ekonomik, siyasi, askeri ve insan kayıplarıyla çıkması üstelik destek verdiği Güney Vietnam'ın komünist Kuzey Vietnam'ın işgal etmesine engel olamaması Çevreleme politikasında ağır yaralar açmış ve ABD'nin ekonomik hegemonyasını somutlaştıran ve Dolar üstünlüğüne dayanan Bretton Woods sisteminin çökmesine neden olmuş ve Amerika'nın küresel lider olma saygınlığını sarsmıştır ve kendisine rakip olabilecek SSCB'ye ek olarak Almanya, Japonya ve Avrupa Birliği ülkeleri çıkmıştır. Diğer bir önemli gelişme ise 1973'ten itibaren Batı ve Doğu Bloğu ülkeleri bir araya getiren ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği konferansları şeklinde yapılan görüşmeler ve toplantılar neticesinde 1975 yılında imzalanan Helsinki Nihai Senedi olmuştur. Bu senetle ülkeler aralarındaki çatışma ve gerginliği azaltmaya yönelik olarak diyalog ve iş birliğini tesis edeceklerini, birbirlerinin karşılıklı hak ve çıkarlarını saygı göstereceklerini ve toprak bütünlüğünü ve egemenliğini koruma ve içişlere karışmama prensiplerine uyacaklarını taahhüt etmişlerdir. Yine ABD ve SSCB arasında Stratejik Silahların Sınırlandırılmasına yönelik SALT-1 ve SALT-2 görüşmeleri bu dönemde yapılmıştır. Öte yandan 1950'li yıllarının ortalarından itibaren Üçüncü Dünya diye adlandırılan 'ne Batı ne de Doğu' bloğuna dahil olmayan ve çoğunluğu bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerden oluşan Bağlantısızlar hareketinin* ortaya çıkması ve ilerleyen zamanlarda uluslararası politikada önemli konum ve güç elde etmesi de dikkat çekici gelişme olmuştur (Bağcı, 2018, s.159-162).

Uluslararası sistemin doğasındaki bu değişiklikler ve bloklar arasında görece yumuşayan ilişkiler Türkiye'ye de dış politika belirleme sürecinde bir özerk alan yaratmış, 1950-1960 dönemi arasında Menderes döneminde ABD ve NATO politikalarıyla tamamen uyumlu ve özdeş takip edilen bloğu temel alan dış siyasette değişikliğe gidilmiştir. Dahası SSCB ile yakın

* Adlarını ilk kez 1955 yılında düzenlenen Bandung Konferansıyla duyuran bu ülkeler grubunun çoğunluğu II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan eski Afrika ve Asya sömürgelerinden meydana gelmiştir. Hiçbir bloğa dahil olmamayı temel politika edinmişler, Batı ve Doğu bloklarının yanında Üçüncü bloğunu meydana getirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sönmezoglu ve diğerleri, 2017, s.94-95).

ilişkiler kurulmuş ve birtakım ekonomik temelli ortak projelere ve anlaşmalara imza atılmıştır. Artık Türkiye 1960'lı yıllardan itibaren blok siyasetinden daha çok kendi ulusal menfaatlerine ve tehdit algılamalarına daha çok önem vermeye başlamıştır. Bu değişikliğin en somut göstergeleri 1962 Küba ya da Jüpiter Füzeri krizi, 1964 Johnson Mektubu gerilimi, Haşhaş Sorunu ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türkiye'nin Arap-İsrail savaşları ve Filistin meselesindeki tutumları olmuştur.

27 Mayıs'ta 1960 tarihinde Menderes hükümetini darbeyle indiren Askeri yönetim yayınladığı ilk bildiride NATO ve CENTO'ya bağlılıklarını ve üzerlerine düşen yükümlülüklerini yerine getireceklerine dair bir mesaj yayınlamışlardır. Bu darbenin Amerika ve Batı karşıtı olmadığını daha önce sürdürülen yakın ve sıkı münasebetlerin sürdürüleceği mesajı verilmekteydi. Fakat 1962 yılında ABD ve SSCB'yi bir nükleer savaşın eşiğine getiren Küba bunalımının ortaya çıkması Türk karar alıcılarını Amerika ve Batı dünyasıyla olan ilişkileri yeniden gözden geçirmeye sevk etmiştir. Kriz Amerika'nın daha önce SSCB tehdidine karşılık Türkiye'de Jüpiter füzelerini konuşlandırması buna mukabil SSCB'nin de ABD karşıtı Küba yönetimiyle yakın ve dostane ilişkilere girmesi sonucunda bu ülkeye füze rampalarını yerleşmesiyle başlamıştır. Amerika çok geçmeden bu füzelerin ulusal güvenliğine tehdit olarak görmüş ve Küba'ya SSCB gemilerinin girmesini engellemek için bu ülkeyi abluka altına almıştır. Zaten ABD'nin U-2 uçak tipi casus uçağının SSCB topraklarında düşürülmesiyle taraflar arasında gergin olan ilişkiler Küba Krizi ile daha da gerilmiş ve bir savaşa ramak kalmıştır. Taraflar arasında yapılan görüşmelerle SSCB Küba'daki füzelerini kaldırma sözü verirken Amerika da Küba'ya yönelik ablukayı sona erdirmeye ve Türkiye'de konuşlu Jüpiter füzelerini sökme teminatı vermiş ve böylece kriz sona ermiştir. Bu bunalımın Türkiye açısından önemli tarafı, ABD'nin SSCB ile Jüpiter füzelerini sökme pazarlığı yaparken Türkiye'ye danışmamış olması ve tek taraflı davranarak kendi ulusal çıkarlarını öncelemesi olmuştur. Bu kriz o zamana kadarki Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli kırılmayı beraberinde getirerek müttefikler arasında ciddi güven erozyonuna yol açmıştır. Türkiye açısından çıkarabilecek en önemli ders ulusal çıkarlarının ABD ile özdeş olmadığı ve Türkiye, Amerika için türlü fedakârlıklar yaparken aynı davranışı ABD'nin sergilememesi ve tek taraflı bağımlılık ilişkisinin var olduğu gerçeğini anlamasıdır (Sander, 2016, s.287-300).

Türk-Amerikan ilişkilerinde kırılmaya yol açan diğer bir gelişme de 1964 yılında Türkiye'ye gönderilen Johnson mektubuydu. 1963 yılından itibaren Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran 1960 yılına ait Anayasa'ya aykırı hareket eden Rum lideri Makarios ve taraftarları artan bir şekilde adadaki Türklere karşı tedhiş ve saldırgan eylemlerine başlamışlardır. Fakat

eylemler gün geçtikçe Türkiye için kabul edilemez son radde olarak değerlendirilmiş ve adaya müdahale kararı alınmıştır. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü Türk askerinin adaya operasyon düzenleyeceğini ilan ettiği sırada kamuoyunda şok etkisi yaratan ünlü Johnson Mektubu Türkiye'ye gönderilmiştir. ABD başkanı son derece nezaket yoksunu ve kaba bir üslupla Türkiye'nin adaya müdahalesine şiddetle karşı çıktığını belirterek iki NATO üyesi ülke olan Türkiye ve Yunanistan'ın savaşa girmesinden SSCB'nin avantajlı çıkacağı belirtiliyordu. Aynı zamanda mektupta Türkiye'ye 1947'de Truman Doktrini kapsamında verilen askeri malzeme ve teçhizatların ABD'nin izni olmadan kullanamayacağı ve SSCB tehdidi söz konusu olduğunda Türkiye'ye yardım konusunda istekli olunmayacağı ima ediliyordu. Her ne kadar İnönü mektuba daha nazik bir diplomatik usulle cevap vermişse de bu mektup Türk-Amerikan ilişkilerinde Jüpiter Füzeri krizinden sonra bir güven kaybı yaratmış ve Türk kamuoyunda şiddetli bir biçimde Amerikan karşıtlığını yükseltmiştir. Bu aşamadan sonra Türkiye sadece Batı bloğuyla tek boyutlu ve bağımlılık ilişkisi kuran bir ülke konumundan dahil olunan blok dışında çok boyutlu ilişkiler kuran ülke statüsüne geçmeyi kendine bir ilke edinmiştir. Bu doğrultuda SSCB ile yakın ekonomik ilişkiler, Orta Doğu ve Bağlantısız ülkelere karşı sert ve şahin politikalar takip etmek yerine bu ülkelerle dostane ve yakın ilişkiler kurmanın çabası içerisinde olarak dış politika alternatiflerini çoğaltma yoluna gitmiştir (Gönlübol ve Kürkcüoğlu, 1996, s. 493-500).

1970-1980 yılları arası dönem Türk-Amerikan ikili ilişkilerinde gerginliğin farklı boyutlara taşındığı ve üst düzeye tırmandığı zaman dilimini işaret etmektedir. Bu dönemde ilişkileri kopma noktasına getiren ve çıkmaza sokan en önemli gelişmeler Haşhaş Sorunu ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı olmuştur.

1969 yılında Türkiye ile Amerika arasında Türkiye'nin ABD askerlerin ve üslerinin statüsünü düzenleyen ve sınırlamalar getiren ve Türk tarafına daha çok yetki veren Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın en önemli maddesi Türkiye'nin izni olmadan ABD tarafından İncirlik üssünün herhangi bir ülkeye saldırı amaçlı kullanılmaması olmuştur. Böylelikle Amerika'nın hareket kabiliyeti ve manevrası önemli ölçüde daraltılmış oluyordu. (Bölükbaşı, 2001, s.697). Takip eden yıllarda iki ülke arasında Haşhaş Sorunu patlak vermiştir. Amerika ülkesinde gençler arasında yaygın olarak kullanılan ve sorunlara yol açan uyuşturucunun büyük ölçüde Türkiye'den sağlandığı iddia ederek Haşhaş ekiminin yasaklanmasına yönelik baskılarını 1970 yılından itibaren artırmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel karşı çıksa da onun yerine 12 Mart 1971 Muhtırasıyla yönetime gelen Nihat Erim hükümeti baskılara dayanamamış yasaklama kararı almıştır. Ancak çok

geçmeden 1973’de Bülent Ecevit yönetimindeki koalisyon hükümeti ekonominin büyük zarar gördüğü gerekçesiyle yasağı kaldırmıştır. ABD’nin yönetim ve kongre çevrelerinde Türkiye’ye ekonomik yaptırım ve ambargo uygulanması sık sık dile getirilmiş ve bu ihtimaller üzerinde durulmuştur (Erhan, 2009, s.701-703). Bu olay aslında ilerde Türkiye’nin Kıbrıs Harekâtına karşı uygulamaya konulacak silah ambargosunun önemli ipuçlarını vermektedir.

1970’li yılların başına gelindiğinde Rum silahlı terörist gruplarından oluşan EOKA adı verilen örgüt Kıbrıs’ta Türk tarafına yönelik saldırı ve cinayetlerini artırmış bulunmaktaydı. 1967’de Yunanistan’da iktidarı ele geçiren cunta yönetiminden cesaret ve destek bulan örgütün eylemlerinin sonu gelmemektedir. Türkiye ise adadaki soydaşlarının can ve mal güvenliğinden büyük bir endişe duymakta ve Rum saldırılarına karşı neler yapılması gerektiği konusunda çalışmalara yoğunluk vermektedir. Bu saldırganlıklara bir de adadaki Rum kesimin lideri Makarios’un devrilip yerine daha sertlik ve şahin kanadı temsil eden Nikos Sampson’nun yönetime gelmesi eklenince Türkiye ilk önce adanın garantör ülkelerinden biri olan İngiltere ile görüşerek adaya ortak müdahale kararı teklif etmiş ancak yanıtızsız kalınca 20 Temmuz 1974 tarihinde adaya müdahale kararı almıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı iki safhadan meydana gelmiştir. İlk harekâtın sonra taraflar arasında ateşkes sağlanınca BM’nin arabuluculuğunda Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında Cenevre görüşmeleri başlamış ancak Rum tarafının uzlaşmaz ve kabul edilmez tavır ve isteklerinden dolayı sonuç kalmıştır. Bunun üzerine Türkiye II. Kıbrıs Harekâtını yapma kararı almıştır. İlk operasyonda Türkiye genel olarak uluslararası kamuoyunda Garantörlük antlaşmasına dayanarak adanın toprak bütünlüğünü korumak için müdahale ettiği için haklı görülmüş ancak ikinci operasyonda hem Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminde sivil bir iktidarın başa gelmesi hem de Türkiye’nin barış görüşmeleri sona ermeden bir operasyona girişmesi işgal olarak değerlendirilmiş ve büyük yankı uyandırmıştır.

Amerika bu müdahaleye iki NATO müttefiki ülkeyi karşı karşıya getirerek derin yarılmalara neden olacağı ve bu durumu SSCB’nin kendi lehine çevirerek adada hâkim bir rol üstlenebileceği endişesiyle şiddetle karşı çıkmıştır. Özellikle Senato ve Temsilciler Meclisi üyeleri büyük tepkiler göstererek Türkiye’ye 1975’den 1978’e kadar uygulanacak silah ambargosu kararının alınmasında ve uygulanmasında büyük rol oynamışlardır. Ne var ki, Başkan Gerald Ford ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger Türkiye’nin Soğuk Savaş’ın başlangıcından itibaren Çevreleme politikasına sunduğu stratejik desteğe vurgu yaparak ve Türkiye’nin Batı bloğundan kopma ihtimalini göz önünde bulundurarak silah ambargosuna karşı durmaya çalışmışlar ancak başaramamışlardır (Sönmezoğlu ve diğerleri, 2017, s.346-347). Amerika’nın Türkiye’ye silah ambargosu kararı stratejik ortaklar arasında onarılması ve

telafi güç hasarlar açmıştır. Türkiye karşı hamle olarak bir dizi kararlar almış ve uygulamıştır. Bunlar; 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti kurmak, 1969 yılına ait Savunma ve İşbirliği Antlaşmasını feshedilmesi ve Amerikan üslerinin faaliyetlerinin durdurulması, SSCB ile İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşmasının imzalanması ve yerli ve milli savunma-silah sanayisi alanında çalışmalara yönelik önemli atılımların başlatılması şeklinde olmuştur (Hale, 2003, s.167). Türkiye'nin Batı ittifakı dışındaki SSCB, Bağlantısızlar ve Orta Doğu ülkeleriyle geliştirdiği münasebetler ve diyalog ABD yönetimi tarafından kaygıyla izlenmiş ve ambargo kararının ABD'nin ulusal çıkarları bakımından yarardan çok zarar getirdiği kanısına varılarak 1978 yılında Carter yönetimi tarafından kaldırılmıştır. Buna karşın Türkiye'deki Amerikan üs ve tesislerin yeniden açılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle Türk-Amerika ilişkilerinde yeniden yakınlaşma dönemine girilmiştir.

1979 yılında İran'da İslam devriminin gerçekleşmesi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali Batı ve Doğu blokları arasındaki yumuşamanın sonuna işaret etmiş ve “İkinci Soğuk Savaş” adı verilen döneme girilmiştir. Böyle bir ortamda Türkiye sahip olduğu yüksek askeri personel düzeyi, bulundurduğu üs ve tesisler ve SSCB ve İran İslam rejimine karşı Orta Doğu petrolünün güvenliğini sağlamasındaki rolü Amerika gözünde stratejik önemi ve değerini artıran temel dinamikler olmuşlardır. Ancak Türkiye, ABD'nin Basra Körfezi'ne yönelik saldırgan eylemlere müdahalede bulunmak için meydana getireceği Acil Müdahale Gücü'nün kendi ülkesinde konuşlandırılmasına karşı çıkmış ve izin vermemiştir. Kısa süreli gerginliğin ardından 1980 yılında Türkiye ile Amerika arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEIA) imzalanmıştır. Bu antlaşma çerçevesinde Türkiye'ye önemli miktarda savunma teçhizatı ve askeri eğitim ve donanım destekleri sağlanmış ve Türkiye'deki Amerikan askeri kuvvetlerin konuşlandırılması ve faaliyetlerde bulunması temin edilmiştir (Erdoğan, 2018, s.189-190).

1960'lı yılların başlarında uluslararası sisteme hâkim olan yumuşama havasının yansımaları Türkiye'nin Orta Doğu politikasında belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye 1964 Johnson mektubu krizinden sonra takip ettiği çok yönlü dış politika paradigmasına uygun olarak Arap ve İslam ülkeleriyle ilişkilerini düzeltme yoluna giderek ve ilişkilerde yeni bir sayfanın açılması için büyük çabalar sarf etmiştir. Hatta kimi çatışmalarda Araplardan yana tavır alınmıştır. Bu dış politika anlayışında değişikliğe iten en önemli faktörlerden biri de Türkiye'nin ulusal çıkarları alakalıydı. 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutan Kıbrıs gelişmelerinde bu ülkelerin ve Bağlantısızlar ülke grubunun uluslararası arenada desteğini alabilmenin kritik öneme sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu dış

politika değişikliğin en somut gelişmeleri 1969 yılında İslam Konferansı Örgütü'ne* üye olmak, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında Amerika'nın İncirlik üssünü kullanımına izin verilmemesi ve 1980 yılında İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesinin ardından diplomatik ilişkileri İkinci Kâtip düzeyine indirmesi şeklinde olmuştur.

Türkiye, 1980'li yıllarından itibaren bölge ülkeleriyle daha yoğun siyasi ve ekonomik ilişkiler ve faaliyetler içerisine girerek proaktif ve etkin bir bölgesel aktör olarak yerini almıştır. 1981'de İslam Konferansı Örgütü'nün toplantısında ilk defa Başbakan düzeyinde katılımda bulunmuş ve 1980-1988 yılları arasında İran ile Irak arasında meydana gelen savaşta aktif tarafsızlık siyaseti izleyerek her iki ülke ile yüksek düzeyde ticari ve ekonomik ilişkilere girilmiştir. Türkiye 1973'te yaşanan petrol ambargosuna dahil olmadığı halde ekonomik manada büyük sıkıntılar yaşamış olduğundan dolayı bu ülkelerle yakın ve sıkı ekonomik ilişkileri gerekli ve zaruri görmüştür. Öte yandan aktif politikasının bir gereği olarak Türkiye, İran ile Irak arasındaki savaşın sona ermesi için arabuluculuk faaliyetlerinde de bulunmuştur. Yine bu dönemde Irak ile Kerkük Yumurtalık Petrol Boru hattı bağlamında ve Kuzey Irak'taki Kürt grupları ve PKK'ya karşı gerçekleştirilen ittifak ilişkisi dikkat çekici gelişmeler olmuştur. Benzer şekilde bu sorun yaratan alanlarda İran ile de görüşmelerde bulunmuştur. Ancak İran'ın Türkiye'ye yönelik devrim ihracı politikaları, Kuzey Irak'taki Kürt gruplara ve PKK'ya verdiği etkin desteği ve Türkiye'nin sınır ötesi askeri operasyonlarına muhalefeti siyasi ve askeri anlamda istenilen düzeyde gelişmenin önüne geçmiştir (Sever, 2012, s.17-20).

Kısaca özetleyecek olursak Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayarak 1950-1960 yılları arasında ABD ve NATO ekseninde sistemsel tehdit algılamalarına bağlı olarak SSCB düşmanlığını ve tehdidini öne çıkaran bir dış politika anlayıştan 1960'lı yıllardan itibaren Amerika ile yaşadığı güven bunalım ve krizleri, uluslararası sistemin doğasında meydana gelen değişiklikle yumuşamanın görülmesi ve Kıbrıs meselesinde uluslararası ortamda yalnız olduğunu anlaması ve destek araması gibi temel etkenler dolayı dış politika alternatiflerini çeşitlendirmiş, donuk ve sürüncemede kalan SSCB, Arap ve İslam ülkeleri ve Bağlantısız ülkelerle ilişki seviyelerini yükselterek daha ileri bir aşamaya taşımıştır. Başka bir deyişle Türkiye'nin dış politikası ulusal ve bölgesel ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmiş ve dönem dönem ABD'ye bağımlı bir dış politika takip edilse de zaman içerisinde Türkiye'nin dış politika seçenekleri ve alternatifleri çeşitlenmiş ve özek bir hale gelmiştir. Ancak şunu da belirtmekte

* Örgüt, 1969 yılında Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'nın fanatik bir Yahudi tarafından kundaklanması üzerine İslam camiasından gelen yoğun tepkiler sonucunda Müslümanların birlikteliğini sağlamak ve haklarını savunmak amacıyla Rabat'ta düzenlenen zirve konferansıyla kurulmuştur. Örgütün ismi 2011 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>

fayda vardır; Türk-Amerikan ilişkileri zaman zaman yukarıda belirtilen problemlerden ötürü kopma noktasına gelse de Soğuk Savaş boyunca SSCB'yi Çevreleme politikası kapsamında stratejik ortaklık ve İş birliği genel olarak sürdürülmüştür.

Tezimim ilk kısmını oluşturan bu bölümde genel olarak; Soğuk Savaş Döneminde ABD'nin SSCB'ye karşı izlediği en önemli dış politika stratejisini oluşturan Çevreleme politikasının değişik tanımları, amaçları ve uygulanmasında yararlanılan dış politika araçları ve Türk Dış Politikasına yansımaları ve etkileri konu edinilmiştir. Bir sonraki bölümde Çevreleme politikasının Amerika tarafından Orta Doğu özelinde nasıl uyguladığı ve bu bağlamda bölgede Basra Körfezi'nin en önemli stratejik ve ekonomik iki ülkesi Irak ve İran'ın ABD ile ilişkilerine etkileri ve Türkiye'nin konjonktürel olarak Orta Doğu politikaları ve bunun İran ve Irak ile ikili ilişkilerine olumlu ve olumsuz tesirleri ele alınacaktır.

2. ORTA DOĞU'DA GÜÇ MÜCADELERİ: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

Soğuk Savaş'ın başlangıcı küresel siyasal ve ekonomik sistemin ve devletler arası ilişkilerin temel yapısı ve niteliğindeki değişimlerin ve dönüşümlerin zaman aralığını ifade etmektedir. İki kutuplu bir uluslararası sistemi meydana getiren yeni düzenin Orta Doğu bölgesine de yansması ve etkileri kaçınılmaz olmuştur. Genel olarak Amerika'nın Orta Doğu ekseninde Sovyetler Birliği'ni Çevreleme politikasını uygulamaya koyarak bu ülkeyle bölgesel rekabet ve çekişmeye girişmesi, özelde ise Irak ve İran gibi bölgenin iki önemli stratejik ve ekonomik aktörünün Çevreleme politikası kapsamında ABD ile ikili ilişkileri ve Türkiye'nin bu politikadaki rolü ve yeri önemle üzerinde durulması gereken noktalardır.

Bu bölümde Amerika'nın uluslararası sisteme hakim olan İki kutuplu dünya düzeninde Orta Doğu'ya yönelik dış politikalarının temel parametreleri ve ögeleri bu doğrultuda askeri, siyasi ve ekonomik olarak atılan adımlar ve girifilen çabalar, Çevreleme politikasının Orta Doğu bölgesinde uygulama alanları ve araçları, Irak ve İran özelinde Çevreleme politikasının uygulanabilirliği ve bu politikanın dönemsel periyotlar halinde değerlendirilmesi ve Türkiye'nin Orta Doğu politikasını şekillendiren ve yön veren temel saik ve çıkarlar Amerika'nın Irak ve İran ile olan ikili ilişkiler çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1. ABD'nin Orta Doğu'ya Yönelik Genel Politikaları

Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu bölgesiyle alakasını ve ilişkilerini 19. yüzyıla kadar geri götürölmesi genel olarak kabul gören bir kanıdır. Bu yüzyıllarda ABD, bölge ülkeleriyle eğitim ve kültürel anlamda misyonerlik faaliyetleri yürütmesinin yanında ekonomik manada ticari ilişkilerini de sürdürmüştür. Siyasi olarak bölgeye yönelik politika oluşturması sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu dönemlerde İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü Orta Doğu topraklarında ticari, siyasi, diplomatik ve askeri olarak etkin ve proaktif politikalar takip ettikleri açıkça görölmektedir. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle bölge toprakları Osmanlı devletinin elinden çıkmış, İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimleri altına girmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve sonuçlanmasıyla ağır bir ekonomik ve askeri kayba uğrayan bu iki devletin yönetimindeki bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmışlar ve böylelikle Orta Doğu coğrafyasında bir güç boşluğu doğmuştur. Bu boşluğu savaştan en güçlü biçimde çıkan iki devletten biri olan rakip ve düşman ülke komünist Sovyetler

Birliği'nin doldurma riski, savaştan küresel bir aktör olarak çıkan diğer ÷lke ABD'yi yüz yüze bırakan en önemli güçlük ve çıkmazlardan biriydi. Bu durumda ABD'ye düşen yükümlölük, Orta Doğu coğrafyasında SSCB'nin yayılım ve etki sahasını genişletmesinin karşısında başat güç olarak çıkmasıydı ve askeri ve siyasi araçlarla politikalar yürütmek için harekete geçmesiydi (Bryson, 1977, s.110-111).

ABD'nin Orta Doğu'yla tarihsel süreçten gelen çeşitli münasebetlerini ve bölgeye yönelik ilgisini ve adım atmasını anlattıktan sonra genel olarak bölgeye yönelik 3 önemli politikasını şu şekilde sıralamamızda fayda vardır;

- 1) II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın karşısına rakip bir güç olarak çıkan SSCB'nin ya da Amerika'nın hegemonyasına meydan okuyabilecek bir aktörün bölgeye sızmasını ve nüfuz kurmasının önüne geçmek.
- 2) 20. Yüzyılın başlarında bölgede keşfedilmesiyle önemli bir hammadde ve enerji kaynağı olduğu anlaşılan petrolün makul bir fiyatla Amerika ve müttefik Batılı devletlere ulaşımın sağlanması ve arz ve tedarikinin güvenliğinin emniyet altına alınması.
- 3) 1948 yılında Filistin topraklarında bağımsız bir devlet olarak kurulan ve kısa süre içinde diğer devletler tarafından tanınan İsrail devletinin bölgede var olmasını ve güvenliğinin temin edilmesini sağlamak (Pressman, 2018, s.106-107).

2.1.1. Truman Doktrini

Müttefik ÷lkeler ABD, İngiltere, Fransa ve SSCB ile Mihver ÷lkeler Almanya, İtalya ve Japonya arasında vuku bulan II. Dünya Savaşı Müttefiklerin savaşı kazanmasıyla sona ermiştir. Savaş sürecinde Faşist İtalya, Nazi Almanya'sı ve Japonya ile ittifak halinde mücadele eden ve onları yenilgiye uğratan müttefikler devletler ABD ve Batılı ÷lkeler ile SSCB arasında savaşın bitimine yakın ve akabinde bazı temel noktalarda özellikle Yalta ve Postdam konferanslarında çeşitli anlaşmazlıklar gün yüzüne çıkmıştır. Bunlar esas olarak; Almanya'nın işgal bölgelerine ayrılması meselesi ve Doğu ve Batı Avrupa'daki ÷lkelerin yönetim şekilleri ve sınır sorunları şeklindedir. Bu anlaşmazlıklar “Soğuk Savaş” adı verilen dönemin başlangıcının kalkış noktasını oluşturmuştur. Bu süreç Truman Doktrininin ilan edildiği 1947'den Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılına kadarki zamanı kapsamaktır. Bu dönemde ÷lkelerin büyük bir kısmı kapitalist ekonomi ve liberal demokrasinin önderliğini yapan ABD ya da komünist ekonomik ve siyasal sistemin sözcülüğünü yapan SSCB etrafında Batı-Doğu blokları şeklinde bölünmüşlerdir. Diğer bir deyişle “İki Kutupluluk” ortaya çıkmıştır. Bu döneme damgasını

vuran üzerinde durulması gereken en önemli kavramlar “Dehşet Dengesi” ya da “Karşılıklı Mahvolma” olmuştur. Buna göre hem ABD hem de SSCB nükleer silahlanma yarışına ve mücadelesine girişmişler ancak bu tür silahları birbirlerine karşı kullanmaya “İkinci Vuruş Kapasitesi” adı verilen bir olgu engel olmuştur. Yani saldırıya uğrayan tarafın tamamen bir yıkıma uğramadan ayakta kalarak karşı tarafa misilleme yapabilme yeteneği önem kazanmıştır. Böylelikle bu unsur taraflar arasında sıcak ve doğrudan bir çatışmanın önüne geçmiştir.

II. Dünya Savaşı’nın bitiminden hemen sonra hem Batı hem de Doğu blok ülkelerini içine alarak uluslararası barış ve güvenliği sağlamak amacıyla evrensel bir örgütlenme modeli olarak Birleşmiş Milletler kurulmuştur. Fakat diğer örgütlenmeler ve ittifaklar BM gibi geniş ve kapsamlı olmamış sadece dahil olunan blok üyelerini kapsamakla birlikte bloklar arası çatışma ve gerginliğinin fitilini ateşlemiştir. Mesela ABD ve Batı bloğunun askeri-savunma örgütlenmesi NATO ve SSCB ve Doğu bloğunun askeri ve siyasal birliği Varşova Paktı buna örnek olarak verilebilir. Diğer taraftan Bretton Woods Sistemiyle meydana getirilen Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) Amerika’yı ekonomik bir küresel hegemon statüsüne getirmesi ve tüm para birimlerinin dolar endeksli olmasının sağlanması da dikkat çekici gelişmeler olmuştur.

Soğuk Savaş dönemi boyunca bloklar arasında ciddi krizlere ve çatışmalara neden olan zaman zaman karşı karşıya getiren Amerikan’ın ve müttefik Batılı ülkelerin ulusal güvenliklerini ve çıkarlarını tehdit eden birtakım endişe verici gelişmeler yaşanmıştır; 1948’de Çekoslovakya’da SSCB destekli meydana gelen komünist darbe, Sovyetler’in Batı Berlin’i ablukaya alması, 1949 ‘da Çin’de Komünist yönetimin iktidara gelmesi, Kore ve Vietnam Savaşları, Küba Krizi ve 1979’da SSCB’nin Afganistan’ı işgal etmesi (Wittkopt, Jones ve Kegley, 2007, s.47-55). Bunlara ek olarak konumuz açısından ABD’yi Truman doktrini ilan itmesine iten ana sebepleri şu 3 ülkede yaşanan gelişmelerde görmemiz mümkündür; SSCB’nin Türkiye’den toprak ve üs talepleri, Yunanistan’daki iç savaşta SSCB’nin uydu devletlerinin etkin komünistlere desteği ve SSCB’nin II. Dünya Savaşı bitmesine rağmen halen İran topraklarından çekilmemesi (Kuniholm, 1980, s.211-213).

1945’de Sovyetler Birliği’nin Dışişleri Bakanı Molotov daha önce 17 Aralık 1925 tarihinde Türkiye ile SSCB arasında imzalanan ve 7 Kasım 1945’de süresi dolacak olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’nın II. Dünya Savaşı’yla değişen koşullar sebebiyle yenilenmesinin mümkün olmadığını Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’e bildirmesi üzerine iki ülke arasında kriz başlamıştır. Daha sonra SSCB Türkiye’den birtakım tavizler almaya çalışmış ve isteklerden bulunmuştur. Bunlar; Türk Boğazlarının ortak bir şekilde müdafaa

edilmesi ve SSCB'ye boğazlarda üs verilmesi, Kars ve Ardahan'ı da içeren Doğu sınırlarında değişiklik yapılması ve 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesinde değişiklik yapılması şeklindeydi.

II. Dünya Savaşı'nda art arda İtalya ve Almanya'nın işgaline uğrayan Yunanistan'da savaş sürecinde işgale karşı sol eğilimli Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELAS) ve sağ eğilimli Hür Demokratik Yunan Ordusu (EDES) direniş örgütleri kurulmuştur. 1944 yılında SSCB ile yaptığı Yüzdeler Antlaşmasıyla Yunanistan'ı kendi etki alanına alan İngiltere'nin desteğiyle de Yunanistan işgalden kurtarılmıştır. Fakat savaşın sona ermesinden sonra sol örgütlenme ELAS'ın mücadelesinin yönünü İngiltere destekli Atina hükümetine ve Kral'a karşı çevirmiş ve silahlı çatışmalar başlamış ülke bir iç savaşın içine girmiştir. Öyle ki isyancı solcu gruplar SSCB'nin uydu ülkeleri Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'tan askeri ve siyasi destek almışlar sorun Batı bloğu ile Doğu bloğu arasında bir vekâlet savaşına dönüşmüştür (Hook ve Spanier, 2008, s.32-33).

İran SSCB'ye yardım malzemesinin ulaştırılması amacıyla 1942'de Kuzey'i SSCB Güney'i ise İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İki devlet arasında yapılan antlaşmayla taraflar savaş sona erdikten 6 ay sonra İran topraklarından çekileceklerdi. Fakat netice itibariyle İngiltere, petrol bölgeleri dışındaki yerlerden çekilirken öte yandan SSCB halen İran'ın kuzeyinden çekilmemiş üstelik İran'dan petrol ayrıcalıkları elde etmeye çalışmış, komünist TUDEH partisini destekleyerek güç kazanmasını sağlamış ve ayrılıkçı Azeri ve Kürt gruplara yardım ederek kısa süreli de olsa onların devlet kurmalarını sağlamıştır (McFarland, 2005, s. 239-253).

Hem Doğu Avrupa'daki ülkelerin süratle SSCB'nin güdümünde uydu devletler haline gelmeleri hem de Sovyetler'in Türkiye, Yunanistan ve İran'da tahakküm kurmaya çalışması ve kendi çıkarları doğrultusunda bu ülkelere yönelik baskıcı ve müdahaleci politikalar izlemesi ABD'nin Truman Doktrinini deklare etmesinin ana saiklerini oluşturmuştur. Ayrıca burada şu önemli noktayı da belirtmek fayda vardır; her ne kadar İngiltere savaşın kazanan tarafında yer alsada II. Dünya Savaşı'ndan ağır ekonomik ve askeri kayıplarla yıpranmış ve başat gücünü kaybetmiş bir şekilde çıkmıştı. Böyle durumda İngiltere ivedilikle harekete geçerek SSCB tehdidi ve baskısı altında olan Türkiye ve Yunanistan'a daha fazla askeri ve ekonomik yardım edemeyeceğini ve yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini ABD'ye bildirmiştir. Bu gelişme de doktrinin ilan edilmesinde önemli bir unsuru teşkil etmiştir (McGhee, 1990, s.5).

ABD başkanı Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardımı içeren programı Kongre'ye sunmuş ve kendisine yetki verilmesini talep etmiştir. Nihayetinde talebi Kongre'de onaylanmış ve 22 Mayıs 1947

tarikhinde yrrlge girmiştir. Netice olarak Truman yardımları 300 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardımlar kısmı Yunanistan’a 100 milyon dolarlık askeri yardımlar kısmı Türkiye’ye verilmiştir (Sönmezoğlu ve diğerleri, 2017, s.556). Böylelikle resmi ve eylemsel olarak Amerika’nın SSCB’ye yönelik çevreleme politikası başlamış oldu.

Truman Doktrinde esas olarak üzerinde durulan mühim noktalar şu şekildeydi; metinde Yunanistan’ın savaş boyunca işgale uğradığı fakat savaş sonrasında da bir iç savaşa maruz kalarak ciddi yıkımla ve ağır tahribatla kendi başına hayatta kalmasının çok g olduğunu belirtiliyordu. Bu ülkenin komünist bir silahlı azınlığının kontrolüne geçmesinin önüne geçilerek mali, ekonomik ve askeri yardımlar verilmesinden bahsediliyordu. Zira Yunanistan’daki karmaşa ve kaos Türkiye üzerinde olumsuz tesiri olabilir, Orta Doğu coğrafyasına da yayılma ihtimali vardı hatta Avrupa bölgesinin güvenliğini tehdit edici boyutlara varabilirdi. Metinde Türkiye’ye kısmında üzerinde durulan noktalara gelinecek olursa; bu ülkenin SSCB kastedilerek totaliter rejimlerin saldırısı ve tacizine maruz kaldığına değinilerek zgr bir ulus ve ülke olarak desteklenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Çünkü Türkiye’nin ulusal bütünlüğü ve güvenliği Orta Doğu bölgesinin düzeninin ve istikrarının korunması açısından önem arz etmekteydi (Truman Doktrini, 1947).

Truman Doktrininin ilan edilmesinin temel mantığı, SSCB’nin İran zerinden ABD ve Batılı devletler için yaşamsal öneme sahip Orta Doğu petrollerine, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu’na, Boğazlar yoluyla Türkiye ve Yunanistan zerinden Doğu Akdeniz’e inmesine set çekmekti (Armaoğlu, 1999, s.217). Nitekim büyük ölçüde bunun başarıldığını diğer bir deyişle çevreleme politikasının bu doktrin bağlamında hedefine ulaştığını söyleyebilmemiz mümkündür. Son olarak bu doktrin ile ilgili şunu söyleyebiliriz; Truman Doktrinini ABD’nin II. Dünya Savaşı’na kadar izlemiş olduğu izolasyon politikasını diğer bir deyişle dünya meselelerine karışmama ve müdahil olmama şeklindeki pasif dış politika tercihindan aktif ve küresel bir politika perspektifine geçişin en önemli somut göstergelerden birini oluşturmuştur. Bununla beraber Truman Doktrini, evreleme politikasının başlangıcını ve fiili biçimde uygulanmasını da simgelemektedir. Orta Doğu özelinde doktrini tahlil etmek gerekirse ABD’nin Orta Doğu’ya adım atmasının ilk başlangıç noktasını da oluşturmaktadır.

2.1.2. Eisenhower Doktrini ve Bağdat Paktı

1950’li yılların başlarında Orta Doğu coğrafyasında SSCB’ye karşı oluşturulan bölgesel savunma girişimi olarak tasarlanan ve bölge ülkelerine de içine almayı hedefleyen ilk askeri ittifak ‘‘Ortadoğu Komutanlığı Projesi’’ dir. İngiltere’nin öncülüğünde ABD’nin de desteğiyle

oluşturulmaya çalışılan projeye göre; komutanlığın ana karargâhı Mısır'da olacak ve İngiltere, Amerika, Fransa ve Türkiye tarafından askeri heyet ve danışmanlar aracılığıyla gerekli destekler verilecekti. Projeyle Orta Doğu'da SSCB'yi çevrelemek ve yayılımını durdurmanın yanı sıra bölgede İngilizlerin askeri varlığını yani üslerini korumak ve güvence altına almaktı. Bu projede Türkiye'ye yer verilmek istenmesinin ana sebepleri; Türkiye'nin bölgeye yakın ve jeostratejik konumda bulunması ve bölge ülkeleriyle aynı dine mensup Müslüman bir ülke olmasıydı. Türkiye'nin amacı ise bu süreçte NATO'ya girmesinin önündeki engelleri bertaraf etmek istemesi özellikle İngiltere'nin karşı çıkmasının önüne geçebilmektir. Ancak proje bölge ülkelerinde infiale neden olmuş ve şiddetli itirazlar yükselmiştir. Komutanlığının ana üssü olacak Mısır bu ittifaka karşı çıkmakla kalmamış İngiltere ile imzalamış olduğu 1936 antlaşmasını da yenilemeyeceğini bildirmiştir (McGhee, 1990, s.55).

Ortadoğu Komutanlığı Projesi başarısız olunca Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye'ye ek olarak Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'yı da kapsayan yeni bir oluşuma gidilmeye karar verilmiş ve “Ortadoğu Savunma Örgütü” nün kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu yapılanmaların başarısızlığa mahkûm olmasının temel nedeni, ABD ve Batılı müttefiklerin bu bölgesel ittifaklarla SSCB'nin bölgeye sızmasını ve bölge ülkeleri üzerinde nüfuz kurmasını engelleyerek çevreleme düşüncesi olmakla beraber ancak diğer taraftan da başta Mısır ve diğer Arap ülkelerinin örgütlenmeleri kendi ulusal bağımsızlıklarına bir tehdit olarak algılamasıydı. Bilhassa bölge ülkelerinin İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin mandası altında yaşadığı acı geçmiş ve tecrübelerinin bunda etkisi büyük olmuş ve tüm bunları ABD ve Batılı devletlerin yeni sömürgecilik anlayışlarının bir tezahürü olarak görmüşlerdir. (Little, 2008, s.126-127).

ABD 1953 yılında Balkanlar'da SSCB'ye karşı çevrelemeye etkin desteğiyle bölge ülkeleriyle bir paktının meydana gelmesini sağlamış ve yine 1954'de bölge ülkeleriyle Uzak Doğu'da SSCB'yi sınırlamak için oluşturulan SEATO'da öncü rolü oynamıştı. 1953 yılında yeni başkan seçilen Eisenhower için en önemli ana gündem maddesi Orta Doğu'da SSCB'yi çevrelemeye yönelik bir paktın kurulmasıydı. İlk olarak yapılması gereken bir önceki Başkan Truman dönemindeki başarısız denemeler olan Ortadoğu komutanlığı ve Savunma Örgütlerinden ders çıkarak ve farklı bir bakış açısıyla stratejik pozisyonu ve bünyesinde barındırdığı zengin petrol kaynakları öne çıkan bölgede Sovyetler'in etkisini ve baskısını minimize etmek çevrelemeye yönelik bir güvenlik paktı oluşturmaktı (Uslu, 2016 s.92-93). Bu amaçla Dışişleri bakanı Dulles'ı Orta Doğu ülkelerine ziyaretler yapması için görevlendirmiştir.

Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Yunanistan ve Libya gibi ülkelere gezi programları düzenlemiştir. Bu geziler sonucunda edindiği izlenimleri şu şekilde sıralamıştır; Birincisi, bir bölgesel örgütlenme meydana getirilecekse mutlaka bölge halkının istekleri göz önüne alınmalıdır yoksa nafile bir çaba olur. İkincisi, bölgede güçlü bir biçimde anti-batıcılık duygusu hakimdir ve bölge ülkeleri kendilerini batılı güçlerle yapılacak herhangi bir ittifaktan uzak tutmaktadır. Son olarak Sovyetler'i güney sınırlarından çevrelemeye dönük olarak Türkiye, İran, Irak ve Pakistan'ı içine alan "Kuzey Kuşağı" oluşturulmalıdır (Bryson, 1977, s.183).

İlk zamanlar Dulles bölgesel bir pakt oluşturmak için zamanın ve koşulların uygun olmadığını ifade ediyordu. Çünkü karşısında kendilerini zorlayan 2 temel sorun vardı; İngiltere-Mısır anlaşmazlığı ve Arap-İsrail çatışması (Yeşilbursa, 2005, s.15). Ancak 1954'de İngiltere ve Mısır arasında imzalanan antlaşmayla Süveyş kanalı konusundaki anlaşmazlık ve gerilim ortadan kalkıyor ve bu antlaşmayla 17 Haziran 1950 tarihli Arap Ligi Devletleri Ortak Savunma Antlaşmasını imzalayan devletlerden birine ya da Türkiye'ye bir saldırı olması durumunda İngiltere kanala asker konuşlandırma iznini elde ediyordu (Yeşilbursa, 2005, s.23-24).

İngiltere ile Mısır arasındaki temel anlaşmazlığının büyük ölçüde çözüme kavuşturulmasından sonra Türkiye hem haiz olduğu stratejik konumu hem de bölge ülkeleriyle yakın dini, kültürel ve tarihsel bağlarına güvenerek bu projede ABD'nin desteğiyle öncü rolü oynayabilecek özgüveni ve cesareti kendinde bulabilmiştir (Armaoğlu, 1999, s.268). Böylelikle paktın ilk başlangıç aşamasını meydana getiren Dostluk ve İşbirliği Antlaşması 2 Nisan 1954 tarihinde Türkiye ile Pakistan arasında Karaçi'de imzalanmıştır. Daha sonra bu antlaşmaya paralel olarak Mayıs 1954'de Amerika ile Pakistan arasında askeri yardım antlaşması imzalanmıştır (Arafat, 2009, s.230).

Pakistan'dan sonra Türkiye Irak ile yakın temasa geçerek taraflar arasında çeşitli ziyaretler ve toplantılar düzenlenmiştir. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile Irak Başbakanı Nuri Said İstanbul ve Bağdat'ta karşılıklı görüşmelerde bulunmuşlar ve taraflar arasında ortak bir savunma anlaşmasının tesis edilmesi noktasında mutabık kalınmıştır. Daha sonra Menderes Suriye'nin bu pakta katılımına ikna etmek için bu ülkeye bir gezi düzenlemiş ancak yoğun tepki ve protestolarla karşılaşmıştır. Aynı zaman dilimlerinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar Lübnan'ın da pakta dahil olması için bu ülkeye ziyarette bulunmuş ancak Lübnan Arap Birliği'nde bunun değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerek olumlu cevap vermemiştir.

Mısır, Irak'ın ABD'den askeri yardım talebi ve Türkiye ile ittifak antlaşması parafe etmesinden sonra ivedilikle Ocak 1955'de Arap Birliği Ortak Güvenliği Paktı üyelerini

toplantıya çağırıştır ve üye devletler Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen ve Libya Mısır'ın başkenti Kahire'de toplanmışlardır. Bu görüşmelerde özellikle Mısır yanına Suudi Arabistan'ı da alarak Irak'ı sert bir biçimde eleştirerek Irak'ın ittifak kurmaya yönelik hamlesinin ilk önce Arap Birliği Ortak Güvenliği Paktı üyelerine sorulmadan atılmış olduğunu ve bunun üyelik yükümlülükleriyle bağdaşmadığını ifade etmiştir (Sönmezoğlu, 2006, s.99-101).

Türkiye ile Irak arasında ittifak antlaşması 24 Şubat 1955'de imzalanmasıyla 4 Nisan'da İngiltere'nin, 23 Eylül'de Pakistan'ın ve son olarak 3 Kasım'da İran'ın pakta katılmasıyla resmen Bağdat Paktı kurulmuş ve netice olarak Kuzey Kuşağı tamamlanmıştır (Arafat, 2009, s.232). Pakt ile istenilen bir düzeyde başarı sağlanamamış, Irak'ta 14 Temmuz 1958'de krallık rejimini deviren bir ihtilal meydana gelmiştir. Yeni yönetim de Bağdat Paktı'na çekilme kararı almıştır. Bu durumda paktın merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşınmış ve ismi Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) olarak değiştirilmiştir (Uçarol, 2015, s.736).

Bağdat Paktının temel başarısız noktalarını şu şekilde sıralamamız mümkündür;

Birincisi, pakta üye devletler arasında bir amaç birliği olmadığı gibi algıladıkları tehdit de farklılık göstermekteydi. Türkiye'nin zaten NATO'nun koruma şemsiyesi altında güvenliği ve savunması garanti edilmiş yani ek olarak farklı bir örgütlenmeye ihtiyacı yoktu. Ayrıca daha çok Amerika nezdinde bölgede değerli ve önemli bir müttefik olduğunu hissettirmek ve daha fazla askeri ve ekonomik yardım alma saikiyle hareket etmiştir. İran, Amerika'dan daha fazla askeri ve ekonomik yardım alma peşindeydi (Uslu, 2016, s.105). Pakistan, SSCB'den daha çok anlaşmazlık yaşadığı ve gergin ilişkileri olan Hindistan'a karşı bu yapılanmayı koruma kalkını olarak düşünmüştür. İngiltere, bölgedeki askeri konumunu sağlamlaştırmak ve sürdürmek dürtüsü içindeydi. Irak, Mısır ile bölgesel liderlik rekabetini daha fazla ön plana çıkartmakta ve İran ile benzer şekilde ABD'den daha fazla askeri ve ekonomik yardım elde etme çabası içindeydi (Gürün, 1983, s.355).

İkincisi, bölgedeki Arap milliyetçi ülkeleri asıl olarak tehdit ve düşman ülke olarak komünist Sovyetler Birliği'ni değil kuruluştan itibaren ABD'nin hamiliğinde altında ve bölge ülkeleriyle çeşitli çatışmalara girişen İsrail devletini görmeleridir.

Üçüncüsü, ABD gibi küresel ve hegemon bir aktörün bölgede İsrail'in güvenliğini ve savunmasını tehlikeye atmamak için bu pakta katılmaması büyük bir zafiyet ve verimsizliğe neden olmuştur.

Dördüncüsü, bölgedeki Arap ülkeleri arasında katılım sınırlı ve dar kapsamda kalmış Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi ülkelere hiçbir pakte katılmamış, sadece Irak iştirak etmiştir (Başaran, 2010, s. 31-32).

Bağdat Paktı başarısız bir oluşum olmasının yanı sıra bölgede ABD ve Türkiye'ye yönelik bir güven erozyonuna neden olmuş ve ülke arasında derin çatlakları meydana getirerek karşılıklı bloklaşmaların önünü açmıştır. Mısır, Suriye, Arabistan ve Yemen pakta karşı aralarında imzaladıkları savunma niteliği taşıyan askeri savunma antlaşmasıyla karşılık vermişlerdir. Öte yandan pakt ABD ve müttefiki Türkiye'ye karşı hasmane tutumu perçinlemiş ve telafisi zor biçimde Batı bloğu ile bölge ülkeleri arasında mesafe açılmıştır. Böyle bir ortamdan Sovyetler Birliği istifade ederek bölge ülkeleriyle yakın bir görüşme ve diyalog sürecine girmiştir (Armaoğlu, 1999, s.269). Sonuç olarak pakt, SSCB'yi Orta Doğu'dan uzak tutmak ve baskı almak amacıyla atılmış bir adım olmakla beraber bu idealin aksi yönünde gelişmeler yaşanmış, Sovyetler bölgede etkisi ve saygınlığı artmış ve ABD'ye karşı oluşan bloğun başını çekmeye başlamıştır. Netice olarak Truman Doktrinin SSCB'yi Çevreleme politikasının uygulanmasının başarılı bir boyutunu meydana getirmesine rağmen Bağdat Paktı SSCB'yi çevreleme bağlamında ele alındığında hem süreç hem de sonuçları bakımından başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bağdat Paktı'nın ilk ciddi yara alması ve aşınmasını 1956 Süveyş Krizi'nde görmek olasıdır. Mısır lideri Pan-Arabist Cemal Abdülnasır'ın Aswan barajının yapımı için gerekli krediyi ABD ve İngiltere'den alamaması üzerine Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı, İsrail ile Sina Yarımadası konusunda temel anlaşmazlıkları ve Doğu bloku ülkelerinden silah satın alması ve SSCB ve ÇHC ile yakınlaşması krizin ana çıkış noktalarını oluşturmuştur. İngiltere, Fransa ve İsrail'in saldırısıyla savaş başlamış ancak kısa sürede ateşkes sağlanmıştır. Zira eşine nadir rastlanır şekilde ABD ve SSCB ortak bir paydada buluşarak işgale karşı çıkmışlar ve arabulucu ve barışın sağlanması için BM görevlendirilmiştir. Genel olarak Arap ülkeleri de İngiltere-Fransa-İsrail üçlüsünün saldırısına sert tepki göstermekle birlikte Bağdat Paktı üyeleri de bu saldırıya karşı net tavır almışlar ve pakt içerisinde bölünmeler oluşmuştur (Petersen, 2000, s. 64-75).

Süveyş Krizi Eisenhower Doktrininin ilan edilmesine giden yolda bir kilometre taşı olmuştur. Zira ABD'nin Orta Doğu bölgesindeki en önemli müttefiki İngiltere'nin prestiji telafisi mümkün olmayacak şekilde sarsılmış ve artık bölgede kalmak için yeterli gücü kendinde görememiştir. İngiltere'nin yarattığı boşluktan SSCB'nin yararlanarak bölge ülkelerini denetim altına almasının önüne geçmeyi amaçlayan ABD bizatihi boşluğu kendisi doldurmak istemiştir.

Ayrıca ABD ve Batılı müttefikler için hayati öneme ve değere sahip petrol kaynaklarının güvence altına alınması ve başarısız Bağdat paktı deneyiminden sonra SSCB'yi Orta Doğu'da yeni ve farklı bakış açısıyla çevrelemenin amaçlanması da doktrinin ilanında önemli bir noktayı oluşturmuştur (Gerger, 2012, 149).

Başkan Eisenhower'ın kendi adıyla anılan doktrinini 5 Ocak 1957'de Kongre'ye sunmasından sonra 9 Mart 1957 tarihinde kabul görmüştür. Bu programda esas olarak öne çıkan başlıklar şu şekildeydi; İngiltere-Fransa-İsrail üçlüsünün saldırılarıyla başlayan Süveyş Krizi bölgede önceden beri süregelen Arap-İsrail çatışmasını şiddetlendirmiş bu durum bölgede istikrarsızlığa sebep olmuştur. Komünist Sovyetler bunu kendi emelleri doğrultusunda kullanmış ve bölgeye sirayet etmesi hızlanmıştır. Dolayısıyla Orta Doğu'daki ulusların bağımsızlığı ve ulusal bütünlükleri tehlike altındadır. Hem Amerikan'ın ulusal güvenliği hem de dünya barışın ve güvenliğinin sağlanması amacıyla komünizmin doğrudan ve dolaylı saldırganlığı tehdidiyle karşılaşan bölge ülkelerin yardım talep etmesi üzerinde silahlı kuvvetlerin kullanımı dahil askeri yardımlar ve gerekli ekonomik destekler verilmelidir. Doktrinde ayrıca bu amaçların gerçekleşmesi için Başkan'a 200 milyon dolar harcama yetkisi veriliyordu (Eisenhower Doctrine, 1957). Doktrinin üzerinde durulması gereken en önemli noktası ilk defa Amerika Orta Doğu savunmasını ve güvenliğini kendi tekeli altına alıyor ve ekonomik ve mali yardımlara ek olarak kaba kuvvet olarak askeri kuvvet kullanımı da savunuyordu.

Eisenhower Doktrini ilk ciddi sınavını 1957 yılında yaşanan Suriye Krizi'nde vermiştir. Genel olarak ABD ile SSCB'yi karşı karşıya getiren Orta Doğu özelinde bölgenin önemli iki ülkesi Türkiye ile Suriye arasında ciddi gerilime ve tırmanmaya neden olan kriz ABD ve Türkiye'nin Suriye'nin SSCB'nin yörüngesine girmekte ve ana üssü olmakta suçlaması Suriye ve SSCB'nin ise buna mukabil Türkiye ve ABD'yi doğrudan bu ülkenin iç işlerine karışmakla itham etmesi tarafları savaşın eşiğine getirmiştir hatta Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yaptığı konuşula gelmiştir. Nihayetinde kriz tarafların yumuşayan tavırları, BM ve NATO'nun yatıştırıcı politikalarıyla ve bölge ülkelerin Suriye'yi gerçek bir tehdit edici güç görmemelerinden dolayı bir savaşa neden olmadan sona ermiştir (Gürün, 1983, s.358-359).

1958 yılında Lübnan ve Ürdün'de merkezi otoriteyi devirmeye yönelik iç karışıklıklar da Eisenhower yönetiminin yüzleşmek sorunda kaldığı önemli güçlüklerdi. Lübnan Başbakanı Camille Chamoun'un Irak'ta meydana gelen ihtilalin Mısır ve Suriye'nin desteğiyle kendi ülkesinde de gerçekleşeceğinden derin bir endişe duyması onu ABD'den yardım istemesine sevk etmiştir. Lübnan'ın yardım talebine ABD olumlu cevap vererek Eisenhower Doktrini

kapsamında askeri kuvvetlerini göndermiştir. Benzer şekilde Ürdün’de Kral Hüseyin’i devirmek isteyen güçlere karşı yardım isteğine de İngiltere karşılık vermiş ve Ürdün’e asker çıkarmıştır (Wylie, 1969, s.56-57).

Eisenhower Doktrinin de Bağdat Paktı girişiminde olduğu gibi SSCB’nin Orta Doğu ekseninde çevrelemesi konusunda başarılı bir şekilde işlediği söylenemez. Çünkü bu doktrin ile ABD’nin İngiltere’nin yerini almaya çalışan yeni bir sömürgeci devlet olarak görülmüş bu durum bölgede Mısır ve Suriye’nin çektiği Arap milliyetçilerin ortak düşmana karşı birlik ve beraberlik duygusunu kamçılamıştır. ABD’nin yanında Türkiye’nin de itibarı ciddi yara almış sömürgeci Batılı ülkelerle aynı safta olduğuna ve onların sözcülüğünü yapmakta olduğu iddia edilmiştir. SSCB’yi bölgeden uzaklaştırmak bir yana bu ülkenin bölgeye girişi hızlanmış ve bölge ülkeleriyle askeri, siyasi ve ekonomik yakın bir iş birliği ve diyalog sürecine girmiştir. Böylece ABD ve Batı bloğunun bölgede etkisi ve prestiji ağır yara alırken SSCB ve onun temsil ettiği Doğu bloğunun bölgede ağırlığı ve tesiri artmıştır.

2.1.3. Nixon Doktrini ve Çifte Sütun Politikası

1969 yılında Amerika’nın başkanlığına seçilen Richard Nixon dönemi ABD’nin ulusal çıkarları ve dış politika tercihleri bakımından farklı bir bakış açısının hayata geçirilmesi yansıtıyordu. Bu değişiklikte önce Ulusal Güvenlik Danışmanı olan daha sonra Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Henry Kissinger’ın payı yadsınamaz bir gerçektir. Yeni yönetimi farklı ve yeni bir politika oluşturma sürecine iten en önemli gelişme Vietnam’da SSCB ve ÇHC desteklediği yerel komünist milis kuvvetleri ile uzun yıllar süregelen sonuç alınamayan yıpratıcı savaşı. Eisenhower döneminde kuzeydeki komünist savaşçılara karşı çarpışmak için güneydeki kuvvetleri eğitmek faaliyetleri çerçevesinde bulunan ABD zamanla Kennedy, Johnson ve son olarak Nixon döneminde asker sayısını artırarak fiilen savaşa girmiş ve taraf olmuştur. Amerika açısından savaş, ağır askeri zayıyata, iç ve dış siyasette çıkmaza ve ciddi maddi külfete neden olmuştur (Fain, 2008, s.181).

Böyle bir ortamda Nixon kendi adıyla ya da Guam’da ilan ettiği Guam doktrini olarak de anılan “Nixon Doktrinini” 25 Temmuz 1969’da kamuoyuna açıklamış ve daha sonra 3 Kasım 1969 tarihinde yaptığı Ulusa Sesleniş Programında düşüncelerini dile getirmiştir. Doktrinde temel olarak savunulan görüşler şu şekildedir; Nixon, bu doktrinin sadece Vietnam’da hâlihazırda devam eden savaşı sonlandırmakla kalmayıp gelecekte yeni Vietnam vakalarının çıkmasının önüne geçileceğini ifade etmiştir. ABD’nin hem Kore hem de Vietnam savaşlarında Komünist saldırganlığına karşı fazla müdahaleci politikalar takip ettiğini bunun da

askeri, ekonomi ve insani kayıplara sebep olduğunu dile getirerek ABD'nin rolünün doğrudan çatışmaya girme şeklinde değil de destek verme şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Amerika'nın dış politikasına yön verecek ve rehberlik edecek 3 ilkenin hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur; Birincisi, ABD daha önce taahhüt ettiği tüm anlaşmalara uyacaktır. İkincisi, bir nükleer güç müttefik bir ulusun hayatta kalmasını ve güvenliğini tehdit edecek olursa nükleer bir koruma kalkını oluşturulacaktır. Üçüncüsü, saldırıya uğrayan ülkeler talep etmeleri halinde gerekli askeri ve ekonomik yardım sağlanacak ancak insan gücünü sağlama konusunda savunma yapmak ilk olarak saldırıya uğrayan tarafın yükümlülüğü ve önceliği altında olacaktır. Son olarak, doktrinin esas özünü oluşturan şu ifadelerle yer verilmiştir; “...Önceki yönetimde Vietnam'daki savaşı Amerikanlaştırdık. Bu yönetimde barış arayışını Vietnamlaştırıyoruz” (Nixon Doctrine, 1969).

Metinde göze çarpan en önemli husus bir önceki bölümde ele alınan Eisenhower Doktrinin temel mantığı ve felsefesinden bir kopuşu temsil etmesidir. Zira Eisenhower Doktrinde ABD ulusal çıkarlarını korumak adına tek taraflı yükümlülük altına girerek SSCB'yi çevreleme amacının sorumluluğunu tek başına üstlenerek doğrudan askeri müdahalelerde bulunmayı taahhüt etmekteydi. Nixon doktrinde ise dünyanın herhangi bir bölgesinde çıkarlarını korumak ve amaçlarını gerçekleştirmek için yalnız başına ve doğrudan askeri çatışmalara girmeyeceğini bunun yerine bölgedeki müttefiklerine gereken askeri, ekonomik ve mali yardımları vereceğini ilan ediyordu.

Nixon Doktrininin genelde Orta Doğu bölgesine hususi olarak Basra Körfezi'ne yönelik uygulaması “Çifte Sütun Politikası” şeklinde olmuştur. Körfez bölgesinde Amerika'nın SSCB'ye karşı yürütmüş olduğu Çevreleme politikasının temel dayanağını olan müttefik İngiltere'nin 1968'den itibaren Süveyş Kanalı'nın doğusundan çekileceğini ilan etmesi ABD'li karar vericiler tarafından beklenmedik bir gelişme olarak algılanmış ve endişeyle karşılanmıştır. Nihayetinde İngiltere bölgeden çekilme sürecini 1971 itibarıyla tamamlayacaktır. Bu bağlamda ABD'nin Körfez bölgesinde çıkarlarını koruyacak ve İngiltere'den kalan boşluğu doldurabilecek yeni müttefiklere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu yeni müttefikler iki ülkeden İran ve Suudi Arabistan'dan oluşacaktı. Diğer bir deyişle bu iki ülke Çifte Sütun politikasının iki temel direkleri olacaklardı (Sick, 2009, s.296).

Irak'ın haricinde bölgede iki büyük devlet olan İran ve Suudi Arabistan'a askeri teçhizat ve malzeme satımının artırılmasını öngören bu politikayla birlikte bölgenin güvenliğini sağlaması noktasında bu iki ülkenin potansiyelleri ve konumları hem niceliksel hem niteliksel olarak Amerikan silahlarıyla geliştirilecekti. Aslına bakılırsa bu iki ülke bölgede birbirine

rakipti ve aralarında mesafeli ve soğuk bir ilişki vardı. Ama ABD açısından bu ülkelerin uyum ve dengeli bir ilişki sürdürmeleri Çevreleme politikasının bölgede uygulanması için gerekli ve zorunluydu. Çünkü stratejik ve ekonomik çıkarlar bu ülkelerin yalnızca birini desteleyip, diğerini dışarda bırakmayı değil her iki ülkeyi de desteklemeyi gerektiriyordu (Arı, 2004, s.235-236).

İran'ın yüksek insan potansiyeli, endüstri gelişmişliği, askeri gücü ve önde gelen petrol üreticilerinden biri olması Çifte Sütun politikasının temel amaçlarına ve hedeflerine uygun düşmekteydi. İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi bölgede İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmak ve güçlü bir pozisyon elde etmek için bu politikanın gönüllü savunucusu ve uygulayıcısı olmuştur. Nitekim Nixon-Kissinger ikilisinin 30-31 Mayıs 1972'de Tahran'a gerçekleştirdiği ziyarette İran'ın bu tutumunun farkına varmışlardır. Bu doğrultuda 1972-1977 yılları arasında İran'ın ABD'den aldığı askeri ekipman ve silahlar olağanüstü düzeyde artmış neredeyse savunma harcamaların bütçedeki payı %50'ye yaklaşmıştır. İran silah alımının önemli bir kısmını petrolden elde ettiği gelirlerle elde etmiştir. İran bölgede SSCB ile yakın ilişkilere giren Irak'a karşı da önemli bir denge unsuruydu. Öte yandan İsrail devleti olan askeri, ekonomik ve teknik konulardaki ilişkileri ABD tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmaktaydı.

Suudi Arabistan İran ile kıyaslandığında insan kapasitesi sınırlı ve askeri donanımı yetersizdi. Gelirlerinin ve harcamaların dayandığı en önemli kaynak petrol üretimden gelmekteydi. Bu yetersizlikler ve İran ile arasındaki eşitsiz ve dengesiz farklar Suudi Arabistan'ı Çifte Sütun politikasının diğer ayağı olması noktasında ikna edici unsurlardı. Böylece dünyada petrol üretici ülkeler sıralamasında listenin başlarında yer alan ülke ABD'ye sattığı petrol gelirleriyle askeri araç ve gereç açığını kapatmayı planlıyordu. Ancak Suudi Arabistan İran gibi İsrail yakın ve dostça ilişkiler içerisinde değildi. ABD'nin İsrail'i açıkça desteklemesi ve hamisi konumunda olması ilişkilerde çeşitli sorunları ve güçlükleri beraberinde getirebiliyordu (Brannon, 1994, s.4-6).

ABD'nin bu politikayı ilan etmesinde ve hayata geçirmesinde uluslararası ortamda meydana gelen Yumuşama'nın (Detant) da önemli katkısı vardı. Çünkü 1970'li yılların başında ABD hem SSCB ile karşılıklı olarak imzalamış olduğu Stratejik Silahların Sınırlandırılması (SALT-1) hem de Çin ile Ping-Pong diplomasi adı verilen yani taraflar arasında gerginliğin azaltılmasına karşılık diyalogun gerçekleştirilme sürecine geçilmiş olması önemli adımlardı (Nye, 2003, 271). Ne var ki, 1979 yılında meydana gelen iki önemli gelişme biri İran İslam Devrimi diğeri SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi doktrinin sonunu getirmiş ve farklı bir dış

politika tercihine ve stratejisine gidilmiştir (Başaran, 2010, s.39). Netice itibarıyla ABD'nin Uzak Doğu'da ve Orta Doğu'da SSCB'yi Nixon Doktrini ve türevi olan Çifte Sütun politikası kapsamında çevrelemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2.1.4. Carter Doktrini ve Çevik Güç

1979 yılında vuku bulan iki kritik gelişme ABD'nin Orta Doğu politikalarında köklü bir değişiklik yapması sinyali veriyordu. Bunlardan biri İran'da meydana gelen İslam Devrimi diğeri ise Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesiydi. Çifte Sütun politikasının bölgedeki en önemli uygulayıcısı İran'daki rejim değişikliği ABD açısından Basra Körfezi'nde ciddi bir güç ve etki kaybına sebebiyet vermiştir. Çünkü Humeyni'nin liderliğindeki yeni yönetim katı bir Amerikan ve Batı karşıtıydı. Dolayısıyla bu yönetim anlayışla uzlaşmak ya da iş birliği yapmak bir yana diyalog kurulması bile büyük bir bariyerdi. Nitekim Tahran'daki ABD büyükelçiliğinde bir yılı aşkın bir süre rehin tutulan elçilik personeli krizi bunun en açık örneğini teşkil etmiştir. Diğer taraftan SSCB'nin Afganistan'ı işgali ABD'nin hem Basra Körfezi'nde hem de Güney Batı'daki çıkarlarına büyük darbe niteliği taşıyordu. 30 yılı aşkındır neredeyse dünyanın her bölgesinde uygulanan Çevreleme politikasını geçersiz kılıyor ve boşa çıkarıyordu (Hunter, 2010, s.16).

Böyle bir ortamda 23 Ocak 1980 tarihinde Başkan Carter kendi adıyla anılan doktrini kamuoyuna ilan etti. Doktrinde biraz önce yukarıda bahsedilen temel meselelere dikkat çekilmekteydi. İran'da halen 50 masum Amerikalı vatandaşın terörün ve anarşinin esiri oldukları ve kurtarılmaları için ivedilikle harekete geçilmesi gerektiğinin altı çiziliyordu. Diğer taraftan Afganistan'ın SSCB'nin işgale altında olduğu ve buradaki masum dindar insanlara boyun eğdirilmeye çalışıldığından bahsediliyordu. Bu gelişmeler petrole olan bağımlılıkları yüksek olan Batılı ülkelerinin hayati çıkarlarını tehdit etmekteydi. Özellikle SSCB'nin tehdidi altında bulunan bölge dünyadaki petrolün üçte ikisinden fazlasını içeriyordu ve petrolün önemli geçiş kaynağı Hürmüz Boğazı'na SSCB'nin yaklaşması söz konusuydu. Bu durum petrolün Batı'ya arz ve tedarikini ciddi şekilde riske sokuyordu. Buna karşın yapılması gerekeni Carter şu şekilde açıklamıştır; “...Herhangi bir dış gücün Basra Körfezi bölgesinin kontrolünü ele geçirme girişimi, Amerika Birleşik Devletleri'nin hayati çıkarlarına yönelik bir saldırı olarak kabul edilecek ve böyle bir saldırı askeri güç dahil gerekli olan her araçla karşı konulacaktır” (Carter Doctrine, 1980).

“Carter Doktrini”, bir önceki bölümde ele alınan Nixon Doktrinini geçersiz kılmakta ve sonunun geldiğinin en somut göstergesiydi. Bu düşünceye varılmasındaki en temel husus

Carter Doktrinde ABD'nin küresel hegemon ve evrensel müdahaleci pozisyonuna geri dönmesinin yanında Basra Körfez'inde yaşamsal çıkarları tehlike altına girdiğinde doğrudan askeri kuvvet kullanımı ve tek başına müdahaleden çekinmeyeceğini ifade etmesidir. Ancak Nixon Doktrinde Amerika Uzak Doğu ve Körfez'de tek başına doğrudan askeri operasyonlarda bulunarak çatışmanın bilfiil tarafı olmayacağını bunun yerine bölgede bulunan müttefiklerle sorumluluk paylaşımında bulunulacağı ve askeri ve ekonomik yardım yapmakla yetinileceğini vurgulamıştır. Kanımca Carter Doktrini ABD'yi Eisenhower Doktrinde temel olarak savunulan doğrudan askeri çatışmalara girme düşüncesiyle aynı düzleme getirmiş en azından her iki metin arasındaki temel mantık bakımından büyük benzerlikler bulunmaktadır.

ABD, SSCB'nin Afganistan'ı işgalinden sonra karşı birtakım kararlar almıştır; Stratejik Silahların Sınırlandırılması (SALT-2) antlaşmasından çekilmiş, Sovyetler ile olan ticaretini azaltmış ve birtakım ihracat sınırlamaları getirmiş ve 1980 yılında Moskova'da düzenlenecek olan olimpiyatlara katılmama kararı almıştır (Sander, 2013, s.466).

Amerika İran İslam Devrimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgaline karşı Körfez bölgesinin güvenliğini temin etmek ve bölgedeki hayati stratejik ve ekonomik çıkarlarını savunmak için esas olarak aldığı en önemli önlemlerden birisi, askeri oluşum olan Çevik Güç'ün diğer bir adıyla Acil Müdahale Ortak Gücünün kurulmasıdır. Projenin kalkış noktasını 1978 yılında bir Başkanlık Direktifi olarak isimlendiren PD-18 ile Türkiye'de bu gücün meydana getirilmesi oluşturmuştur (Gerger, 2012, s.387). 1979 yılında Savunma Bakanlığı himayesinde yürütülen çalışmalar sonucunda bir acil müdahale gücünün oluşturulmasında karar kılınması ve aynı zamanda Deniz Kuvvetleri Komutanlığında bir ortak görev gücünün kurulmasına dair projesinin birleştirilmesiyle böyle bir kuvvetin doğuşu gerçekleştirildi. Ana karargâhı Florida'da konuşlanan bu yapı 200,000 kişilik askeri kuvvetten oluşmaktaydı. Temel amacı ve görevi Basra Körfez'inde Amerika'nın yaşamsal çıkarlarını tehlike altına alma potansiyeli bulunan saldırgan bir devleti caydırmak ve yenilgiye uğratmaktır (Isenberg, 1984).

Çevik kuvvet fonksiyonel hale getirilerek bir operasyon gücü olarak uygulanmasında temel sorun bu kuvvete bağlı olarak oluşturulması tasarlanan askeri tesislere aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bölge ülkelerinin sıcak bakmaması ve yeterli istek ve şevke sahip olmamalarıdır. Öyle ki, barış zamanında bile Çevik Kuvvet'e bağlı askeri birliklerin kendi topraklarında konuşlandırılmasına bile razı değillerdi (Arı, 2004, s.249).

Carter Doktrinin bir uzantısı olarak ve Orta Doğu bölgesinde SSCB ve İran tehdidini bertaraf etmek ve çevrelemek amacıyla oluşturulan Çevik Güç ile amaçlanan ve hedeflenenin başarıya ulaştığını söyleyebilmek güçtür. Çünkü İran'da ABD elçiliğinde rehin tutulan personel

başarısız bir operasyonla kurtarılamamış ve dahası Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele veren Afgan mücahitlere yapılan SSCB'nin Afganistan topraklarında uzun yıllar kalmasını engelleyememiştir. Böylelikle ABD'nin Orta Doğu'da SSCB yayılımını ve etkisini sınırlama ve Çevreleme politikasına ek olarak İran'daki yeni yönetimin ABD ve Batı karşıtı tutumu ABD'nin daha önce çevrelemeyi sürdürmek için dayandığı bölgedeki en önemli müttefiki İran'ı kaybetmesine neden olmuş ve Çevreleme politikasını devam ettirmek daha zor bir hale gelmiştir.

2.1.5. Reagan Doktrini ve Körfez'in Güvenliği

1979 İran İslam Devriminden sonra ABD'nin Tahran büyükelçiliğinde rehin tutulan 52 elçilik personelini kurtarmaya yönelik operasyonun hezimetle sonuçlanması ve aynı yıl Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sürecinde ve sonrasında işgalci kuvvetlere karşı etkili bir caydırma ve püskürtme araçlarının kullanımı konusunda yetersiz kalınması Carter yönetiminin iktidarının sonuna gelindiğinin açık göstergeleriydi. Carter, bir dönem başkanlıktan sonra koltuğunu 1981 yılında Cumhuriyetçi Parti adayı Ronald Reagan'a bırakmıştır. Reagan'ın göreve gelişi Yumuşama (Detant) döneminin bitişini İkinci Soğuk Savaş Dönemi'nin başlangıcını temsil ediyordu. Çünkü görevinin ilk yıllarındaki retorik ve söylemi önceki başkan döneminde SSCB'ye fazla taviz verildiği ve oldukça müsamahakâr davranıldığını ifade etmekte. SSCB bir Şeytan İmparatorluğu olarak tasvir ediliyor ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki uygulamaya konulan sert ve katı Çevreleme politikasına geri dönüşü çağrıştıran birtakım uygulamalara gidiliyordu. Körfez bölgesinde askeri üs ve tesislerin sayısı artırılıyor, SSCB ile silahları sınırlandırma ya da indirim görüşmelerine katılmaktan kaçınılıyor, komünizme karşı mücadele eden yerel direnişlere özellikle Afgan direnişçilerine askeri eğitim ve ekonomik yardımlar yüksek oranda artırılmaktaydı.

Bu döneme damgasını vuran İki önemli gelişme 1983 yılında ilan edilen Reagan Doktrini ve Yıldız Savaşları Projesi olarak da bilinen Stratejik Savunma Girişimidir. Reagan Doktrinin deklare edilmesinin ana sebebini SSCB'nin Afganistan'ı ele geçirmesiyle Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda üstün pozisyona geçerek ABD'nin bölgedeki yaşamsal petrol havzalarının arz ve akışının kesilme riski ve jeostratejik açıdan önemli deniz ve kara yollarının kaybedilme korkusudur. Bu doktrinle ABD, Afganistan'da işgalini sürdüren SSCB'yi çekilmeye zorlayarak baskı altına almak ve işgalin devam ettiği sürece yüksek siyasi, askeri ve ekonomik kayıplar vermesini sağlamaktır. Ayrıca ABD bu doktrin bağlamında Afganistan, Angola ve Nikaragua'da Sovyet destekli hükümetlere karşı mücadele veren ve yıkmaya çalışan

anti-komünist yerel direnişlere hem açık hem de gizli faaliyetlerle askeri, siyasi ve ekonomik yardımlarla arkasında durmayı hedeflemiştir (Wittkopt, Jones ve Kegley, 2007, s.53-54; Little, 2008, s.153).

Stratejik Savunma Girişimi, SSCB tarafından gönderilen kıtalararası balistik füzelerin Amerika'nın topraklarına ulaşmadan uzaya önceden yerleştirilen lazer ışınları yok edilmesini amaçlayan bir nükleer savunma programına verilen bir isimdi. Proje, ABD-SSCB arasında zaten gergin ve çatışmacı olan ilişkilerini daha da zora sokmuş ve tırmandırıcı bir etki yaratmıştır (Hook ve Spanier, 2008, s.138).

Reagan'ın başkanlığının ikinci döneminde SSCB ile ikili ilişkiler önceki döneme göre yumuşamış ve çeşitli konularda kapsamlı diyalogun önü açılmıştır. Daha önce 1982 yılında Cenevre'de yapılan toplantıyla temeli oluşturulan Stratejik Silahların Azaltılması Görüşmeleri (START) ancak NATO'nun Avrupa bölgesine yerleştirdiği Cruise ve Pershing II olarak adlandırılan orta menzilli füzeler ve Stratejik Savunma Girişimi sebebiyle kesintiye uğramıştı. Çok geçmeden 1985 yılında görüşmelere yeniden başlanmıştır. Yine 1986 yılında başlanan ancak başarılı olamayan fakat 1987'den yeniden başlayan görüşmeler neticesinde ABD-SSCB arasında Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (INF) imzalanmıştır (Sander, 2013, s.466-467).

Carter döneminde Körfez bölgesinde Amerikan'ın hayati ulusal çıkarlarını korumak ve bölgenin güvenliğini sağlama almak amacıyla kurulan Çevik Güç, Reagan döneminde daha da geliştirilerek hem kapsamı hem de kapasitesi artırılmıştır. 1983 yılında bu güç, Merkezi Komutanlık (CENTCOM) bünyesi altına alınmıştır. İlk zamanlar hava ve deniz kuvvetlerinden meydana gelen 100 bin askerden ve 200'e yakın uçaktan oluşan Çevik güç, kısa zamanda kara, deniz ve hava kuvvetleriyle yüksek donanım ve gelişmişliğe erişmiştir. Öyle ki, asker sayısı da 500 bine ulaşmış ve Kuzeydoğu Afrika, Güneybatı Asya ve Orta Doğu bölgesindeki askeri tesis ve üs sayılarıyla hesaba katılması gereken büyük bir güce dönüşmüştür (Isenberg, 1984). Bu tür eğilimler ve girişimler SSCB'ye karşı Orta Doğu bölgesinde çevrelemenin tavizsiz ve kararlı bir şekilde sürdürüleceğinin en önemli kanıtlarını teşkil etmiştir.

Reagan döneminde bir yıldan fazla zamandır İran'da rehin tutulan 52 elçilik personelinin kurtarılmış olması Reagan'ın hanesine artı bir değer olarak yazılmıştır. Her ne kadar göreve gelmeden önceki seçim kampanyalarında ve iktidarının ilk yıllarında SSCB'ye karşı sert ve şahin tutumu olsa da İkinci döneminde SSCB ile başlayan karşılıklı silah indirimine yönelik görüşme ve antlaşmalardan dolayı Reagan hakkında uluslararası barış ve iş birliğine istekli bir profil tasvir edilmiştir. Ancak Reagan Doktrini kapsamında Afganistan ve

Nikaragua’da illegal ve demokrasi dışı yerel direniş gruplarına komünist yönetimleri devirmeleri için verilen yoğun askeri ve ekonomik destekler kamuoyunda sıkça tartışılmış ve tepkilere neden olmuştur.

2.2. ABD-İrak İlişkileri ve Türkiye

Bu bölümde Irak’ın Soğuk Savaş döneminde SSCB’ye karşı uygulamaya konulan Çevreleme politikasında rolüne ve tutumuna yer verilerek bu bağlamda ABD ve Türkiye ile ikili ilişkileri konjonktürel bir yaklaşımla ele alınacaktır. Üzerinde durulacak önemli noktalar; Irak’ın Bağdat Paketi’ndeki yeri, 1958 darbesiyle Irak’ın değişen dış politikası, 1979’da Saddam Hüseyin’in yönetime gelmesinin ve İran-İrak Savaşı’nın gerekçeleri ve sonuçları ve ABD, Türkiye ve Orta Doğu bölgesi açısından etkileri ve sonuçları şeklinde olacaktır.

2.2.1. Irak ve Bağdat Paketi

İki savaş arası dönemde Osmanlı devletinin hakimiyetinden sonra İngiltere’nin bir mandası haline gelen Irak’a İngiltere 1932 yılında her ne kadar bağımsızlığını vermiş olsa da aslında bu tamamen bir bağımsızlık anlamına gelmemektedir. Zira İngiltere, Irak’taki askeri konularda ve alanlarda imtiyazlarını garanti altına almakta ve sürdürmekteydi. Irak İngiltere’nin kolay vazgeçemeyeceği hatta ilerleyen zamanlarda görüleceği gibi küresel aktörler ABD ve SSCB’nin büyük önem atfettiği bir ülkeydi. Irak’ın Basra Körfezi’ndeki stratejik pozisyonu ve yüksek düzeyde sahip olduğu petrol rezervleri bunun en açık kanıtıydı (Arı, 2012, s.444-445).

1941 yılında İkinci Dünya Savaşı farklı bölgelerde tüm hızıyla sürerken Alman yanlısı milliyetçi bir isim olan Raşid Ali’nin Irak’ta merkezi yönetime karşı isyana kalkışması ve ülke yönetimini ele geçirme girişimleri müttefik kuvvetleri oldukça rahatsız eden bir gelişmeydi. Ülke kısa sürede İngiltere-Almanya çatışmasına ev sahipliği yapmıştır. Almanya Irak’taki taraflarına Türkiye üzerinden askeri personel ve yardım malzemesi gönderme amacıyla Orta Doğu petrollerine ulaşmayı hedeflemekte. Ancak Türkiye’nin plana karşı durması Almanya’nın bu planı gerçekleşmesini engellemiştir. Daha sonra Almanya yanlısı Raşid Ali de yenilgiye uğratılmış yerine İngiliz yanlısı Nuri Said getirilmiştir (Barış, 2004, s.81-82).

İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesinden sonra Orta Doğu’nun genel manzarası, 1948 İsrail’in devletinin kurulmasıyla başlayan Arap-İsrail savaşlar dizisi, İran’da milliyetçi Muhammed Musaddık’ın iktidara gelmesi ve Mısır’da Arap milliyetçi Cemal Abdülnasır’ın

yönetimi ele alması şeklindeydi. Bu gelişmeler ABD ve Batılı ülkeler açısından kaygı vericiydi. Çünkü SSCB bu istikrarsız ortamdan yararlanarak milliyetçi hükümetlerle iş birliğini artırabilir ya da Batı yanlısı hükümetlere karşı duran yerel komünist partileri üzerinde egemenliğini tesis edebilirdi. Böyle bir ortamda Batı yanlısı bir ülke olan Irak'ın değeri ve önemi ABD açısından daha net anlaşıyordu (Marr, 2011, s.62).

Irak'ın Batı bloğuyla ilişkilerin temel odak noktasını ekonomik boyut oluşturmaktaydı. Gelirlerinin de büyük bir kısmını finanse eden petrolün rezervleri bakımından Irak zengin bir ülkedydi. Aralarında İngiltere, Amerika, Fransa ve Hollanda'nın da bulunduğu uluslararası petrol şirketlerinin yönettiği bir konsorsiyum olan Irak Petrol Şirketi (IPC) bu ilişkilerin önemli sembollerindendi. Ancak burada şu hususu da vurgulamak gerekir; Irak'ın Batı ile münasebetlerinde bir handikap meydana getiren bölgede İsrail devletinin varlığıydı. Üstelik Irak, 1948 Arap-İsrail savaşına İsrail karşısında yer alarak bilfiil katılmıştır. Bu durum zaman zaman ilişkilerde sorunlara neden olmaktaydı (Marr, 2011, s.66-68).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası arenada ortaya çıkan temel değişiklikler sonucunda Batı-Doğu bloğu etrafında şekillenen dış politika anlayışları Orta Doğu coğrafyasında da devletler arasındaki ikili ilişkileri şekillendirmiştir. Bu minvalde Türkiye ve Irak'ın hem Batı bloğuna yakın konumu ve ittifakları hem de SSCB'den algıladıkları çeşitli tehditler iki ülkeyi birbirine yaklaştırmış ve ilişkilerini geliştirmiştir. Bu tehditler Türkiye'ye yönelik SSCB'nin boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak istekleri ve Irak'a yönelik ülkedeki Kürt gruplarını kışkırtma olasılıklarıydı (Şimşir, 2004, s.115). 1945 yılında Irak Kralı Naibi Abdülillah Ankara'yı ziyaret etmesiyle ikili ilişkiler gelişmiş hemen akabinde 29 Mart 1946 tarihinde Türkiye ile Irak arasında Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması imzalanmıştır (Canatan, 1996, s.104).

1950'li yıllarda Türkiye ile Irak ilişkilerini etkileyen ve biçimlendiren en önemli gelişme kuşkusuz Bağdat Pak'tıdır. 1950'li yıllarının başlarından itibaren İngiltere ve ABD'nin inisiyatifiyle Orta Doğu'da SSCB'ye karşı Çevreleme politikasının hayata geçirilmesi amacıyla güvenlik ve savunma ile ilgili komutanlık ve örgüt kurma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının sonra Dışişleri bakanı Dulles'in Orta Doğu ülkelerine yönelik kapsamlı ziyaretiyle ortaya atılan "Kuzey Kuşağı Projesi" ortaya atılan pakt girişiminin temelleri 1954 yılında Türkiye-Pakistan arasında imzalanan ikili antlaşmalarla atılmıştır (Kodal, 2019, s.1512-1514). Daha sonra Türkiye'nin Irak'ı pakta dahil etme çabaları kapsamında karşılıklı yoğun görüşme ve toplantılar gerçekleştirilmiştir. İki ülkenin de pakta katılım amaçlarında benzer noktalar bulunmaktaydı. Türkiye SSCB tehdidine karşılık Batı olan ilişkilerini daha

sağlamlaştırmak, sahip olduğu stratejik pozisyonunu kanıtlamak çabasıyla ve daha fazla ekonomik yardım almak amacıyla katılırken Irak ise benzer şekilde SSCB'nin tehdidini bertaraf etmek ve ABD ve Batı bloğuna daha fazla yaklaşmak ve yardım almak için pakta katılmaya hevesli ve istekliydi (Aydın, 2020, s.140-141).

Nisan 1954'de Amerika ile imzalamış olduğu bir antlaşma sonucunda askeri yardım almaya başlayan ve daha sonra Batı yanlısı bir hükümet olan Nuri Sait Paşa'nın hükümetinin kurulmasıyla Batı ile diyalogunu artıran Irak, Türkiye ile görüşmelere başlamıştır. Önce 9 Ekim'de Nuri Sait Paşa'nın Ankara'yı ziyareti ardından 6-12 Ocak 1955 tarihleri arasında Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'in Bağdat'a düzenlediği gezi programıyla imzalanacak antlaşmanın şartları belirlendi. Bildiriye göre;

Birincisi, Antlaşmayla Orta Doğu coğrafyasından ya da dışarısından gelebilecek saldırılara karşı iki devlet arasında iş birliği yapılacaktır, bölge içinden gelecek saldırı için İsrail, bölge dışından gelecek saldırı için ima edilen ülke Sovyetler Birliği'ydi.

İkincisi, BM'nin daha önce Filistin meselesine ilişkin Arap hakları ve çıkarlarına lehine kararlarına saygı duyulacak ve bu doğrultuda hareket edilecekti. Bu ve önceki maddenin metnin içeriğine dahil edilmesindeki amaç diğer Arap ülkelerinin tepkisini yumuşatmak ve onları katılma yönünde ikna etmektir.

Üçüncüsü, antlaşmanın barışçıl ideallerini hayata geçirme çabasında olan ve bu idealler için mücadele edebilecek ülkeler katılabilecekti. Bu maddeyle Orta Doğu'nun dışındaki Amerika ve İngiltere'nin katılımı teşvik edilmeye çalışılmıştır.

Daha sonra bu deklarasyondaki amaç ve ilkelere uygun olarak Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat Paktı olarak adlandırılan Karşılıklı İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009, s.622-623). Akabinde İngiltere, Pakistan ve İran'ın katılımlarıyla paktın kuruluşu gerçekleşmiş ve hayata geçirilmiştir (Gürün, 1983, 356).

Bağdat Paktı genel olarak Batı bloğu özelde Türkiye ve Irak açısından olumlu etkilerinin olduğunu söyleyebilmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü pakt, Irak'ın bölgede yalnızlığa itilmesine ve karşısına SSCB destekli Mısır ve Suriye'nin başını çektiği milliyetçi bloğun konumlanmasına yol açmıştır. Böylelikle bölgede Soğuk Savaş'ın bir yansıması olarak kamplaşmalar artmış ve derinleşmiştir. Paktın Türkiye açısından sonucu ise bölgede Batı'nın emperyalist politikalarının savunuculuğu yaptığı suçlamasıyla karşılaşmış ve bölgedeki itibarı ağır yara almıştır. Sonuç olarak paktın uzun ömürlü olmaması ve bölge ülkelerin büyük

çoğunluğunun katılımını sağlayamaması nedeniyle ABD'nin Çevreleme politikasına ağır darbe vurmuş ve hasar vermiştir.

2.2.2. 1958 Darbesi ve CENTO'nun Kuruluşu

14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta Haşimi hanedanlığına karşı gerçekleştirilen kanlı bir askeri darbe sonucu Irak Kralı Faysal, kral naibi Prenses Abdülillah ve Başbakan Nuri Said Paşa'nın katledilmesiyle yeni yönetim ihtilal lideri General Abdülkerim Kasım'ın liderliğinde kurulmuştur. Irak'taki bu gelişmeler Bağdat Paktı'nın dayandığını ana temelleri sarsmakla kalmamış bu ülkenin o zamana kadar izlemiş olduğu Batı yanlısı politikalarında radikal değişikliklere sebep olmuştur. Her şeyden önce Irak, ABD ve İngiltere'nin Orta Doğu'ya yönelik saldırgan ve yayılmacı Sovyetler Birliği'ne karşı meydana getirilen en önemli savunma ve güvenlik mekanizması olan Bağdat Paktı'nda yer alan bölgede tek Arap ülkesiydi. Dahası bu yönetim değişikliğiyle milliyetçi, anti-batıcı ve SSCB destekli Mısır'da Nasır'ın Suriye'de Baas'ın ülke üzerinde olumsuz tesiri olabilir ve Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği Doğu bloğuna dahil olarak onun bir yörüngesi olma tehlikeleri vardı (Holden, 2012, s.173).

Irak'ta ihtilalci yeni yönetim her ne kadar darbenin ilk zamanlarında Batı ile olan münasebetlerinin karşılıklı çıkar ve saygı temelinde ve dostluk çerçevesinde devam edeceğini ilan ettiyse de bir süre sonra Sovyetler Birliği ile 1955 yılından itibaren kopuk ilişkilerini kurmakla kalmamış, bu ülkeyle ekonomik ve askeri yardımları içeren birtakım antlaşmalar yapmıştır. Yine bu süreçte Irak, Batı'ya yönelik bakış açısını değiştirmiş ve söylemleri suçlayıcı ve düşmanca tavırlara bürünmüştür. Mesela Batı ile emperyalizm kelimelerini aynı cümle içerisinde birbiriyle eşdeğer içinde kullanmış ve Orta Doğu'daki Batı destekçisi ve yanlısı hükümetleri işbirlikçi ve ajan yaftaları vurmuştur. Nihayetinde 1955 yılında Türkiye ile Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı'nın kurucusu antlaşmasından da çekildiğini ihtilalden bir sene sonra 1959 yılında açıklamış ve böylece paktın merkezi Bağdat şehrinden Ankara'ya taşınmış adı da CENTO olarak değiştirilmiştir (Arı, 2012, s.450). Dolayısıyla Amerika ve Batılı müttefiklerinin ihtilalinin ilk gerçekleştiği dönemlerdeki kuşkuları ve çekincelerinin kısa süre içerisinde yersiz olmadığı anlaşılmıştır. Böylelikle Mısır ve Suriye'ye ek olarak ABD ve İngiltere bölgedeki en önemli destekçisi ve müttefiki Irak'ı kaybediyor ve Çevreleme politikasının Orta Doğu'da uygulanması daha zor ve güç hale geliyordu.

Irak'ta yaşanan ihtilal hem Türkiye hem de diğer Bağdat Paktı üyeleri açısından da ani ve şok edici bir gelişmeydi. Daha önce İstanbul'da Pakt üyeleri arasında 14-17 Temmuz 1958 tarihlerinde yapılması kararlaştırılan toplantının ana gündem maddesini Irak'taki darbe girişimi

oluşturmuştur. Toplantılardan sonra İran, Pakistan ve Türkiye aralarında anlaşarak Irak'taki olaylara ilişkin bir bildiri yayınlamışlardır. Metinde, müttefik bir ülke Irak'ta vuku bulan yıkıcı faaliyetlerin esef verici olduğunu ve kaygı uyandırıcı olduğunun altı çiziliyor, “Milletlerarası Eşkîyalık” faaliyetleri olarak nitelendiriliyor ve engellenmesi için gereken azmin ve çabanın gösterileceği vurgulanıyordu (Uslu, 2016, s.112-113).

Türkiye, Bağdat Paktı bağlamı dışında da tepkilerini dile getirmiş ve yeni rejimi tanımadığını ısrarla savunmaya devam etmiştir. Irak'taki darbenin uluslararası komünizm tarafından Orta Doğu'daki barış ve istikrarı baltalamak için planlanan bir oyun olduğunu ifade etmiş ve Irak'taki meşru ve tek yönetimin Irak-Ürdün Federasyonu başkanlığında bulunan Kral Hüseyin'in hükümetin olduğunu Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından basına yapılan açıklamada belirtilmiştir (Gönlübol ve Ülman,1996, s.302). Aslına bakılırsa Türkiye tepkinin ölçüsünün sadece söylem düzeyinde kalmasını değil fiili olarak da Irak'a bir askeri müdahalenin yapılmasını arzuluyordu. Ancak bu düşünce İngiltere ve Amerika'dan gelen itirazlarla yaşama geçirilemedi. İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'nin böyle bir harekate kalkışmasının maceracılıktan öteye gidemeyeceğini hem Sovyetler Birliği'nin kışkırtacağını böylelikle bölgede yeni çatışmalara kapı aralayacağını hem de dışarıdan yapılan bir müdahalenin Irak halkını yeni yönetim etrafında daha da kenetlenmesine yol açabileceği dile getirerek karşı çıkmışlardır (Gerger, 2012, s.208-209). Nihayetinde Türkiye, ABD ve İngiltere'nin gerginliği azaltan itidalli tavır ve tutumları karşısında 31 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ın yeni yönetimini resmen tanımıştır.

28-29 Temmuz 1958 tarihleri arasında Irak hariç Bağdat Paktı üyelerin tamamı ve ABD'nin Dışişleri Bakanı Londra'daki toplantıda bir araya gelmişlerdir. Toplantıda yapılan ihtilal neticesinde pakt ile bağları zayıflayan Irak ile birlikte paktın işlevinin ve gücünün azaldığına vurgu yapılarak daha da güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu güçlendirmenin de ancak ABD'nin pakta iştirak etmesiyle gerçekleşebileceğinin altı çizilmiş fakat Amerika pakta katılmayı reddetmiştir. ABD, katılma yerine 5 Mart 1959 tarihinde üye ülkeler Türkiye, Pakistan ve İran ile iki anlaşmalar yapma yolunu seçmiştir. Bu anlaşmalarla bu üç ülkeye yapılan herhangi bir saldırı karşısında ABD bu ülkelere askeri yardım yapacağı sözünü vermiştir. Ancak bu anlaşma Pakistan ve İran'dan farklı olarak Türkiye'nin güvenliğe ek olarak bir güvence getirmemiştir. Zira Türkiye zaten NATO'ya üye bir ülke olarak güvenlik kalkını içerisinde bulunmaktaydı. Daha sonra paktın merkezi Bağdat'tan Ankara'ya nakledilmiştir. 24 Mart 1959 tarihine gelindiğinde ise Irak pakt ile ilişkilerini sonlandırdığını duyurarak paktan ayrılmıştır. Bunun üzerine paktın ismi de NATO ile SEATO arasında

konumlandığına atıfta bulunularak CENTO olarak değiştirilmiştir. Bir süre üye ülkeler arasında ekonomik, kültürel ve teknik alanlarında faaliyetler tesis eden örgüt Pakistan ve İran'ın 12 Mart 1979 tarihinde paktan çekilmesi ile büyük ölçüde işlevselliğini yitirmiş nitekim Türkiye'nin 13 Mart'ta yaptığı açıklama da bunu doğrulanmıştır (Al, 2014, s.148-151).

2.2.3. Saddam Hüseyin'in İktidara Gelişi ve İran-İrak Savaşı

1960'lı yıllarda Irak iç karışıklıklara ve çalkantılara sahne olmuş, ardı sıra gelen darbe girişimleriyle yönetimde istikrar ve düzen sağlanamamıştır. 1963'te Nasır yanlısı ve Baas partisi mensuplarının destekleriyle General Kasım'ın iktidarı devrilmiş yerine Abdüsselam Arif iktidara gelmiş ancak destekçileri olan Baas partisi üyelerini tasfiye etmiştir. 1966'da ani bir helikopter kazasıyla hayatını kaybeden Abdüsselam'ın halefi olarak yerine kardeşi Abdurrahman yönetime geçmiştir. 1968 yılına gelindiğinde ise Baas partisi yeniden etkinlik ve güç kazanarak iktidarı ele almayı başarmıştır. Bu dönemde Hasan El Bekr'in iktidara gelmiş, Saddam Hüseyin ise onun yardımcılığına getirilmiştir. 1979 yılında Bekr, sağlık sorunları gerekçe gösterilerek Devlet başkanlığı görevinden uzaklaştırılmış ve görevini Saddam Hüseyin'e bıraktığını ilan etmiştir. Saddam'a hem Devlet başkanlığı hem de Devrim Komuta Konseyi görevi verilmiştir. Böylece Irak 24 sene devam edecek Saddam yönetimi başlamış oldu (Rubin, 1992, s.43-52).

Saddam Hüseyin erken yaşlarda Baas partisinde aktif olarak bulunmuş ve çeşitli eylemlerde bizzat bulunmuş bir isimdi. Saddam'ın zihindeki düşüncelerini ve görüşlerini Baas'ın ilkeleri ve amaçları şekillendiriyordu. Bu sebeple Saddam'ın dış politika tercihlerini ve yaklaşımlarını daha iyi anlayabilmek için Baas Partisi'nin temel doktrinlerinin ve hedeflerin nelerden oluştuğunu bilmek önem arz etmektedir. Baas'ın esas olarak sloganında “Birlik, Özgürlük, Sosyalizm” şeklinde yansıyan 3 temel amacı vardı; 1) Orta Doğu bölgesinde tüm Arapları çatısı altında toplayacak tek bir Arap devleti ve ulusu meydana getirmektir. 2) Yabancı sömürgecilerin elinde tutsak hale gelene gelmiş Arapları bu esaretten kurtararak özgürlüğe kavuşturmaktır. 3) Arap sosyalizm fikrinin etkisiyle Bağlantısız politikaya yakın durarak sömürgeci ve emperyalizme karşı durmak ve mücadele etmektir (Çağ ve Eker, 2013, s.61-63). Bu minvalde Saddam'ın dış politika görüşleri şu şekildeydi; Saddam, artık dünya düzeninin iki kutupluluktan çok kutupluluğa evrildiğini ve bu yeni düzende de Üçüncü Dünya adı verilen Bağlantısızlar grubunun giderek nitelik ve nicelik olarak ön plana çıkmaya başladığını ifade ediyordu. Kendi ifadeleriyle şu cümleleri sarf etmiştir; “...*Irak onların sömürgecilik, eşitlik,*

ulusal kurtuluş akımları ve yeni ulusal ekonomik düzene ilişkin görüşlerini paylaşır. Daha da öte Irak dış politikasının temeli, bağlantısızlıktır’’ (Yılmaz, 2004, s.143-144).

Tarihler 22 Eylül 1980’i gösterdiğinde tüm dünyanın dikkati aniden Orta Doğu bölgesine çevrildi. Basra Körfezi’nde jeostratejik ve ekonomik gücü elinde bulunduran iki ülke Irak ve İran savaşa girişmiş bulunmaktaydı. Daha öncesinden gelen bölgesel rekabet ve çekişmeler iki ülkeyi nihayetinde savaşına sebebiyet vermişti. Aslında Saddam Hüseyin beş gün önce yaptığı basın açıklamasında İran ile imzalanan 1975 tarihli Cezayir Antlaşmasını herkesin gözünün önünde yırtmasıyla geçersiz sayması gelecek savaşın ayak sesleriydi. Irak birliklerinin İran topraklarına girmesiyle başlayan savaşın Saddam açısından önemli nedenleri vardı;

Birincisi, her iki ülkeyi karşı karşıya getiren önemli sorun Şattularap su yoluna ilişkin sınır anlaşmazlıklarıydı. 1975’de Cezayir’de imzalanan anlaşmayla bu sorunun çözüme kavuşturulduğu zannediliyordu. Antlaşmaya göre, Irak, Şattularap su yolunun sınırlarını tekrardan düzenlenmesini kabul ederek bu su yolunun doğu yakasından çekilmeyi kabul ediyordu. Buna karşın İran da Irak’taki ayrılıkçı Kürt gruplarına desteğini çekmeyi ve sınırlarını kapatmayı taahhüt ediyordu. Ancak Irak’a göre bu anlaşma ihlal edilmişti. İran anlaşmayla verdiği sözlerin aksine bir politika izleyerek Kürtleri isyana teşvik etmiş ve arkasında durmuştu. Ayrıca sınırlarını bu Kürtlere açmıştı. Irak böylece kaybettiği toprakları geri almak ve Kürtler üzerinde hâkimiyet kurmayı tasarlıyordu.

İkincisi, Irak ile İran arasında İran İslam Devrimiyle yeni bir olgu olarak ortaya çıkan ideolojik çekişmeydi. İran’ın evrensel bir anlayışla İslam’ın değerlerini ve esaslarını öne çıkararak devrim ihracı politikası takip etmesi Irak’ın laik değerleri temel alan Baasçılık çatışmaktaydı.

Üçüncüsü, Saddam hem Kürtleri hem de Şiileri kışkırtarak ülkesinde kargaşa ve karışıklık çıkarmaya çalışan Humeyni rejimini devirmeyi planlıyordu ve 1978-1979 yılları arasında Amerika’nın arabuluculuğuyla Mısır’ın İsrail ile anlaşma imzalaması ve tanınması sonucunda Arap dünyasından dışlanmasıyla meydana gelen boşluktan Irak faydalanarak hem Arap dünyasının hem de Üçüncü Dünya ülkelerinin liderliğini üstlenmeyi amaç ediniyordu.

Dördüncüsü, 1973’de Arap ülkelerinin ABD ve batılıların Arap-İsrail savaşında İsrail’i desteklemeleri üzerine başlattıkları petrol ambargosu sonucu petrolün fiyatlarının yükselmesiyle Irak önemli ve ciddi gelirler elde etmişti. Bu, İran’a saldırmak için Irak’ta güçlü ekonomiye sahip olduğu duygusunu uyandırıyor.

Beşincisi, Irak, İran'ın toprakları arasında yer alan Kuzistan bölgesindeki Araplar üzerinde egemenliğini tesis etmek ve bölgedeki önemli petrol havzalarını ele geçirmeyi planlıyordu (Arı, 2012, 433-435; Cleveland, 2008, s.460-461).

Savaşın ilk zamanlarında Irak'ın İran karşısında üstünlüğü söz konusu olurken İran kısa sürede kendini toparlamış Basra Körfez'inde güç dengesi sağlanmıştır. Saddam'ın İran'ın devrimden kaynaklanan askeri zayıf ve güçsüzlüğü iddiası geçerliliğini kaybetmiş, İran beklenenden daha fazla bir savunma ve direniş yapmıştır. Sonuç olarak her iki taraf da birbirine açık üstünlük sağlayamamış 8 yıl süren savaşla ağır ve yıkıcı askeri, ekonomik ve insani kayıplar inanılmaz ve sarsıcı boyutlara ulaşmıştır. Özellikle savaşta petrol liman ve tesislerine yapılan saldırılar her iki ülkenin de adeta can damarını kesmiştir. Birleşmiş Milletler'in çağrısı üzerine 17 Temmuz 1988 tarihinde taraflar arasında ateşkes sağlanmış ve 20 Ağustos 1988 tarihinde savaş sona ermiştir (Uçarol, 2015, 789; Semiz ve Akgün, 2005, s.166).

İran-Irak savaşı ABD'nin Basra Körfezi'ne yönelik dış politika perspektifinde önemli değişiklikleri ve kırılmaları beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce önceki bölümlerde de ele alındığı gibi Amerika'nın amacı, Körfez bölgesinde kendine yakın müttefik ve dost ülkeler meydana getirerek hayati çıkarlarını garanti altına almaktır. Çevreleme politikası kapsamında SSCB'nin bölgedeki etkisini sınırlandırmak ve asgari düzeye indirmektir. Irak, 1958 ihtilalinden sonra ABD ve Batılı ülkelerin yörüngesinden çıkmış SSCB ile yakın askeri ve ekonomik ilişkiler kurmuş bir ülkedir. SSCB ile 1972'de Dostluk ve İş birliği Antlaşması imzalamış, aynı yıl petrolünü millileştirmiş, 1973'te Arap-İsrail savaşında Batılılara karşı petrol ambargosuna katılmış ve 1978-1979 yılları arasında imzalanan Camp David Antlaşmalarına* sert tepki gösteren ve Mısır'ın Arap dünyasından dışlanmasında önemli bir rol oynamış bir ülke konumundaydı. Diğer taraftan İran, Amerika'nın 1970'li yıllarda İngiltere'nin Körfez bölgesinde çekilmesinin ardından ortaya çıkan boşluğu doldurmak için İlan ettiği Çifte Sütun politikasının uygulamasında önemli saçı ayağını oluştuyordu. Bu kapsamda ABD ile İran yoğun şekilde ekonomik ve askeri ilişkileri sürecine girmişlerdir. Fakat 1979'da İran'da ortaya çıkan gelişmeler ABD açısından şok edici ve kaygı vericiydi. Çünkü ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzerine yeni rejim tamamen ABD ve Batı karşıtı olmakla beraber yoğun öfke ve düşmanlık besliyordu. Üstelik 444 gündür Tahran'da rehin tutulan 52 ABD vatandaşı ilişkileri iyice çıkmaza ve zora sokmuştu. İşte bu noktada Amerika'nın İran-

* 1978-1979 yılları arasında ABD'nin gözetiminde Mısır ve İsrail arasında imzalanan anlaşmalar dizesidir. Anlaşmada İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekileceğini buna karşın Mısır'ın İsrail'i devlet olarak tanıyacağı gibi birtakım maddeleri yer almış ancak Arap ve İslam dünyasında büyük tepkiyle karşılanmış, Mısır dışlanmaya tabi tutulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. (Köprülü, 1990, s.169-190).

Irak savaşında nasıl bir politika izleyeceği merak konusuydu çünkü halihazırda ABD ve Batı'ya düşman iki ülke vardı.

ABD'nin İran-Irak savaşına yönelik dış politika stratejisi iki temel başlıktan oluşuyordu; Birincisi, Amerika savaşın özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer Körfez ülkelerine sirayet ermesini istemiyordu çünkü petrolün nakli ve akışı tehlikeye girebilirdi. İkincisi, Amerika savaşta herhangi bir tarafın açık üstünlüğünü ele geçirmesini arzu etmiyordu. Zira bölgedeki otoritesine ve egemenliğe meydan okuyacak bir güç ciddi bir tehditti (Telhami, 2003, s.143-146).

Savaşın başlaması üzerine ABD bir kınama yayınlayarak tarafsızlığını ilan etmişti. Ancak ilerleyen zamanlarda Irak'a desteğini açık bir şekilde sürdürmüştür. 1982 yılında Irak, terörü destekleyen ülkeler kategorisinden çıkarılıyor, Irak'a kredi, istihbarat ve askeri destek sağlanıyordu. 1984'de ise 1967'den beri kesik olan diplomatik ilişkilerini yeniden kuruyordu. Buna karşın 1984'te ABD, İran'a uluslararası alanda silah satışlarını engellemeye ve önüne geçmeye çalışıyordu. Ancak 1986'da ortaya çıkarılan daha sonra "İrangate skandalı" olarak anılan olayda ABD, İran'a İsrail aracılığıyla gizliden silah satımı yaptığı ortaya çıkmıştır. Bu husus bize ABD'nin her iki ülkeyi de birbirini güçsüzleştirmek ve yıpratmak amacıyla kullandığını ve tek bir tarafın bölgede üstünlüğünü ele geçirmesinin önüne geçilmeye çalışıldığını açık ve net olarak göstermektedir (Pehlivanoglu, 2004, s.183-188).

1984'den itibaren İran ile Irak arasındaki çatışma Tanker Savaşlarına dönüşmüş yani bir yıpratma savaşı başlamıştır. Diğer bir deyişle her iki taraf petrol taşıyan tanker ve gemileri hedef almaya başlamışlardır. Bu durum ABD'nin bölgedeki yaşamsal çıkarlarını meydana getiren Körfez bölgesinin petrol akışını tehdit ediyordu. Bu sebepten ötürü ABD, İran'ın 1987 yılında petrol taşıyan Kuveyt tankerlerine saldırması üzerine bu tankerlere kendi bayrağını çekmiş herhangi saldırı olması durumunda saldırının kendisine yapılmış sayılacağını ilan etmiştir. Körfez'deki askeri varlığını artıran ABD, 1988 yılında da İran'a yönelik askeri saldırılarda bulunmuştur (Cleveland, 2008, s.463).

İran-Irak Savaşın Türkiye'nin dış politika tercih ve stratejilerine önemli yansımaları ve etkileri söz konusu olmuştur. Her şeyden önce ciddi bir güvenlik krizi ve açığıyla karşı karşıya bırakmıştır. Savaşın daha çok Irak'ın güney sınırlarında devam etmesi kuzey bölgesinde bir otorite ve güç boşluğu doğurmuştu. Bu boşluktan bölgede bir Kürt devletini kurmayı kendilerine ülkü edinen Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYP) gibi Kürt grupları istifade etmeye çalışmışlardır. Hem İran hem de Suriye, Irak'ın gücünü zayıflatmak ve kırmak için bu gruplara ekonomik ve lojistik yardımlar sağlanmaktaydı

(Yavuz, 1993, s.95-97). Kürt gruplarının Suriye ve İran ile yakın ilişkiler ve bağlantılar kurmasına karşı Türkiye Irak ile dostluk ve iş birliği geliştirmeye çalışmıştır. Sonuç olarak iki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkiler yüksek düzeylere çıkmıştır. 1981 yılında Irak Başbakan Birincisi Yardımcısı Taha Ramazan'ın Ankara ziyareti sonucunda Türkiye'nin Irak'tan petrolünü satın almasına karşılık ağırlıklı olarak sanayi ihraç ürünlerinin Irak'a satılması kararlaştırılarak bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Aynı ziyarette Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattında kapasitesi artırımına gidilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken önemli unsur, 1982 yılında Suriye'nin kendi ülkesinden geçen boru hattını kapatmasıyla Irak'ın petrol akışını sağlama noktasında bütünüyle Türkiye'ye muhtaç duruma gelmesidir. Bu bakımdan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının hem Türkiye hem de Irak önemi ve değeri büyüktü hatta 1982 yılında İran'ın Irak karşısında üstün pozisyona geçerek Irak topraklarına girmesine üzerine Türkiye bu boru hattının işleyişine ve akışına herhangi saldırının olmaması ve zarar görmemesi yönünde Tahran yönetimini uyarmıştır (Silleli, 2005, s.123-124).

Türkiye ile Irak arasında ekonomik ve ticari ilişkilerinin yanı sıra güvenlik alanında da yakın münasebetler kurmuşlardır. 1983 ve 1984 yıllarında çeşitli görüşmelerle meydana getirilen Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşmasıydı. Anlaşmayla her iki devlet de daha önce birbirlerine haber vermek koşuluyla anlaşmaya taraf diğer devletin topraklarında Sıcak Takip yapma hakkı elde ediyordu. Bu doğrultuda Türkiye Kuzey Irak'ta savaşın getirdiği boşluktan yararlanarak güç kazanarak Türkiye'nin milli güvenliğini ve bekasını tehdit eden terör örgütü PKK'ya karşı 1984, 1986, 1987 yıllarında operasyon yapma imkânına sahip olmuştur. Bu operasyonlar Kuzey Irak'ta hem ayrılıkçı Kürt gruplarını hem de PKK'yı Irak'ın gücünü kırmak için kullanan İran tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmıştır (Sönmezoğlu, 2006, s.444).

Irak-İran savaşının Türkiye'nin dış politikasına diğer bir ciddi etkisi Kürt mülteci grupların sığınmacı sorunu olmuştur. 1988 yılında savaş sona erdikten kısa bir süre sonra Bağdat yönetimi yönünü Kuzey'e çevirdi. Burada merkezi yönetimine karşı direniş hareketleri düzenleyen ve İran ile iş birliği yapan Kürt gruplara karşı operasyon düzenlendi. İlk defa kimyasal silahın kullanılması kitlesel katliamlara sebebiyet vermiş, Kürtler canlarını kurtarmak için hızla Türkiye ve İran sınırlarına yığılmışlardır. İran'ın sınırı kapatması üzerine tek kalan Türkiye sınırı açıp açmama konusunda tereddütte kalmıştır. Türkiye'nin endişeleri şu ihtimallerden kaynaklanmaktı; Kürt sığınmacı grupların içerisinde PKK'lı unsurların da sızabilmesi, mültecilerin getirdiği ağır ekonomik külfet ve iç ve dış kamuoyundan gelen insani yönlü tepkiler ve baskılardı. İlk başlarda sınırlarını açmayacağını ifade eden Türkiye mülteci

sayısının artması ve uluslararası alandan gelen baskılar sonucunda sınırlarını açmaya karar vermiştir. Ancak sınırın açılmasına Irak itiraz etmiş ve tepki göstermiş, 1984’de Türkiye ile imzalanan taraflara birbirlerinin topraklarında sıcak takip izni veren anlaşmayı kullanmak istemiş ancak Türkiye tarafından bu isteği kabul görmeyince anlaşmayı geçersiz kıldığını açıklamıştır. Böylece savaş sürecinden beri devam eden yakın ilişkilerin sonuna gelinmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2010, s.138; Bruninessen,2013, s.72-74).

2.3. ABD-İran İlişkileri ve Türkiye

Bu bölümde İran’ın Soğuk Savaş döneminde SSCB tehdidine yönelik yürürlüğe konulan Çevreleme politikasının konumu ve önemi üzerinde durularak bu ülkenin ABD ve Türkiye ile ikili ilişkileri ve münasebetleri konu edilecektir. Bu ilişkiler Musaddık’ın yönetimden uzaklaştırılması, İran’ın Bağdat Paketi’ndeki pozisyonu, İran’ın Çifte Sütun politikasındaki rolü ve önemi ve son olarak İran-Irak savaşının ve İslam Devriminin bölgesel denkleme yarattığı etkiler ve ABD ve Türkiye ile ilişkilere yansımaları şeklinde ele alınacaktır.

2.3.1. Ajax Operasyonu ve Musaddık’ın İktidardan Düşürülmesi

Basra Körfezi’nde önemli kara ve deniz yollarına sahip olması ve geçiş güzergâhında olması ve yüksek orandaki petrol rezerv ve havzalarıyla İran tarih boyunca her zaman büyük güçlerin çatışma ve rekabet sahasına sahne olmuştur. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya’nın sıcak denizlere inme politikası buna karşın İngiltere’nin sömürgesi Hindistan’a uzanan deniz yollarını güvence altına almaya çalışması tarafları mücadeleye iten önemli unsurlar olmuştur. Bu duruma “Büyük Oyun” adı verilmiştir. 1900’lü yılların başına gelindiğinde ise ilk kez 1901’de bir İngiliz şirketi İran’da petrol arama ve işletme ayrıcalığı elde etmiş ve 1908’de Anglo-Persian Oil Company (İngiliz-İran Petrol Şirketi) kurulmuştur. Bu tarihten itibaren İngiltere 1907’de Rusya ile yaptığı İran’ın bölünmesini esas alan sömürge anlaşmasıyla ülkede güçlenen konumuna ek olarak ülke ekonomisinde de artan bir şekilde payını ve rolünü artırmış, hesaba katılması gereken bir güç haline gelmiştir (Pehlivanoglu, 2004, s.74).

İran, II. Dünya Savaşı’nda ise yeniden Rusya ve İngiltere’nin işgaline uğramıştır. İşgalin nedeni, İran lideri Rıza Şah’ın Almanya’ya karşı sıcak ve sempatik tavırlarıydı. İşgalle amaçlanan Almanya’nın İngiltere’nin İran’daki petrol alanlarını ve SSCB’nin Kafkasya

bölgesindeki petrol sahalarını koruma altına almaktı. Ayrıca Rıza Şah da İngiltere ve SSCB'nin zorlamaları ve baskıları sonucunda görevden zorla el çektiler ve yerine oğlu Muhammed Rıza Şah getirilmiştir. Muhammed Rıza, İran'ın toprak bütünlüğünün temin edilmesi koşuluyla İngiltere ve SSCB'ye petrol havzalarının işletilmesini içeren birtakım ayrıcalıklar vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş adı verilen yeni uluslararası sistemin bloklar arası karşılıklı rekabet ve çekişmeyi temel alan niteliği Orta Doğu bölgesinde de etkisini göstermiştir. Hususi olarak İran, ABD-SSCB mücadelesinin ana üssü haline gelmiştir. Savaşın bitimine rağmen daha önce taahhüt edilen anlaşmalara aykırı olarak İran topraklarından çekilmeyen SSCB gerginliğin ve tırmanmanın fitilini ateşlemiştir. Üstelik İran'da ayrılıkçı Kürtlere ve Azerilerin kışkırtılması ve destek verilmesi ABD ve Batılılar için bardağa taşırır son damla olmuştur. Daha sonra SSCB'nin çekilmesiyle bloklar arası ilişkiler görece olarak yumuşama eğilimi göstermiştir (Türkman, 2007, s.224). Önceki bölümlerde ele alındığı gibi Amerika'nın Truman Doktrinini ilan etmesinin önemli nedenlerden birisi de Orta Doğu bölgesinde önemli bir jeopolitik ve ekonomik aktör olan İran'ın SSCB'nin yörüngesine girmesini engelleme ve SSCB'yi Orta Doğu bölgesinde çevreleme çabalarının bir ürünüydü.

SSCB'nin İran'daki yayılma ve genişleme politikaları ülkede milliyetçilik duygularının körüklenmesine yol açmıştır. SSCB'yi duyulan öfke zaman geçtikçe İngiltere'ye duyulmaya başlanmıştır. İngiltere ile İran Şahının yakın ve dostane ilişkileri ve ülkenin önemli gelir kaynağı olan petrolün emperyalist İngiltere tarafından sömürülmesi halk nezdinde tedricen artan tepkilere ve hoşnutsuzluklara neden olmaktadır. Böyle bir ortamı fırsata çeviren ve yararlanan kişi Muhammed Musaddık oldu. 1951 yılında milliyetçi ve muhafazakârların desteğiyle iktidara gelen Ulusal Cephe Partisi'nin lideri Musaddık, İngiltere ile yapılan petrol anlaşmaları sonucu verilen imtiyazları adaletsiz ve eşitsiz olarak değerlendiriyordu. Zira petrol çıkarma ve işletme hakkını çoğunu elinde bulunduran İngiliz-İran Petrol Şirketi, İngiliz hükümetine İran'dan daha çok vergi veriyordu. Ayrıca İranlılara şirketin üst düzey pozisyonlarında görev verilmiyor ve dışlanıyorlardı. Tüm bunların sonucunda Musaddık, 1951'de İngiliz petrol şirketini millileştirme kararı almıştır. İran'ın bu hamlesi İngiltere nezdinde kabul edilmesi asla mümkün gözükmekteydi. İngiliz-İran Petrol Şirketi İngiltere'nin en büyük denizaşırı yatırımı ve Abadan'daki petrol rafinerisi dünyada bulunan en büyük petrol rafinerisiydi. Dolayısıyla İngiltere bu şirketten büyük kazanç elde ediyor ve endüstriyel ve askeri alanlardaki gereksinimlerinin kayda değer kısmını buradan karşılıyordu. İngiltere'nin millileştirme kararına ilk tepkisini Abadan'daki Petrol rafinerisini kapatarak verdi. Böylece İran

petrolünün uluslararası pazarla bağlantısı kesilmiş oldu. Bunun üzerine Musaddık misilleme olarak 1952’de İran ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir.

Amerika’nın millileştirme kararına karşı ilk tepkisi İngiltere’yi memnun ve tatmin edecek şekilde değildi. Truman, İngiltere’nin yaklaşımını demode buluyor, Üçüncü Dünya’da toplumsal değişimin kaçınılmaz olduğunu savunuyordu. İran’daki milliyetçi gruplarla dostça ilişkiler kurularak onların Batı bloğuna sempati duymasının sağlanması gerektiğini ifade ediyordu. Ancak Truman’ın selefi olarak Eisenhower’ın iktidar gelmesi Amerika’nın yaklaşımında değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Eisenhower, Musaddık’ın ülkede artan gücü ve etkisi, yerel komünist gruplara yumuşak tavırları, İngiltere ile petrol konusundaki anlaşmazlıkta sorunun çözümüne dair olumsuz tavrı ve İran’ın İngiltere’ye karşı denge olarak SSCB ile temasa geçmesi korkusundan dolayı İngiltere ile birlikte Musaddık’ı devirme kararı almıştır. İngiltere’den baskılar sonucu Şah, Musaddık’ı görevden alır ancak bu durum halk nezdinde büyük öfkeye ve kalkışmaya neden olur. Olaylar üzerine Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Fakat kısa bir süre sonra İngiltere ve ABD’nin istihbarat servisi CIA’nın etkin ve aktif destekleriyle “Ajax” adı verilen operasyonla Musaddık 19 Ağustos 1953 tarihinde iktidardan düşürülmüştür. Böylelikle kısa bir süreliğine de olsa ABD ve Batı bloğunun bölgede SSCB’yi Çevreleme politikası gereği yaşamsal çıkarlarına aykırı ve aksi yönde tutum sergileyen milliyetçi Musaddık elimine edilmiş yerine Batı yanlısı Şah tekrardan tahtının başına getirilmiştir (Petersen, 2000, s.19-23).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türk-İran ilişkileri döneme hâkim olan blok politikaları bağlamında yakınlaşmıştır. Her iki devletin de tehdit algıladığı ve baskısına maruz kaldığı ülkenin aynı olması bu yakınlaşmada kilit unsuru oluştuyordu. 1941 yılında SSCB’nin işgaline uğrayan ve bu ülkenin ayrılıkçı Azeri ve Kürt grupları desteklemesi İran’ın başa çıkması gereken önemli sorun ve güçlüklerdi. Aynı zamanda SSCB de savaşın bitmesine rağmen İran’ın topraklarından çıkmamakla ısrar etmekteydi. Bu dönemde Türkiye de SSCB’nin Boğazlar bölgesinde üs ve Doğu bölgesinde toprak istekleriyle karşı karşıyaydı. Gün geçtikçe SSCB’nin her iki ülkeye de baskıları artmaktaydı. SSCB’nin nihayetinde ABD ve Batılı müttefiklerinin zorlamalarıyla 1946’da İran topraklarından çekilmiş ve yine Batı bloğunun destekleriyle SSCB’nin Türkiye’den kabul edilmesi imkânsız gözükken istekleri de reddedilmişti.

Ne var ki, Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler her iki ülkenin de iç politik gelişmelerine odaklanması hasebiyle 1948’e kadar istenilen ve yeterli düzeyde seyretnemiştir. İlk olarak ilişkiler kültürel ve sportif faaliyetler çerçevesinde başlamıştır. İlk önce İran’ın Ankara’ya

büyükelçi ataması daha sonra Türkiye'nin Tahran büyükelçiliğine Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu ataması ilişkilere canlılık katmıştır. İkili ilişkilere olumlu tesir yapan diğer bir gelişme de İran Başbakanlığına Türk dostu ve Batı ile iyi ilişkileri bulunan Muhammed Sait'in gelmesiydi.

Amerikan yönetimi bu sıralarda Batı yanlısı Türkiye ile İran'ın birbirleriyle dostane ilişkiler sürdürmesine büyük önem veriyor, her defasında Türkiye ile İran'ın ilişkilerini her anlamda daha üst noktaya taşımalarının gerekli ve zorunlu olduğu dile getiriliyordu. Zira her iki ülke de SSCB'yi güney sınırlarından çevrelemek ve kısıpca almak açısından kilit ülkelerdi. Ancak İran'da 1951 yılında Milliyetçi ve tam bağımsızlığı savunan Musaddık'ın iktidara gelmesi ve akabinde İran petrolünü millileştirme hamlesi ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik planlarını geçersiz kılmakla kalmıyor, altüst ediyordu. Öte yandan ABD'nin dış politika stratejileri doğrultusunda politika geliştiren Türkiye'de de bu durum rahatsızlık yaratmaktaydı. Musaddık'ın takip etmiş olduğu iç ve dış siyasetten ötürü ülkesinde kargaşa ve kaosa sebebiyet verme olasılığı, komünist TUDEH partisinin İran'da popülaritesinin artması ve taraftar kazanması Türkiye nezdinde SSCB'nin İran'ı etkisi altına alacağı ve uydu haline getireceği endişeleri gündemdeydi. Tüm bunlar bir araya geldiğinde Türkiye'nin İran ile gergin ve olumsuz ilişkiler yaşamaması için hiçbir sebep ortada yoktu. Türkiye, Musaddık'a karşı uygulanan petrol ambargosuna aktif olarak katılmış ve ABD ve İngiltere'nin birlikte planladığı ve hayata geçirdikleri Musaddık'ı deviren Ajax operasyonunu desteklemiştir. Türkiye Musaddık'ın devrilmesini de memnuniyetle karşılamış ve Şahın Musaddık'a karşı mücadeleyi kazanmasından dolayı da tebrik mesajları yollamıştır (Akdevelioğlu ve Kürkçuoğlu, 2009, s. 648-650; Türkman, 2007, s.221-222). Böylelikle İran'ın Batı, ABD ve Türkiye olan ilişkileri eski rayına oturtulmuş ve İran tekrardan Batı bloğuna dahil olmuştur.

2.3.2. İran ve Bağdat Paktı

Musaddık'ın devrilmesiyle birlikte İran üzerindeki etkisini ve nüfuzunu artıran Amerika, İran'a sıkça Türkiye ve Batı yanlısı komşu ülkelerle savunma anlaşmaları yapması ve ittifak oluşturması gerektiğini telkin ediyordu. Fakat İran bu konuda pek istekli değildi. İran'ın bu telkinlere sıcak bakmamasının esas nedenlerini şu şekilde sıralamamız mümkündür; İran'ın her şeyden önce savunmasının güçlendirilmesi gerekiyordu. Çünkü savunmasız bir İran'ın herhangi bir ittifakta yer almasının kazançtan çok zarar getireceği düşüncesi hakimdi. İkincisi, İran'ın iç siyaseti ve kamuoyunun bu teklifleri nasıl karşılayacağı belirsizdi. Ayrıca ittifakların Batı karşıtlığını ve düşmanlığını tetikleme ihtimali de vardı. Son olarak, İran'ın bir

ittifaklar sistemine dahil olması SSCB'nin düşmanca tavır ve tutumlar izlemesine neden olabiliirdi.

Daha önceki kısımlarda ayrıntılı bir şekilde ele aldığım üzere, 1953'de ABD'li Dışışleri Bakanı Dulles'in Orta Doğu ülkelerine yapmış olduğu geniş ve kapsamlı ziyaretlerinin hemen sonrasında "Kuzey Kuşığı" fikrini ortaya atarak Sovyetler Birliği'ni güney sınırlarından çevreleme projesi kapsamında bir güvenlik ve savunma ittifakı kurulması gerektiğini dile getirmişti. Nihayetinde Türkiye, Irak, Pakistan, İngiltere ve İran'ın katılımıyla 1955'de Bağdat Paktı meydana getirilmişti.

İran, ilk zamanlar yukarıda dile getirilen sebeplerden ötürü pakta katılıp katılmama konusunda kararsızdı ve tereddüt içerisindeydi. Nitekim İran'ı pakta katılma konusunda ikna etme görevi Türkiye'ye düşmüştür. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 19-26 Eylül 1955 tarihleri arasında İran'a düzenlemiş olduğu gezi programları sonucunda İran'ın pakta katılmamasının esas nedeninin ABD'den daha çok askeri yardım alma isteği olduğunu sezmiş ve İranlı muhataplarına kendi ülkesini örnek göstererek Türkiye'nin de NATO'ya katılmadan önce istenilen ölçüde yardım alamadığını ama daha sonrasında yeterli yardım ve desteklerinin yapıldığını ifade ederek muhatabını rahatlatmaya ve ikna etmeye çalışmıştır. Ziyaretin son gününde 26 Eylül 1955'te Türk-İran müşterek tebliği deklare edilmiş ve her iki ülke arasında ilişkilerin dostane ve uyum içerisinde sürdürölmesi temennileri dile getirilmiştir. Nitekim kısa bir süre sonra İran pakta katılmıştır.

Pakt çok geçmeden kısa bir süre içinde beklentileri karşılamaktan uzak kalmış ve ciddi bir zedelenmeyle karşı karşıya kalmıştır. 1956 Süveyş Krizinde pakt üyesi İngiltere'nin İsrail ile birlikte Mısır'a saldırması pakt içerisinde özellikle İran nezdinde büyük tepkilere ve itirazlara neden olmuştur. Türkiye aktif bir rol üstlenerek ABD'nin hem pakta katılmasını hem de İran'a daha çok yardım etmesini talep etmiştir. 1958 yılında Irak'ta yaşanan ihtilal, 1959 yılında İran şahının SSCB ile çeşitli görüşmelere girişmesi ve pakttan ayrılmak isteğini dile getirmesi İran'a hususi bir önemin verilmesi gerektiğini hem ABD'ye hem de Türkiye'ye açıkça gösteriyordu. Bunun için İran'ın pakta kalmasına ikna edilmeli, SSCB ile ilişkisini kesmesi sağlanmalı ve bu ülkeye daha çok askeri ve ekonomik yardım yapılmalıydı. Bu kapsamda ABD, 1959'da Türkiye, Pakistan ve İran ile ikili anlaşmalar sonucunda gerekli ve yeterli yardımların yapılacağı sözünü vermiştir (Çetinsaya, 2004, s.213-216; Yıldırım, 2011, s.189-190).

2.3.3. İran ve Çifte Sütun Politikası

1960'lı yılların sonlarına gelindiğinde uzun yıllar süren Vietnam Savaşı'nın siyasi, ekonomi ve askeri yıpratıcı etkileri, savaşın Amerikan iç siyasetindeki çalkantılara sebebiyet vermesi ve her geçen gün savaş karşıtı itirazların ve eylemlerin artması Nixon yönetimindeki Amerika'nın politika değişikliğine dair önemli ipuçlarıydı. Daha önce bölümlerde de ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı gibi 1969 yılında Nixon kendi adıyla yayınladığı doktrinini ilan ederek dünyanın herhangi bölgesinde çıkan bir savaş ya da çatışma halinde ABD'nin bilfiil olarak savaşın tarafı olarak artık katılmayacağını sadece savaşan müttefik ülkelere ya da yerel milis kuvvetlere mali yardım, askeri eğitim ve yardım vermekle yetineceğini ilan ediyordu.

Nixon Doktrinin Orta Doğu coğrafyasında hayata geçirilmesi Çifte Sütun politikasıyla olmuştur. Amerikan'ın böyle bir politika izlemesini tetikleyen unsurlar şu şekildeydi; İngiltere'nin 1968 yılında Körfez'den çekileceğini açıklamasıyla meydana gelecek güç boşluğunu SSCB'nin doldurma ihtimali, bölgede bulunan petrolün stratejik önemi ve değeri, bölgede meydana gelen milliyetçi ve komünist olarak adlandırılan radikal hareketler ve Sovyet donanmasının Hint Okyanusu ve Basra Körfez'inde giderek artan nüfuzu ve gücüydü. Politikanın uygulanma görevi bölgenin iki dost ve Batı taraftarı ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan'a veriliyor ve artan oranda bu ülkelere Amerika'dan silah tedariki ve arzı sağlanıyordu.

İran Çifte Sütun politikasının tatbik edilmesinde ve sürdürülmesinde gönüllü ve istekli bir ülkeydi. Çünkü İran, İngiltere'nin Körfez bölgesinden çekilmesini bölgesel bir lider ve güç olmak için bir fırsat olarak değerlendirmekteydi. Ayrıca ABD tarafından stratejik önemi daha fazla ön plana çıkmasıyla daha fazla ekonomik ve askeri yardım alabilme imkânına sahip olacaktı. Öte yandan İran'ın ABD'nin yanında yer alması SSCB ile ilişkileri artarak devam eden Irak'a karşı bir denge unsuru yaratmaktaydı (Marschall, 2003, 7-8).

1972'de Moskova zirve toplantısından dönen ABD başkanı Nixon ve Ulusal Güvenlik danışmanı Kissenger iki günlüğüne 30-31 Mayıs tarihleri arasında Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Yapılan ziyarette İran'ın Körfez bölgesinde Amerika'nın yaşamsal çıkarlarını koruma noktasında doğru ve isabetli bir tercih olduğu anlaşılmış ve İran'a bu tarihten itibaren askeri malzeme, ekipman ve silah transferleri hızlandırılmıştır. İran'a silah satımı 1971-1976 yılları arasında 12 milyar dolar gibi rekor bir fiyata ulaşmış ve İran bu zaman aralığında ABD'nin en çok silah sattığı birinci ülke olmuştur. Bu bağlamda İran'daki Amerikalı askeri

uzman ve danışman sayısı da hızla artmaya başlamıştır. Öyle ki, 1975 yılına gelindiğinde danışman sayısı 5000'i geçtiği dile getiriliyordu (Arı, 2004, s.267-268).

İran'ın bölgedeki diğer ülkelerle olan münasebetleri ve takip ettiği dış siyaseti Çifte Sütun politikasının önemli sınanma noktalarını oluşturuyordu. Örnek vermek gerekirse, İran'ın SSCB ile sıkı ve yakın ilişkileri bulunan Irak'a karşı tavrı ve tutumu ABD'nin politikasıyla uyumluydu hatta Irak'ın güçsüz bırakılmasına ve zayıflatılmasına yönelik Irak'ın kuzeyindeki isyancı ve ayrılıkçı Kürt grupları desteklenmekteydi. Ancak Irak'ın bu desteklemeye karşı hamlesi 1972 SSCB ile 15 yıllık Dostluk Antlaşması imzalamak şeklinde olmuştur. Böylelikle bloklar arası rekabet karşılığını Irak ve İran özelinde bulmaktaydı.

Diğer bir örnek ise İran'ın İsrail ile olan ilişki düzeyiyle ilgiliydi. İran'ın 1960 yılında İsrail'i resmi düzeyde tanımasıyla iki ülke arasında çok boyutlu ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. İran sattığı petrol karşılığında İsrail'den istihbarat, lojistik, askeri ekipman ve teçhizat alıyordu. Böylelikle ABD'nin bölgede koruculuğunu üstlendiği İsrail ile dostça ilişkiler kurulmaktaydı.

Diğer taraftan İran'ın Körfez bölgesinin güvenliğini sağlama konusundaki rolü de ABD açısından önem arz etmekteydi. İran Umman'daki SSCB ve Irak'ın desteklediği ve tertiplendiği Marksist nitelikteki Dofar ayaklanmasını bastırmak için aktif ve etkin politika izleyerek yaklaşık 3000 asker göndermesi Amerikan yönetimi tarafından büyük memnuniyetle karşılanmaktaydı.

Çifte Sütun politikasının gerek Amerika gerekse İran için olumlu ve başarılı yönleri olduğu kadar olumsuz etkileri de söz konusuydu. İlk olarak İran ve Irak'ın karşılıklı restleşmeleri ve çekişmeleri her iki tarafın yoğun silahlanma yarışına itiyordu. Bu da bölgeyi daha istikrarsız ve kırılgan hale getirmekteydi. Diğer bir olumsuz yansıması ise İran'ın Amerika ile birebir ve özdeş dış politika oluşturması ve geliştirmesi İran iç siyasetinde Batı karşıtı milliyetçi hareketlenmeleri tetikliyor ve körüklüyordu. Nitekim bir sonraki bölümde daha ayrıntılı göreceğimiz üzere bu dalgalanmalar ABD için Çifte Sütun politikasının sonunu vurgularken İran için ise Batı bloğundan ayrılmasına dair önemli işaretlerdi (Brannon, 1994, s.5-7).

2.3.4. İran İslam Devrimi ve İran-Irak Savaşı

1979 yılında Amerika'nın Basra Körfezi'nde ve Güneybatı Asya'da hayati çıkarlarını ciddi manada tehlikeye sokan ve Çevreleme politikasının bir ayağı olarak yürürlüğe konulan Çifte Sütun politikasının temelini kökünden sarsan iki mühim hadise göze çarpmaktadır. İran

İslam Devrimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali. Konumuz açısından burada sadece İran'da yaşanan rejim değişikliğine değinilecektir.

İran'da İslam devrimine giden süreç 1979 yılından önceki hadiseler ve gelişmelere dayanmakla birlikte nedenleri ise çok çeşitli ve farklıdır. Bu minvalde devrimin en önemli nedenlerini şu şekilde sıralamamız mümkün gözükmemektedir;

Birincisi, Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1962'den itibaren hayata geçirmiş olduğu “Ak Devrim” olarak adlandırılan reformlar dizesinin yarattığı hoşnutsuzluklar ve rahatsızlıklardı. Geleneksel değerlerin ve öğretilerin etkisini azaltmaya ve sınırlandırmayı amaçlayarak İran'ı daha laik ve çağdaş bir düzeye çıkarmayı gaye edinen Ak Devrim, ülkedeki ulema ve din alimlerinin şiddetli itirazlarına neden olmaktadır. Gösterilen bu tepki ve itirazlar Humeyni'nin rehberliğinde ve liderliğinde gerçekleştiriliyordu. Humeyni Kum medresesinde eğitim görmüş, bir süre öğretmenlik yapmış ve birtakım dini retorikler ve faaliyetlerle kısa sürede çevresine artan bir biçimde müritler toplamış en saygın din alimiydi. Humeyni Ak Devrim'e ve Şah'ın Amerika ve Batı taraftarı politikalarına muhalefet etmiş ve izlemiş olan yolun İslam'ın prensipleri ve gayeleriyle örtüşmediğini her fırsatta dile getirmiştir. Sonuç olarak önce Türkiye'ye ardından Irak'a ve son olarak Paris'e Şah tarafından sürgüne gönderilmiştir. Humeyni'nin tasavvurundaki İran'da, İslam'ın temel değer ve ilkelerini esas alan kutsal kitap Kuran'ın öngördüğü modele dayanan bir şeriat devleti kurmaktır. Batı'ya ve Amerika'ya tamamen zıt ve karşıydı. Şah'ın Amerika'nın bir piyonu ya da uşağı haline geldiğini fakat öncelikle İran'ın milli çıkarlarının korunması gerektiğini ifade etmekteydi. Bu programın diğer bir boyutu da toprak reformuyla alakalıydı. Reformla birlikte geniş vakıf arazilerine sahip din bilginleri ve ulemanın mallarına el konuluyor ve bunun sonucunda ekonomik güçleri asgari düzeye iniyor ve etkinlikleri büyük ölçüde daralıyordu. Bu durum da programla alakalı diğer bir tepki nedeniydi (Cleveland, 2008, s.471-472; Zengin, 1991, s.40-41).

İkincisi, 1973 yılındaki Arap-İsrail savaşı döneminde İsrail'e yardım ettikleri sebebiyle petrol üreticisi Arap ülkelerin ABD ve Batılı ülkelere karşı uygulamış olduğu petrol ambargosu sonucunda petrol fiyatları yüksek oranda artmıştı. Ambargodan karlı çıkan Arap ülkeleri olmuş ve gelirleri muazzam biçimde tavan yapmıştı. İran da bu ülkelerden biri olarak elde ettiği gelirlerin büyük bir kısmını Amerika'dan aldığı askeri teçhizat ve ekipmanlara harcayarak Çifte Sütun politikasının amaçlarına da uygun olarak Basra Körfezi'nde başat bir güç olmayı hedeflemekteydi. Bu kapsamda sadece silah satımı ya da transferleriyle yetinilmemiş, çok sayıda Amerikalı ve Batılı askeri uzman ve danışmanlar ülkeye getirilerek de bu gayeye

ulaşılmaya çalışılmıştır. Petrolden elde edilen gelirler askeri harcamaların yanında ekonomik kalkınma ve büyüme için de harcanmaya başlanmış ancak plansız bir şekilde silahlara ve lüks mallara harcandığı için istenilen düzeyde büyüme gerçekleşmemiş ülkede gelir dağılımı adaletsizliklerine ve eşitsizliklerine neden olmuştur. Nihayetinde hem ABD ile sıkı ve yakın ilişkiler hem de gelirlerin adil olmayan bir şekilde dağıtımı halk nezdinde rahatsızlıklara ve tepkilere neden olmaktadır (Yılmaz, 2004, 225-226).

Üçüncüsü, hızlı sanayileşme ve kentleşmeyle beraber kırsalda yaşayan kitleler iş bulma umuduyla şehirlere göç etmişler ancak aşırı bir yığılmanın olması nedeniyle umduklarını bulamamışlar neticede işsiz ve yoksul bir kitle ortaya çıkmıştır. Öte yandan kırsalda nüfusun azalması da tarımsal üretimde nicelik ve nitelik kaybına neden olmuştur. Bu sorunlara ek olarak yüksek enflasyon da kendini göstermiş ve ülkenin kalkınma hızı düşmüştür. Ne var ki, Şah'ın ailesi ve çevresinde küçük bir azınlık refah ve zenginlik içerisinde ayrıcalıklı olarak hayatlarını idame ettirirken geniş kitleler zorlu hayat koşullarında yoksulluk içerisinde yaşamaktaydı. Bu durum halk içerisinde gerginlik yaratıyor, kitleler sokaklarda Şah'a karşı protesto ve gösteri yürüyüşleri düzenliyordu. Böyle bir ortamda Şah'ın takındığı tavır ve tutum acımasız ve katıydı. SAVAK adı verilen istihbarat teşkilatıyla ülkede en küçük bir muhalif söylem ve harekete dahi izin verilmiyor acımasız bir şekilde bastırılıyordu. Bu tür eylemler İslam Devrimine giden süreçte en önemli kilometre taşlarından birini oluşturmuyordu (Armaoğlu, 1999, 376).

1978'li yıllara gelindiğinde Şah'ın her türlü baskı ve şiddetine rağmen ülke sathında gösteri ve yürüyüşler artan biçimde devam etmekteydi. Bu arada Irak'ta sürgünde bulunan Humeyni'nin İslam cumhuriyeti kurulması gerektiğini ve bunun için Şah'ın monarşi rejiminin yıkılmasının gerekli ve zorunlu olduğuna dair beyanatları İran'da büyük bir yankı oluşturmakta ülkedeki karışıklıkların ve çatışmaların fitilini ateşlemekteydi. Şah ülke çapında bir sıkıyönetim ilan etmiş ve bununla da kalmayıp baskı ve şiddetin dozajını artırmıştır. 8 Eylül 1978 tarihinde bir gösteri sırasında halka ateş açılmış ve yüzlerce sivil hayatını kaybetmiştir. Bu olay tarihe “Kara Cuma” olarak geçmiştir. Humeyni ise Şah'ın Irak'ı tehditleri nedeniyle Irak'tan ayrılarak Paris'e gitmek zorunda kalmıştır. Bu elim hadise Şah'ın temsil ettiği monarşi rejimi için sonun başlangıcı olmuş ve çöküşünü daha da hızlandırmıştır (Zengin, 1991, s.67-68).

1979'un ilk haftalarına gelindiğinde ülkede din adamlarının ve ulemaların yanı sıra milliyetçi, liberal, solcu, Kürt ve esnafın geniş koalisyonun desteğiyle yapılan gösteri ve yürüyüşler karşısında Şah kontrolü sağlayamamış ve etkisiz kalmıştır. Nitekim olayları bastıramayacağını anlayınca da çareyi ülkeden ayrılmakta bulmuştur. 15 Ocak 1979 tarihinde

ayrılan şahtan yaklaşık 2 hafta sonra Paris'te sürgünde olan Humeyni 1 Şubat 1979'da yoğun sevgi ve ilgi gösterileri eşliğinde İran'a dönmüştür. Hâlihazırda görevine devam etken Şahpur Bahtiyar'ın hükümetinin yerine Mehdi Bazargan hükümeti kurulmuştur. Yeni kurulan hükümetle birlikte rejim değişikliği ve geçiş süreci hızlanmış ve 30 Mart 1979 tarihinde yapılan referandumla %99'luk kabul oyuyla Humeyni'nin liderliğinde İslam Cumhuriyeti ilan edilmiş ve kurulmuştur (Kamrava, 2005, s.153-154).

Yeni kurulan rejim, “Velayet-i Fakih” adı verilen yönetim sistemine dayandırılmıştır. Bu sistem şeriatın temel öğreti ve kuralları ile Şiiilik mezhebinin ana doktrinleri esas almıştır. İslam rejimin dış politika parametreleri bir önceki Şah yönetiminde takip edilen dış politika yaklaşımıyla tamamen ayrılmaktaydı. Her şeyden önce yeni rejimin temel retoriği “Ne Batı, ne Doğu, yalnız İslam” şeklindeydi. Yani bir bağlantısız ya da üçüncü yolu temel alan bir dış politikanın izleneceği açıkça ilan edilmiş olunuyordu. Çünkü Humeyni'ye göre ABD ve Batılı ülkeler sömürgeciydi ve İslam ülkeleri içerisinde fitne ve fesat çıkararak İslam Birliği'ni kurulmasına engel olmaya çalışıyorlardı. Yeni rejimin diğer bir söylemi ise “İslam Birliğiydi.” Yani ümmetçi bir anlayış saikiyle hareket edilerek dünyadaki tüm Müslüman ülkelerin birleşmesi ve bir beraberlik kurulması amaçlanıyordu. Bu söylemler küresel aktör ABD ve Batılı müttefikleri, bölgesel aktörler Körfez ülkeleri ve Türkiye tarafından endişe içerisinde izlenmekteydi (Pirinççi, 2013, 102; Yılmaz, 2004, s.233-234). Yeni yönetim ilk iş olarak CENTO'dan ayrıldığını duyurmuş ve daha önce 1964'te Türkiye, İran ve Pakistan arasında güçlü bir bölgesel iş birliği tesis etmek için kurulan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (RCD) üyeliğinin devam edeceğini ve ilişkilerin sürdürüleceğini bildirmiş hatta örgütün daha da genişletmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Diğer adımlar ise İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi, Tahran'da Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)* bürosu açılmasına izin verilmesi, ABD ile askeri iş birliğini geçersiz kılmak ve SSCB ile 1959 yılında imzalan savunma antlaşmasının iptal edilmesi şeklinde olmuştur (Sander, 2013, s.558).

Meselenin Amerika'yı ilgilendiren kısmı İran İslam Devriminin halihazırda yürürlükte olan Çifte Sütun politikasının sonunu getirmiş olmasından ileri gelmekteydi. Böylece ABD Basra Körfezi'ndeki kendine en sadık ve dost ülkeyi kaybetmiş oluyordu. Diğer bir deyişle bölgede Çevreleme politikasının amaçlarının ve hedeflerine ulaşılması noktasında en önemli müttefik ülkelerden birini kaybetmekteydi. Üstelik İslam rejiminin bölgedeki diğer Batı yanlısı Körfez ülkelerine de sirayet etme ve onları tahakküm altına alma potansiyelini kendi içinde

* 1964 yılında İsrail devletinin Filistin topraklarında haksız işgalini sona erdirmek ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını sağlamak için kurulmuş bir örgüttür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Karaman, 1996, s.103-106).

barındırıyordu. Netice olarak çok geçmeden İran ile Humeyni'nin deyimiyle ‘‘Büyük Şeytan’’ Amerika arasındaki gerginlikler ve tırmanmalar rehine kriziyle birlikte baş göstermiştir. İran’da devrimin gerçekleşmesinin hemen akabinde İranlı protestocu gruplar Şah’ın ABD’ye kaçışına tepki göstererek Tahran’daki Amerikan büyükelçiliğini işgal etmişler ve 52 Amerikan vatandaşını 444 gün rehin tutmuşlardır. Her ne kadar Carter yönetimi bir kurtarma operasyonu ile vatandaşlarını kurtarmaya çalışmışsa da operasyon başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra Reagan yönetiminin iktidara gelmesiyle taraflar arasında karşılıklı görüşmelerle rehinelere kurtarılmıştır. Amerika, bu süreçte hem İran’daki İslam devrimine hem de SSCB’nin Afganistan’ı işgal etmesine karşılık Carter Doktrinini ilan ederek Basra Körfezi’nde ABD’nin yaşamsal çıkarlarının tehlikeye girmesi durumunda askeri güç de dahil her tür araca başvuracağını bildirmiş ve bir askeri güç olan  evik G   ya da diğer bir adıyla Acil Müdahale Ortak G   kurmuştur. Bu konulara daha önceki bölümlerde değinildiği için burada detayına girilmeyecektir. Amerika’nın diğer hamleleri İran ile diplomatik ilişkilerini kesmek ve ekonomik yaptırım ve ambargo uygulamak biçiminde olmuştur (Hunter, 2008, s.14-18).

İran İslam Devriminin Körfez bölgesindeki etkileri ve yansımaları bölgedeki monarşiler yönetimleri açısından ciddi bir tehdit unsurunu meydana getirmekteydi. Çünkü İran’ın ‘‘İslam Birliği’’ ve ‘‘ mmet ilik’’ söylemleri Amerika ve Batı dünyasıyla sıcak ve samimi münasebetler kuran statükocu, seküler ve modernist Körfez  lkeleri için kaygı verici dış dinamiklerdi. İslam rejiminin kendi ülkelerinde yayılma ve hayat sahası bulmasından ve İran’ın bölgede başat bir g   olmasından çekinen Körfez  lkeleri Amerika’nın da desteğini alarak 1981’de Suudi Arabistan’ın öncülüğünde Körfez Arap  lkeleri İşbirliği Konsey’ini kurmuşlardır.

Türkiye’nin İran’daki rejim değişikliğine ilk zamanlardaki tepkisi tarafsız kalmak ve başka bir ülkenin iç siyasetinde meydana gelişmeler olarak değerlendirerek içişlere karışmama prensibi şeklinde olmuştur. Yeni rejimle karşılıklı hak ve çıkarların saygı temelinde korunacağı ve sürdürüleceği resmi düzeyden ifade edilmiştir. Nitekim zamanın Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, yeni rejimi kısa süre içerisinde yani iki gün sonra resmi olarak tanımıştır. Bununla beraber, bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkileyen birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye, ABD’nin İran’a karşı uygulamaya koyduğu ambargoya sıcak bakmamış, çekingen davranmıştır. Hatta Rehinelere krizinde kurtarma harek tında ABD’nin Türkiye’deki üsleri kullanmasına onay verilmemiştir. Türkiye ile İran arasındaki ilişkilere dönecek olursak, ilerleyen dönemlerde İran’daki rejim değişikliğinin Türkiye’ye olumsuz tesirleri ve etkileri söz konusu olmuştur. Birincisi, İran’ın İslami temellere ve ilkelere dayanan yeni rejimi Türkiye’nin

laik nitelikte rejimiyle çatışmış ve gerginlikler gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle İran'ın devrim ihracı politikası Türkiye nezdinde ciddi endişe ve rahatsızlık unsuruydu. İkincisi, İran'ın anti-batıcı söylemi Batı ittifakına dahil Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki güvenlik ve istikrarına önemli bir tehditti. Üçüncüsü ise İran'ın Türkiye'nin milli güvenliğini tehdit eden ve bekasına kast eden terör örgütü PKK'ya verdiği destek buna mukabil Türkiye'nin de İran'da rejim karşıtı Halkın Mücahitleri Örgütü elemanlarına barındırma imkânı vermesi taraflar arasında ciddi gerginlik yaratan gelişmeydi (Yazar, 2001, s.18-19; Pirinççi, 2013, s.103-104).

Yeni İslam rejiminin dış politikada ilk olarak karşılaştığı en önemli güçlük ve zorluk Irak ile 8 yıl sürecek uzun ve yıpratıcı savaş olmuştur. Daha önceki kısımlarda savaşın Irak açısından nedenlerini ele alınmıştı. Bu bölümde ise savaşın İran açısından sebepleri açıklanacaktır.

Birincisi, İran'ın devrimden önce Amerika'nın Orta Doğu'da en sadık müttefiklerinden biri olarak yoğun bir şekilde aldığı askeri teçhizat, malzeme ve silahların getirdiği bir cesaret ve özgüvenle bölgesel bir aktör olma isteği ve bunun neticesinde kendisine en büyük rakip Irak'ı etkisiz ve güçsüz hale getirmektir.

İkincisi, İran'ın 1975'de Cezayir'de Irak ile imzalamış olduğu Şattül-arap su yolunun kullanımına ilişkin antlaşmaya aykırı hareket ederek Irak'taki ayrılıkçı Kürt gruplarını desteklemesi, sınırlarını açması ve hatta yönetime karşı isyana teşvik ederek Irak'ı güçsüz ve etkisiz bırakmak istemesidir.

Üçüncüsü, İran'ın devrim ihracı politikası kapsamında Irak'taki Sünni, laik ve Arap milliyetçisi Baas partisinin lideri Saddam Hüseyin'i devirmek ve bunun yerine Irak'ta Şii gruplarını da harekete geçirerek İslami temellere ve öğretilerine dayalı bir rejim tesis etmektir.

22 Eylül 1980 tarihinde Irak'ın askeri kuvvetlerinin İran topraklarına girmesi sonucunda İran-Irak savaşı başlamıştır. Her ne kadar savaşın ilk safhalarında Irak, İran'ın devrimden kaynaklı askeri personel ve güç kaybını fırsat bilerek bu ülkeye karşı üstün pozisyona geçmişse de İran kısa sürede kendisini toparlayarak taraflar arasında dengeyi sağlamıştır. 8 yıl süren savaşın kazananı olmamış ve taraflar arzu ettikleri gaye ve amaçlarına ulaşamamıştır. Ancak her iki ülkede de askeri ve ekonomik çöküntülere neden olmuş özellikle ülkelerin birbirlerinin petrol tankerleri, tesisleri ve limanlarını bombalamaları ve sivil yerleşim yerlerini hedef almaları savaşın yıkıcı ve tahrip edici boyutunu daha da artırmıştır. Savaş, Birleşmiş Milletler'in arabuluculuğuyla 20 Ağustos 1988'de taraflar arasında imzalanan ateşkes

antlaşmasıyla sona ermiştir (Sönmezoğlu ve diğerleri, 2017, s.300; Pehlivanoglu, 2004, s.179-180).

Amerika'nın İran-Irak savaşının başladığı zamanlardaki ilk dış politika tutumu resmi düzeyde tarafsızlığını ilan etmek şeklinde olmuştur. Fakat ABD'nin savaş sürecinde genel olarak temel yaklaşımı hem Irak'ın hem de İran'ın üstünlüğü ele geçirerek bölgede Amerika'nın hegemonyasına meydan okuyacak duruma gelmesini engellemekti ve bunun için her iki ülkenin de zayıf ve güçsüz düşmesini amaçlamıştır. Bir tarafın diğer taraf karşısında üstün duruma geçmesi durumunda ve bölgede yaşamsal ekonomik ve stratejik çıkarlarının tehlikeye girdiği zamanlarda doğrudan savaşa müdahil olmuş ve tarafları anlaşma ve barış yapmaya zorlamıştır. Bu anlayış doğrultusunda Amerika, İran'ın 1982 yılında Irak'a karşı savunma pozisyonundan saldırı konumuna geçerek Irak topraklarında ilerlemesine nedeniyle Irak'ın yanında yer almıştır. 1967'den beri Irak ile askıya alınan diplomatik ilişkiler yeniden başlatılmış ve yine bu ülke terör listesinden çıkarılmıştır. Ayrıca askeri istihbarat ve teçhizat yardımı ve ticaret anlaşması yapılmıştır. Irak'ı destekleyen Körfez ülkelerine de askeri, siyasi, ekonomik ve diplomatik destekler ve yardımlar sunulmuştur. Öte yandan, Rehineler krizinden dolayı zaten gergin ve çıkmazda olan Amerika-İran ilişkileri savaştan sonra daha güç hale gelmiştir. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler askıya alınmış ve ABD, İran'a karşı uygulanacak olan uluslararası silah ambargosunun savunucusu ve teşvikçisi olmuştur.

Amerika, İran'ın Irak karşısında galip duruma geçmesini ekonomik, askeri ve siyasi açıdan ulusal çıkarlarına aykırı bulmuştur. Ekonomik açıdan; İran'ın Irak'ı yenmesi durumunda Batıya akan petrolün güvenliği ve istikrarı tehlikeye altına girebilir üstelik İran Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütünün (OPEC)* petrol politikalarında hâkim duruma gelebilirdi. Askeri açıdan; İran'ın savaşı kazanması halinde Körfez bölgesindeki Batı yanlısı ve müttefiki Kuveyt, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin güvenliği riske girebilirdi. Siyasi açıdan; İran'ın Irak'ı mağlup etmesi durumunda Irak'ta bir İslam devleti kurulabilir hatta Şii gruplar ve radikal unsurlar harekete geçirebilirdi. Böylelikle bölgedeki istikrar ve barışın temini telafisi mümkün olmayacak biçimde zorlaşabilirdi.

1984 yılından başlayarak savaşın sonlarına kadar taraflar arasındaki savaşın Tanker Savaşları yani yıpratma biçimi şeklinde devam ederek bölgedeki petrol tanker, liman ve tesislerini hedef alan saldırıları Amerika'nın savaşa doğrudan müdahil olma seçeneğini

* 1960 yılında petrol ihracatçısı ülkeler Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt ve Venezuela tarafından dünya petrol fiyatlarını ortak belirlemek ve petrol piyasalarının istikrarını sağlamak amacıyla kurulmuş bir örgüttür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sönmezoğlu, 2017, s.470).

gündeme getirmiştir. Bununla beraber, İran'ın tarafsız Kuveyt tanker gemilerini hedef alması ve stratejik Fao adasını ele geçirmesi de eklenince Amerika İran'a karşı 1987 yılında doğrudan çatışmaya girme kararı almış ve İran savaş ve petrol gemilerini ve platformlarını bombalamıştır. Kuveyt gemilerine de Amerikan bayrağı çekilerek emniyet altına alınmıştır. Son olarak ABD, İran'ı ateşkese ve barış yapmaya zorlamak için 1988 yılında bir zırhlısından fırlatmış olduğu füze İran'a ait sivil uçağını hedef almış sonuç olarak 290 sivilin hayatını kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim İran 18 Temmuz 1988 tarihinde BM'nin 598 sayılı ateşkes kararını kabul ettiğini açıklamıştır. Görüldüğü üzere ABD'nin her ne kadar İran'a karşı Irak'ın yanında durması ve desteklemesi anlaşılıyor olsa da fakat 1986 yılında yani savaş sürecinde ABD'nin İran'a gizli yollardan silah satışı gerçekleştirdiği sonradan ortaya çıkarılmış ve bu bir skandal olarak değerlendirilmiştir. Bu olay “İrangate Skandalı” olarak adlandırılmıştır. Bu hadise konumuz başında da bahsedildiği gibi ABD'nin aslında genel olarak Humeyni rejimiyle tamamen köprüleri atmadığını ve bir açık kapı bıraktığını hem Irak'ın hem de İran'ın birbirlerine üstün gelmesinin önüne set çekme politikasını güttüğünü doğrular niteliktedir (Tarzi, 1992, s.35-46).

İran-Irak savaşının Türkiye-İran ilişkilerine yansımaları ve etkileri iki alanda olmuştur; birincisi iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler. Diğeri ise Irak'ın kuzeyinde meydana gelen otorite boşluğundan istifade eden yerel Kürt grupları ve PKK terör örgütünün İran ile bağlantısı.

Türkiye ile İran arasında rejim farklılığından ve İran'ın devrim ihracı politikasından dolayı yaşanan siyasi gerilimlerin her iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilere olumsuz tesiri olmamış, en azından minimum düzeyde olmuştur. Her ne kadar savaşın ilerleyen dönemlerinde İran'ın Irak topraklarına girerek Kerkük-Yumurtalık Petrol hattına zarar ve hasar vereceği yönünde Türk tarafında endişe ve rahatsızlığa neden olsa da İran'ın uyarılmasıyla beklenen gerçekleşmemiştir. Türkiye izlemiş olduğu aktif tarafsızlık politikası neticesinde hem Irak hem de İran ile ticaret hacmini üst düzeylere taşımıştır. Türkiye ile İran karşılıklı olarak takas anlaşmaları imzalamışlardır. İran'ın petrolüne karşılık Türkiye İran'a temel tüketim malları ihraç etmiştir. 1985 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi rekor kırarak yaklaşık 2 milyar doları bulmuştur. Yine bu dönemde Türk-İran ekonomik ilişkileri daha üst seviyeye taşınarak kurumsal bir hale getirilmiştir. 1964'te Türkiye, Pakistan ve İran tarafından meydana getirilen RCD'nin yerine 29 Ocak 1985 tarihinde Tahran'da imzalanan anlaşmayla daha işlevsel ve etkin bir örgüt olan Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) kurulmuştur (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2010, s.155).

Türkiye'nin İran ile ilişkilerin diğer bir boyutunu güvenlik meselesi oluşturmuştur. İran'ın savaş boyunca Irak'ı zayıflatmak ve yıpratmak amacıyla Kuzey Irak'taki hem KDP ve KYP gibi Kürt gruplarına hem de terör örgütü PKK'ya askeri, ekonomik ve siyasi destek vermesi iki ülke arasında anlaşmazlıklara ve gerginliklere neden olmuştur. Türkiye, 1984 yılından itibaren adını terör faaliyetleriyle duyurmaya başlayan PKK'ya karşı sınır dışında operasyonlar yapmak için aynı yıl Irak ile imzalanan Sıcak Takibi içeren antlaşmanın verdiği haklarını kullanmış ve benzer antlaşmayı İran'a önermiş ancak İran bunun Türkiye'nin tarafsızlığına gölge düşürdüğü ve yapılan askeri harekâtlarda Kuzey Irak'taki Kürt gruplarının zarar gördüğünü iddia ederek reddetmiştir. Fakat daha sonra İran PKK'nın faaliyetlerine kendi ülkesine izin vermeyeceğine dair bir antlaşmayı 1984'de Türkiye ile imzalamıştır. Ancak iki ülke arasındaki gerilimler bu süreçte zaman zaman devam etmiştir (Bölükbaşı, 1992, 27-29).

Bu bölümde genel olarak Soğuk Savaş sürecinde Amerika'nın Orta Doğu coğrafyasında SSCB'nin yayılımını ve genişlemesini engellemek amacıyla başvurduğu dış politika tercih ve seçenekleri ve bu minvalde ABD Başkanlarının ilan etmiş olduğu doktrinlerin temel amaç ve hedefleri, Çevreleme politikasının yürütülmesinde Basra Körfezi'nin iki bölgesel gücü Irak ve İran'ın rolü ve önemi buna karşın bu iki ülkenin konjonktürel olarak takip ettiği dış politikaların ABD'ye etkileri ve Türk-Amerikan ilişkileri bağlamında Türkiye'nin Orta Doğu politikaları ve bu iki ülkeye yaklaşımları ve münasebetleri konu edinmiştir. Bir sonraki bölümde Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen uluslararası sistemin doğasının Amerika ve Türk Dış politikalarına yansımaları ve karşılıkları, İkili Çevreleme politikasının Irak ve İran'a karşı uygulanması ve kullanılan yöntem ve araçlar ve bunun Türkiye'nin bu iki ülke ile ve Amerika ile olan ilişkilere olumlu ve olumsuz etkileri ele alınacaktır.

3. ORTA DOĞU'DA DEĞİŞEN DENGELER: SOĞUK SAVAŞ'IN SONU VE KÖRFEZ KRİZİ

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte uluslararası sisteminin doğasında ve yapısında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler ülkeler arasındaki ilişkilere ve bölgesel dinamik ve güç rekabetlerine yansımaları şüphesiz kaçınılmaz olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte genel olarak küresel iki aktör ABD ve SSCB'nin liderliğinde İki kutba ayrılan uluslararası sistem ABD'nin tek ve hegemon otoritesine meydan okunamayacak küresel gücüne yenik düşmüştür. Diğer taraftan ABD ve NATO ülkeleri güvenlik ve tehdit önceliklerini yeniden ele almak konusunda fayda görmüşlerdir. Bu doğrultuda çeşitli yeni anlayış ve perspektifler geliştirilmiştir. NATO'nun görev alanı, kapsamı ve güvenliğinden sorumlu olduğu bölgeler genişletilmiştir.

Bu yeni oluşan küresel düzende Orta Doğu'nun stratejik ve ekonomik önemi azalmamış aksine artmıştır. Önceden de olduğu gibi Orta Doğu bölgesi yine küresel ve bölgesel aktörlerin çekişme ve rekabetlerinin yaşandığı bir saha olmuştur. Bu bölümde ABD'nin 1990'lı yıllarda genelde Orta Doğu özelde ise Basra Körfezi'ne yönelik dış politika stratejisinin nasıl değişikliğe uğradığını ve bunda etkili olan sistemsal faktörler ve etkenler analiz edilecektir. Bununla beraber ABD'nin 1990'lı yıllarda Arap-İsrail barış girişiminin yanında en önemli politikalarından biri olan ve bu tezin de ana ve esas odak noktasını oluşturan Irak ve İran'ı İkili Çevreleme politikası ele alınacak ve bu politikanın Türkiye'nin dış politika stratejilerine ve tercihlerine etkileri ve yansımaları ele alınacaktır.

3.1. George Bush ve Yeni Dünya Düzeni

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ülkeler arasındaki ilişkilerin temel parametrelerinde uluslararası sistemin yapısında ve güç dengesi politikalarında büyük bir dönüşümü ve kırılmayı ifade etmektedir. Soğuk Savaş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana getirilen İki Kutupluluğu ortaya çıkaran ve ülkeleri genel olarak Amerika ve Batı'nın temsil ettiği Kapitalist bloğu ve Sovyetler Birliği ve Doğu'yla vücut bulan Sosyalist bloğu şeklinde siyasi, askeri, ekonomik ve ideolojik olarak kamplaştıran bir sisteme verilen addı. Soğuk Savaş'ın sonunu getiren temel sebep ve gerekçeleri doğru bir biçimde anlamak ve yorumlayabilmek için 1980'li yılların ortalarından itibaren yaşanan gelişme ve hadiseleri mercek altına almakta fayda vardır. Tarihler 1984 Eylül ayını gösterirken uluslararası barış ve istikrar adına sürpriz ve sevindirici

adım ABD Başkanı Ronald Reagan'ın Sovyet Dışışleri Bakanı Andrey Gromiko'yu Beyaz Saray'a davet etmesiyle gelmiştir. Bir yıl sonra Mihail Gorbaçov'un SSCB'nin başına geçmesiyle birlikte hem siyasette ve ekonomide hem de dış politikada değişimin habercisi olmuştur. Glasnost (açıklık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) adı verilen programlarla siyasal ve ekonomik sistemin işleyişiyle ilgili olarak liberal bir anlayış doğrultusunda düzenleyici ve iyileştirici adımlar atılarak sistemdeki tıkanıklıkların ve aksayan yönlerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Dış politikada ise en önemli adım Brejnev Doktrininin terk edilmesi olmuştur. Bu doktrin Sovyet dış politikasının ana çerçevesini ve taslağını belirleme bakımından önem arz etmekteydi. 1968'de Kızıl ordunun Çekoslovakya'daki reform ayaklanmasına müdahalede bulunarak bastırmasından sonra uygulamaya konulan doktrinin esas özü; Sosyalist yönetimle idare edilen bir ülkeye karşı bloktan yani Batı'dan bir dış ve iç saldırı söz konusu olduğunda doğrudan askeri müdahaleyi öngörüyordu. Dolayısıyla bu doktrinin yürürlükten kaldırılması bloklar arasındaki çatışma ve tırmanmayı önemli oranda azaltıcı etki yaptığını söyleyebilmek mümkündür. Silahların sınırlandırılması veya indirimi konusunda bloklar arasında yapılan görüşme ve toplantılarda Soğuk Savaş'ın sonunu vurgulayan kayda değer gelişmelerdi.

1961 yılında inşa edilen ve Almanya'yı Batı (federal) ve Doğu (demokratik) şeklinde ikiye bölen Berlin Duvarı 1989 yılında yıkılması ardından 1990 yılında İki Almanya'nın tek bir çatı altında bir araya getirilmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyet'i bünyelerinde bulunan ülkelerin kimisi kanlı ve sancılı iç savaşlarla kimisi de nispeten daha yumuşak geçişlerle bağımsızlıklarını kazanmaları sonucu dağılmışlar ve böylelikle Soğuk Savaş son bulmuştur. Diğer bir deyişle uluslararası politikanın gündeminden İki Kutupluluk olgusu düşmüştür. Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte yeni sistemin yapısı ve niteliği ile ilgili olarak birtakım tartışmalar yaşanmış ve farklı görüş ve teoriler ortaya atılmıştır (Armaoğlu, 1999, s.457-460; Arı, 2013, s.172-173).

Bu görüşlerden en önemlilerinden birisi Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" teziydi. Teziyle aynı adı taşıyan 1989'da yayınlanan makalesinde Fukuyama (1989, s.3-18), Soğuk Savaş'ın sona erişini dünya ve insanlık tarihinde büyük bir olay olarak nitelendiriyor ve SSCB ve Doğu Avrupa'daki reform çabaları ve girişimleri ve Batı'nın değerlerinin ve normlarının tüm dünyaya yayılmasını zafer olarak değerlendiriyordu. Ona göre netice itibarıyla SSCB ve onunla sembolleşen Doğu bloğu, ABD ve Batı bloğu karşısında ezici bir biçimde yenilmişti. Üstün gelen Kapitalizm ve demokrasiydi. Üstelik Batı'nın liberal ekonomik ve siyasal yapısına karşı bir ikinci bir sistemin çıkması söz konusu değildi. Diğer bir deyişle Batı mutlak anlamda

kazanan tek ve egemen güçtü. Soğuk Savaş'ın sonu aynı zamanda İnsanlığın ulaştığı tarihin en son aşamasıydı. Dolayısıyla tarihin de sonuna gelinmişti.

Soğuk Savaş'ın Amerika ve Batı'nın zaferiyle sonuçlandığını iddia eden diğer bir kişi de eski Amerika Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'ydi. Brzezinski'ye göre (1992, s.33-34), Berlin Duvarının 1989'da yıkılmasıyla 1990'da iki Almanya'nın birleşmesi ve akabinde Batı'nın en önemli savunma ve güvenlik paktı NATO'ya katılması ve SSCB'nin askeri güçlerini Doğu Almanya ve Doğu Avrupa'daki Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya gibi ülkelerden çekmesi Batı'nın kesin zaferinin en açık ve net örneğidir. Öyle ki, SSCB'nin güdümünde ve yörüngesinde olan bu ülkeler Avrupa Topluluğu'na ve NATO'ya katılmak için başvurularda bulunmuşlardır. Yine benzer şekilde Merkezi Asya ve Baltık ülkeleri de peşi sıra SSCB'den bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Öte yandan Brzezinski açısından Soğuk Savaş'ın bitişini simgeleyen esas önemli gelişme 1990 yılında Hem Batı hem Doğu Bloğu ülkelerini bir araya getiren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansıydı. Toplantıda Paris Şartı olarak adlandırılan bir belge taraflar arasında imzalanmış ve insan hakları, demokratikleşme, çatışma çözümü ve engellemesi, diplomasinin ve diyalogun teşvik edilmesi, silah indirim ve sınırlamaları ve barışın korunması konuları ele alınmıştır. Brzezinski bu toplantıda Gorbaçov'un pasif kaldığını ve tavizler verdiğini iddia ederek Batı bloğuna karşı yenilgisini kendisinin bizzat kabul ettiğini iddia etmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitişiyile ilgili olarak yeni oluşan uluslararası sisteme ilişkin görüşlerini ve tezlerini dile getiren başka bir önemli isim Amerikalı siyaset bilimci Samuel Huntington'dı. Huntington (1993, s.22-23), küresel siyasetinin yeni bir evreye girdiğini dile getiriyor ve Soğuk Savaş boyunca bloklar ve ülkeler arasındaki çatışmanın esas rotasını çizen ekonomi ve ideolojinin yerine ulus devletler arasındaki geleneksel düşmanlıkların yerini aldığını belirtiyordu. Bu düşmanlıkları ve çatışmaları meydana getirecek temel unsurun kültür olacağını ve savaşın farklı medeniyetler ve uluslar arasında vuku bulacağını iddia ediyordu. Yani tezinin esas özünü oluşturan "Medeniyetler Çatışması" ortaya çıkacaktı. Ayrıca Soğuk Savaş'ın sonuyla birlikte dünya siyasetinin Batı ve onun merkezinden Batı ve Batılı olmayan medeniyetler ve Batı dışı medeniyetler arasındaki etkileşim ve çatışmaya doğru yol aldığını iddia ediyordu.

Yukarıda dile getirilen tezler ve argümanlar George Bush'un Yeni Dünya Düzeni tezine temel dayanak oluşturmuş ve ilham kaynağı olmuştur. 11 Eylül 1990 tarihinde Kongrede yaptığı konuşmayla George Bush ilk kez "Yeni Dünya Düzeni" tezini ortaya koymuştur. Bu konuşmasında Bush sıklıkla Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgaline değiniyor ve

saldırgan Saddam yönetimindeki Irak'a karşı caydırıcı ve etkili ne tür önlem ve tedbirlerin alınması gerektiğini uluslararası kamuoyunun dikkatine sunuyordu. Öncelikle Irak'ın ivedilikle ve koşulsuz Kuveyt'ten çekilmesi isteniyor ve Kuveyt'te meşru hükümetin kurulması gerektiği söyleniyordu. Zira Basra Körfezi'nin güvenliği ve istikrarı için bu elzem ve zaruriydi. Bush'a göre Irak'ın Kuveyt'i işgali bir krizin olmasının yanında aynı zamanda yeni bir dünya düzenini kurmak için de bir fırsattı. Yeni Dünya düzeninde terörizme ve saldırganlığa asla taviz verilmeyecek ve müsamaha gösterilmeyecekti. Daha özgür ve adil bir düzen inşa edilecek ve uluslar daha güvenli ve barış içerisinde yaşayacaktı. Tüm bunları gerçekleştirmek için sadece Amerika değil tüm dünya hayati çıkarlarını savunmalı, saldırgana karşı ortak bir tavır geliştirilmeliydi. Öyle ki, mümkün olan en geniş uluslararası koalisyonla Irak'ın saldırganlığına karşı durulmalı, tepki gösterilmeli ve iş birliği yapılmalıydı. Diğer bir deyişle kolektif bir çaba ile hareket edilmeli ve dünya liderleri üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeliydi (Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit, 1990).

Esasında Yeni Dünya Düzeni olgusu Amerika'nın dış politika perspektifinde yeni bir arayış ve bakışı gündeme getirmekteydi. Genel olarak ABD, tek taraflı, sorumlusunun büyük bir kısmını kendi üstlenen, oydaşmaya ve iş birliğine dayanmayan ve uluslararası hukuk ve meşruiyetin göz arda edildiği bir dış politika tercihindən çok taraflı ve kolektif bir biçimde müttefik ülkelerle uyumlu ve koordineli, uluslararası hukukun norm ve ilkelerine uygun ölçüde bir dış politika anlayışına geçmiştir. Bu en somut örneğini ilerleyen bölümlerde Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan Körfez Savaşı'nda göreceğiz. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır; her ne kadar ABD, krizin başında kolektif ve müşterek olarak geniş koalisyonun desteğini arkasına alsın ve BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uygun biçimde hareket etse de ilerleyen süreçte tekrardan tek taraflı hareket eden ve önce kendi ulusal çıkarlarını önceleyen bir anlayış ABD'nin dış siyasetine hâkim olacaktır.

Soğuk Savaş'ın bitişi Türkiye'nin yeni uluslararası sistemindeki rolü ve konumu hakkında tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasından sonra NATO'nun bir işlevi kalmadığı belirtilerek jeopolitik ve jeostratejik öneminin azaldığı yönünde iddialar ortaya atılsa çoğunlukla Türkiye'nin Batı ittifakı içerisinde ABD ile NATO ilişkilerinde stratejik pozisyonu ve etkinliğinin görece Soğuk Savaş dönemine göre daha çok arttığı ve daha proaktif dış politika izleyerek bölgesel güç olma yolunda kayda değer ilerlemeler sağladığı savunulmuştur.

Bilindiği üzere, Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana getirilen uluslararası sistemde SSCB'den algıladığı güvenlik ve savunma tehditlerinden dolayı Batı bloğu tarafına dahil olmuş ve yürürlüğe konulan Çevreleme politikasının istekli savunucusu ve uygulayıcısı olmuştur. ABD, Batı ve NATO ile yakın ve uyumlu bir askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler ağı geliştirmiştir. Konjonktürel olarak bazı sorun ve meseleler dışarda tutulduğunda büyük oranda Türkiye'nin ABD ve Batı ilişkileri bu şekilde olmuştur. Her şeyden önce Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye için yeni fırsatlar ve seçenekleri demetini ortaya çıkarmaktaydı. 1991'de Roma zirvesinde bir araya gelen NATO üyeleri örgütün yeni güvenlik yaklaşımını ve konseptini ortaya koyuyordu. Bu doğrultuda SSCB'nin dağılmasıyla saldırgan bir devletten algılanan güvenlik tehdidi son bulmuş ancak yeni uluslararası düzende çatışmanın, güvenliğin ve savunmanın boyutu ve şekli önemli ölçüde değişmekteydi. Orta Doğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Avrasya bölgesinde etnik ve kimlik temelli dayalı iç çatışmalar, ideolojik çekişmeler, silah sayısında artışlar, radikalizmin ve terörizmin yükselişe geçişi yeni istikrarsız konuları ve alanları ortaya çıkarmaktaydı. Böylelikle NATO yeni görev kapsamı ve işlevi genişletme kararı alınarak artık örgüt sadece Kuzey Amerika ve Avrupa'nın güvenliğinden sorumlu olmayacak bu alanlar dışında biraz önce sayılan alanlarda da gerekli müdahalede ve operasyonlarda bulunabilecekti. Bu minvalde Türkiye'nin istikrarsız bölgelere coğrafi yakınlığından kaynaklanan jeostratejik konumuyla hızlı ve esnek müdahale imkânı sağlaması NATO'daki etkinliğini ve rolünü belirgin ölçüde arttırmaktaydı. Halihazırda Türkiye NATO'nun yüksek askeri personel kapasitesine sahip ve ülkesinde ABD askeri üs ve tesisleri bulunduran bir ülke durumundaydı. Dolayısıyla Türkiye BM ve NATO'nun Somali, Bosna Hersek, Yugoslavya ve Irak gibi ülkelere askeri müdahale ve barışı koruma ve sürdürmeye yönelik görevlerde aktif rol oynamıştır.

Türkiye'nin ABD ve NATO gözünde önemini ve değerini artıran diğer bir önemli unsur ise Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerine ve bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlardaki ülkelere model olma konusuyla ilgiliydi. Türkiye hem Batılı, laik ve liberal siyasal ve ekonomik sistemi benimsemiş hem de Müslüman ve bölge ülkeleriyle tarihsel, kültürel ve dinsel bağları ve yakınlığı olan bir ülkedeydi. Dolayısıyla bu bölgedeki ülkelerin Batı'nın temsil ettiği liberal siyasal ve ekonomik düzene eklemlenmesinde ve yakın siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkilerin tesis edilmesinde Türkiye öncü rolü üstlenecek ve köprü vazifesini görecekti (Hale, 2003, s.202-205).

1990'lı yıllarda Türkiye'nin iç siyasetindeki gelişmelerin dış politikasına olumsuz ciddi ve yansımaları ve etkileri olmuş hatta kimi zaman uluslararası alanda ciddi tepki ve karşılıklar

görmüştür. Bu sorunların en başında Kürt meselesi ve insan hakları ihlalleri gelmekteydi. 1984 yılından itibaren Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgesinde ayrılıkçı bir terör örgütü olarak eylemlerine başlayan PKK, Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve istikrarını tehdit ederek asker, polis ve sivil ayrımı gözetmeksizin katliam ve cinayetlere girişmiş özellikle 90'lı yıllarda bu tür eylemlerini artırmış bulunmaktaydı. Türkiye'nin PKK'ya karşı vermiş olduğu yoğun askeri mücadele ve operasyonlar uluslararası kamuoyunda bölge halkının zarar gördüğü iddia edilerek geniş tartışmalara ve eleştirilere neden olmuştur. Ayrıca Yunanistan, Suriye ve İran gibi ülkelerin PKK'ya lojistik ve barınma imkanları sağlamaları Türkiye'nin 90'lı yıllardaki dış tehdit algılamalarında bu ülkelerin ağırlığını artırmıştır. Kimi zaman bu ülkelerin sözde soykırımı iddialarını savunan ve bunu tüm dünyaya kabul ettirmeye çalışan Ermenistan'ı da dahil ederek Türkiye karşıtı bir blokta yer alarak yakın askeri ve siyasi anlaşmalar yapmaları Türkiye açısından kaygı ve endişeyle izlenmiştir (Oran, 2010, s.232-234).

3.2. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Körfez Savaşı

Körfez Savaşı Soğuk Savaş sonrasında hâkim olan yeni uluslararası sistemin karşılaştığı ilk ciddi sınamasıydı. Hem küresel ölçekte hem de bölgesel düzeyde etkileri on yıllar sürecek önemli bir eşik olmuştur. Özelde ise hem ABD hem de Türkiye'nin dış politika tercihlerine ve stratejilerine yön veren ve şekillendiren önemli bir krizdir.

2 Ağustos 1990 tarihinde Iraklı askeri güçleri Kuveyt topraklarına girmesiyle başlayan krizin Irak açısından birçok nedenleri vardı;

Birincisi, Irak'ın Kuveyt üzerindeki tarihsel iddiaları, iki ülke arasında yaşanan sınır tartışmaları ve toprak iddialarından kaynaklanmaktaydı. Irak, Kuveyt'in tarihsel tezlerine başvurarak Kuveyt'in Irak'ın bir parçası olduğunu savunuyordu. Ayrıca Irak, 1923'te İngilizler tarafından çizilen Kuveyt sınırını adil ve meşru görmüyor, değiştirilmesini talep etmekteydi. Dahası Irak, Kuveyt'te bulunan ve petrol yataklarına ev sahipliği yapan ve stratejik güzergahta yer alan Verbe ve Bubiyan adalarında hak iddia etmekteydi.

İkincisi, Irak, İran ile yaptığı 8 yıl süren savaş boyunca büyük bir borçlanma yükü altına girmişti. Borçlanmaların önemli bir kısmı Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten yapılmıştı. Ancak Irak'ın bir türlü borçlarını ödemeye yanaşmaması Kuveyt ile gerilim yaratıyordu. Bunun yanında Irak, Kuveyt'in iki ülkenin sınırında bulunan Rumeyla'dan hakkından daha çok petrol tedarik ettiğini savunuyor ve bu durumun da petrol fiyatlarının düşük seyretmesine yol açtığını

iddia ediyordu. Irak'a göre petrol fiyatları mümkün olabilecek en üst limitte tutulmalıydı. Böylece Irak'ın petrolden elde ettiği gelirler belirgin bir şekilde artacaktı.

Üçüncüsü, Saddam'ın kendine olan güveni ve cesaretiydi. Saddam, İran ile yapılan savaş boyunca yüksek oranda ordusunu askeri ekipman ve teçhizatla donatmış ve başarı kazanmış biri olarak İran'ın Körfez'de temsil ettiği Şii bloğuna karşılık kendisinin liderliğinde Sünni cephenin sağlamlaşacağını ve çoğu Arap ülkesinin desteğini alacağına inanıyordu. Bu özgüvenin diğer bir önemli nedeni de Saddam'ın 1990'lı yılların başında Amerika ve İsrail'i hedef alan karşıt ve saldırgan söylemleri ve Filistin davasının savunuculuğunu yapmasıydı. Bu yaklaşım ve anlayış Saddam'ın Araplar arasında prestijini artıran ve bölgesel liderlik için uygun fırsatı veren önemli bir unsur olarak algılanmaktaydı (Özcan, 2003, s.68-70; Stewart, 2010, s.2-3).

Tüm bu sebepler bir araya gelmesiyle Saddam Hüseyin'i Irak'ı Körfez'de egemen ve hâkim bir güç yapmak ve bu minvalde Kuveyt'in petrol havzalarını ve stratejik yerleşim ve adalarını ele geçirmek için 2 Ağustos 1990 tarihinde harekete geçmiş ve kısa zamanda Kuveyt'i genelini hakimiyeti altına almıştır. 8 Ağustos'ta Kuveyt'in Irak'ın 19. ili olduğu resmen deklare edilmiştir. Saddam, Kuveyt'te kendisine yakın bir hükümet de meydana getirmiştir. Irak'ın bu işgalci eylemi hem uluslararası kamuoyunda hem de Orta Doğu bölgesinde büyük tepki çekmiş ve haklı ve meşru olmadığına vurgu yapılarak sert biçimde kınanmıştır. BM Güvenlik Konseyi, 2 Ağustos 1990 tarihli 660 sayılı karar ile hızlı bir şekilde Irak'ın saldırgan eylemine karşılık vermiştir. Bu kararda Irak'ın Kuveyt topraklarından ivedilikle ve şartsız çekilmesi istenmiştir. 4 gün sonra Güvenlik Konseyi 6 Ağustos 1990 tarihli 661 sayılı kararı alarak Irak ve Kuveyt'e yönelik siyasi ve ekonomik yaptırım ilan etmiş ve BM üye ülkelerinin de buna uymasını istemiştir. Bu kararların ardından peşi sıra birçok ekonomik yaptırım, ambargo ve abluka kararı alınmıştır. Bunlardan en önemlilerden birisi 29 Kasım 1990 tarihli 678 sayılı karar olmuştur. Kararda Irak'a 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmesi için mühlet verilmiştir aksi takdirde güç kullanımından çekilmeyeceği ifade edilmiştir (Arı, 2012, s.463-464).

Amerika'nın Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı verdiği ilk tepki bölgedeki en önemli müttefiklerinden Suudi Arabistan'ı Irak'ın saldırganlığından korumaya yönelikti. Bu kapsamda Suudi Arabistan'a yerleştirilen asker, ekipman ve teçhizat sayısı savaşın sonuna kadar artırılmıştır. Kriz, Amerika'nın Körfez bölgesindeki siyasi, stratejik ve ekonomik yaşamsal menfaatlerini riske sokuyor ve tehdit altına alıyordu. Her şeyden önce, siyasi ve stratejik açıdan, Irak'ın saldırganlığına sert ve mutlak cevap verilmezse Irak bundan cesaret alabilir ve saldırganlığının ölçüsünü ve kapsamını genişletebilirdi. Böylelikle, Körfez'deki ülkelerin

güvenliği ve istikrarı ciddi oranda olumsuz etkilenmesi söz konusu olabilir, diğer bir deyişle savaş sadece Kuveyt açısından değil bölgedeki ülkeler açısından karmaşıklık ve düzensizlik getirebilirdi. Ekonomik açıdan, Amerika ve Batılı müttefiklerin Körfez'deki petrol kaynaklarına muhtaç ve bağımlı durumdaydılar. Üstelik dünyadaki en çok petrol yataklarının bulundurmada ikinci sırada yer alan Irak'ın Kuveyt'i ele geçirmesi durumunda dünyadaki petrol rezervlerinin %20'sini kontrol edecekti. Eğer Anti-Amerikan ve Batı karşıtı otoriter bir liderin bu kaynakları ele geçirirse petrol akışının arz ve tedarikine ciddi darbeler vurabilirdi. Netice olarak ABD bu temel gerekçelerden dolayı vakit kaybetmeden harekete geçmiş ve dünya liderleri ve Orta Doğulu liderlerle yoğun diplomatik temaslar ve görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca BM'nin Irak'a yönelik ekonomik yaptırım kararlarının çıkarılmasında ve diğer ülkelerin katılımının sağlanmasında ABD'nin belirleyici ve etkin rolü söz konusu olmuştur. Amerika, Irak'ın Kuveyt'i işgalini sona erdirmek için planlanan askeri operasyonda mümkün olduğu ölçüde uluslararası bir konsensüs ve oydaşma sağlamaya çalışmış ve askeri ve ekonomik külfet altına tek başına girmemeyi müttefikleriyle paylaşmayı rasyonel görmüştür. Ayrıca Amerika, tek taraflı ve meşru olmayan müdahaleden çok BM'nin kararları ve ilkeleri çerçevesinde hareket etmeyi kendisine yol olarak seçmiştir.

Amerika, Irak'tan temel olarak 3 istekte bulundu; Birincisi, Irak koşulsuz ve şartsız derhal Kuveyt'ten çekilmeli. İkincisi, Kuveyt'te Irak'ı işgalden sonra meydana getirdiği geçici hükümetin yerine meşru ve tanınmış bir hükümet kurulmalı. Üçüncüsü, Körfez'in güvenliği ve istikrarı sağlanmalı. Bu istekler yerine getirilmeyince ABD Başkanı George Bush, Kongre'nin 12 Ocak 1991 tarihinde kendisine Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini sağlamak için her türlü önlemi alma hakkını veren savaş yetkisini kullanarak 17 Ocak 1991 tarihinde 24 Şubat'a kadar devam edecek hava hareketinin komutanlığını üstlenerek Çöl Kalkanı Operasyonu'nu başlatmıştır. Operasyona İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda ve İtalya gibi Batılı devletlerin yanı sıra Arap ülkelerinden Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Mısır ve Suriye askeri anlamda katkı ve destek sağlamışlardır. Öte yandan SSCB de Irak'a desteğini çekmiş ve bu ülkeye yönelik silah transferini askıya almıştır. Toplamda ise destek veren ülke sayısı 37'e ulaşmaktaydı (Pauly, 2005, s.41-48). Görüldüğü üzere, Körfez Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa bu kadar çok ülkenin katıldığı ve tek bir ittifakta statükoyu tehdit eden revizyonist bir ülkeye karşı ülkeler kümesinin ortak amaç ve idealler bir araya geldiği ender ve eşsiz bir örneği temsil etmektedir.

Savaşın ilk safhası 38 gün boyunca yoğun bir şekilde Irak'ı havadan bombalamak ve füze saldırıları biçiminde sürerken Irak'ın direnmesi ve karşı saldırılara geçmesinde sonra

Amerika, Irak'ın 23 Şubat'a kadar Kuveyt'ten şartsız ve koşulsuz çekilmesini aksi halde karadan müdahalede bulunacağını bildirmiştir. Ertesi gün 24 Şubat'ta koalisyon kuvvetleri Irak'ı Kuveyt topraklarından çıkarmak için kara harekâtını başlatmışlardır. Irak çok kısa süre içerisinde yani 4 günde ağır bir hezimete uğratılmıştır. Irak'ın hem askeri anlamda hem de ekonomik olarak zayıfları ve kayıpları azımsanmayacak kadar büyüktü. 27 Şubat'ta Irak tarafından yapılan açıklamada Kuveyt'ten çekilme kabul edilmiş ve Kuveyt'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyulacağı belirtilmiştir. Irak ile resmi ateşkes anlaşması ise 3 Nisan 1991 tarihli 687 sayılı kararıyla sağlanmış ve kararla Irak'ın uyması gereken şartlar belirlenmiştir. Irak'ın da 6 Nisan'da kabul etmiş olduğu şartlar şu şekildeydi; Irak elinde bulunan tüm kimyasal ve biyolojik silahları yok edecek ve askeri üs ve tesislerinin faaliyetlerinin BM özel birimlerinin ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetlemesine izin verecekti.

Savaşın sona ermesinin Irak açısından ağır sonuçlarının olmasının yanında trajik ve dramatik hadiseler de meydana vermiştir. Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin güneyindeki Şii grupların isyan ve kalkışma hareketleri Saddam Hüseyin'i öfkelenmiştir ve isyanları sert ve acımasız bir şekilde bastırmıştır. Kürt grupların Halepçe'deki katliamın acı hatıraları zihinlerdeki tazeliğini korurken tek çareyi Irak topraklarını terk etmekte görmüşlerdir. Böylelikle yüz binlerce Kürt mülteci grubu Türkiye ve İran sınırlarına yığılmışlardır. Aralarında yaşlı, çocuk ve kadının da bulunduğu önemli bir kısmı ise sert ve zorlu iklim koşullarından dolayı hayatını kaybetmiştir. Amerika ve Batılı müttefikleri ise Kürt mülteci grupları Saddam'ın saldırılarından korumak için Irak'ın 36. Paralel kuzeyine ve 32. Paralel güneyine uçuş yasağı getirerek buralarda bir güvenli bölge tesis etmişlerdir. Güvenli bölgenin güvenliğini ve savunmasını sağlamak için de Çekiç güç adı verilen askeri birlikler Türkiye'nin güneyine yerleştirilmiştir. Savaşın diğer bir olumsuz trajik etkisi de Saddam yönetimi altında yaşayan Irak halkı açısından olmuştur. Her ne kadar BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla acil tıbbi ihtiyaçlar ve malzemeler ve temel gıda ve besinler ekonomik yaptırım ve ambargolardan muaf tutulmuşsa da Irak halkı 90'lı yıllar sürecince ağır yokluk ve sefalet içinde yaşamışlardır. Ekonomik yaptırımların esasında olumsuz etkisi ve yansımaları Irak halkı üzerinde görülmüştür (Sander, 2013, s.570-571; Cleveland, 2008, s.532-534).

3.3. Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki Rolü ve Politikası

Orta Doğu coğrafyasında Türkiye'nin hemen yanı başında meydana gelen Körfez Krizi'nin Türkiye'nin dış politika tercihlerine ve tutumlarına önemli yansımaların olması

şüphesiz kaçınılmazdı. Her şeyden önce Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki rolü ve stratejisini anlamak için dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın karar alma ve verme süreçlerindeki etkisine bakmakta yarar vardır. Zira Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndaki yerine ve stratejilerine karar veren büyük ölçüde Özal'ın kendisi olmuştur. Öyle ki, Özal kimi zaman ABD Başkanı George Bush ile görüşmesinde bile tek başına görüşmüş, Başbakan, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları, Meclis ve Askeri kurmaylar gibi Türkiye'nin geleneksel olarak dış politikasına karar veren aktörlerin etkisini azaltmaya dönük tavır içerisinde olmuştur. Bu tavır iç siyasette büyük çalkantılara ve tartışmalara neden olmuştur. Özellikle bir Cumhurbaşkanı'nın dış politikaya baskın ve tek başına belirleme girişimleri hukuka uygunluk yönünden tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Hatta Özal'ın bu tutumu ve savaşa aktif katılım yönündeki ısrarı Dışişleri Bakanı Ali Bozer, Milli Savunma Bakanı Sefa Giray ve Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifasına sebebiyet vermiştir.

Turgut Özal, Körfez Savaşı'na kadarki süre zarfında Türkiye'nin benimsediği ve uygulamış olduğu dış politika anlayışını dikkat çekici bir şekilde değiştirmiş ve temel ilkelerden sapmalar yapmıştır. Bilindiği üzere, Türkiye'nin geleneksel dış politikasının temel ilkeleri 1974 Kıbrıs müdahalesi dışında bırakıldığında tarafsızlık ve çatışmalara karışmama şeklindeydi. Diğer bir deyimle pasif ve temkinli bir dış politika anlayışı hakimdi. Fakat 1990'lı yıllara gelindiğinde Soğuk Savaş'ın sonu gelmiş ve blok eksenli dış politika ve güvenlik algısı büyük bir değişime uğramıştı. Bu yeni oluşan konjonktürü Özal, Türkiye açısından fırsatlar dizesi olarak görmüştür. Çünkü, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin stratejik değeri ve öneminin azalacağı yönünde önemli tartışmalar ve kaygılar mevcuttu. Özal, bu yeni uluslararası düzende Türkiye'nin kendi içine kapanık ve çekingen bir dış siyaset takip etmesinin hem mümkün olamayacağını hem de yarardan çok zarar getireceği kanısındaydı. Ona göre, Türkiye, aynı zamanda sadece Orta Doğu'daki Körfez Krizi'ne aktif olarak katılmakta kalmayıp Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlar'daki hadise ve gelişmelere kayıtsız kalamazdı. Bu doğrultuda Türkiye yeni dönemde risk alabilen, esnek ve hızlı hareket ederek pratik sonuçlar elde eden ve meselelere pragmatik yaklaşan bir dış politika vizyonuna sahip olmalıydı (Erdoğan ve Akçiçek, 2019, s.34-36; Bostanoğlu, 2008, s.440-443).

Tüm bunlardan yola çıkarak, Özal'ın Körfez Savaşı'nda Irak'ın saldırganlığına karşı ABD ve Batılı ve Arap müttefiklerinden meydana gelen geniş koalisyona destek vermesinin ve aktif olarak katılmasının ana sebeplerini şu şekilde sıralamamız mümkündür;

Birincisi, Türkiye, Körfez Savaşı'na aktif katılımıyla birlikte Amerika ve Batılı müttefiklere Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla jeostratejik ve jeopolitik önem ve değerinin

azalmadığını aksine arttığını ispat etme imkanına kavuşacaktı. Böylelikle Türkiye hem ABD’den daha çok ekonomik yardım ve destek alacak hem de Orta Doğu ülkeleriyle daha yakın siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler ve iş birlikleri tesis edecekti ve Orta Doğu coğrafyasında hesaba katılması gereken önemli bir bölgesel aktör konumuna erişecekti. Yani Türkiye, Özal’ın deyimiyle ‘*bir koyup üç alacaktı.*’

İkincisi, Türkiye, Körfez Savaşı’nı o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu’na yani Avrupa Birliği’yle ilişkilerin sıkılaşması, müzakerelerin kolay bir hale gelmesi için bir manivela olarak kullanmaya çalışmıştır. Türkiye’nin kuruluşundan itibaren Batı’yı takip etme ve örnek alma düsturuna uygun olarak ulusüstü bir ekonomik ve siyasal birliktelik olan Avrupa Topluluğu’na katılma doğrultusunda birtakım adımlar atmış ve girişimlerde bulunmuş bir ülkeydi. 1987 yılında Özal’ın Başbakanlığı döneminde Türkiye, Avrupa Topluluğu’na tam üyelik başvurusunda bulunmuş ancak ret cevabı almış bir ülkeydi. Bu nedenle Türkiye’nin Körfez Krizi’ne katılımı ve rolü, hem Avrupa Topluluğu üyelerinin tavrını yumuşatabilir bununla beraber müzakereler sürecini hızlandırabilir hem de Türkiye’nin daha önce artırılmasında ısrar ettiği tekstil ürünlerinin ithalat kotasını artırabilirdi.

Üçüncüsü, Türkiye, Körfez Savaşı’nın sonucunda Irak’ta ulusal çıkarlarına ve güvenliğine aykırı gelişmelerin önüne geçmek için de Irak’a karşı oluşturulan koalisyona destek vermeyi kendi çıkarları için uygun ve rasyonel bir adım olarak görmüştür. Zira geçmişten beri Irak’ın kuzey bölgesinde ayrılıkçı Kürt unsurların faaliyetleri Türkiye açısından endişe ve rahatsızlık kaynağıydı. Bu faaliyetleri kontrol altında tutmak ve önüne geçmek amacıyla da bölge ülkeleriyle daha önce 1955 Bağdat Paktı ve 1959 CENTO meydana getirilmişti. Bu durumda da bölgedeki güç boşluğundan ayrılıkçı Kürt gruplarının istifade etmesinin engellenmesi Türkiye’nin lehineydi. Zaten Savaş sırasında Özal’ın Musul ve Kerkük vilayetini Türkiye’nin topraklarına katma isteğinin de altında temel olarak bu hususun yattığı iddia ediliyordu (Navaro, 1991, s.80-86).

Türkiye, Irak’ın Kuveyt’i işgaline Amerika’dan sonra ekonomik, siyasi, diplomatik ve askeri manada en hızlı karşılık ve tepki veren ülkelerin başında gelmiştir. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi’nin 661 sayılı ekonomik yaptırım ve ambargosuna kararına katılarak Irak ile Kerkük-Yumurtalık Petrol boru hattını kapatma kararı almıştır. Böylece Irak’tan Türkiye’ye sağlanan günlük 1,5 milyon varil petrol akışı bir anda kesintiye uğramıştır. Ayrıca Türkiye savaş boyunca aktif ve etkin dış politika anlayışının bir gereği olarak ABD, Avrupalı ülkeler ve Orta Doğu ülkeleriyle yoğun bir diplomasi trafiği ve telefon bağlantısı kurmuştur. Askeri olarak Türkiye’nin Körfez’e askeri birlik sevk edilmesi Meclis’in onayından geçmemesine rağmen

Irak sınırına askeri kuvvetler konuşlandırılmıştır. Bununla birlikte, 17 Ocak 1991 tarihinde Meclis'te alınan karar doğrultusunda Türkiye'de bulunan İncirlik Hava Üssü'nün Amerikan savaş uçaklarının kullanımına bombardıman için izin verilmiştir. Son olarak Türkiye, savaş sonrasında kuzeyde Kürtlerin ve güneyde Şii unsurların ayaklanmasına karşı askeri operasyonlar yapan Saddam'a karşı sınırına yığılan Kürt gruplarının güvenliğini sağlamak için harekete geçmiş, Amerika ile yapılan yoğun görüşmelerden sonra BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararını almasını sağlamıştır. Karar ile birlikte Irak'ın kuzeyinde ve güneyinde uçuşa yasak bölgeler tesis edilmiş ve güvenli bölgeler oluşturularak hem Türkiye'ye sığınan grupların güvenliği hem de ülkelerine geri gönderilme şartlarının oluşturulması için Huzuru Sağlama Operasyonu başlatılmıştır. Diğer bir adıyla Amerikan, İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşan Çekiç Güç birlikleri Kuzey Irak'ta Türkiye'nin sınır bölgesinde konuşlandırılmıştır (Altunışık, 2000, s.32; Arı, 2008, s.367-369).

3.4. Körfez Savaşı'nın Türkiye Açısından Sonuçları

Körfez Savaşı'nın sonuçları Türkiye'nin beklentilerini karşılayamamış ve daha sonraki süreçte de olumsuz manada tesirleri devam etmiş ve karmaşık ve kronik sorunların perdesini aralayarak gün yüzüne çıkarmıştır. Savaşın Türkiye açısından sonuçlarını üç başlık altında toplayabiliriz; Güvenlik, ekonomik ve siyasi.

İlk olarak, Körfez Krizi, Türkiye'nin güvenliğini azımsanmayacak derecede etkilemiş ve olumsuz tesirleri olmuştur. Bu etkilenme Irak'ın merkezi yönetiminin gücünün zayıflatılmasının kuzeyde bir otorite boşluğu yarattığı ortam ile alakalıydı. Çünkü savaşın sona ermesiyle Irak'ın kuzeyinde Kürt sığınmacı grupların korunmasına yönelik başlatılan Güvenli bölge kapsamında Huzuru Sağlama Operasyonu ya da Çekiç Güç'ün oluşturulması zaman geçtikçe Türkiye'nin iç siyasetinde ve kamuoyunda sıkça eleştirilere ve tepkilere sebebiyet vermiştir. Çünkü Türkiye'nin insani yardım kapsamında destek verdiği Çekiç Güç'ün bölücü terör örgütü PKK'ya destek ve yardım sağladığı günden güne konuşulur olması bir ciddi bir güven bunalımına neden olmuş, Türkiye'nin bu oluşuma karşı bakışı şüpheli ve temkinli olmuştur. Bu durumla bağlantılı olarak Türkiye'nin PKK tehdidine yönelik sınır ötesi askeri hareketleri İran ve Suriye ile ikili ilişkilerde gerilime ve tırmanmalara neden olmuştur. Öte yandan Güvenli Bölge oluşturulması yine Kuzey Irak'ta bir güç boşluğu meydana getirerek yerel Kürt grupları KDP ve KYP'nin ayrılıkçı ve bağımsız dürtülerini harekete geçirmiş ve devletleşme yönünde adımlar atmalarına imkân vermiştir. Bölgede yapılan toplantılar ve görüşmeler ayrıca Amerika gibi Batılı ülkeler ile İran ve Suriye gibi bölge ülkelerinden destek

ve yardım sağlanmaya çalışılması sorunun kapsamını genişletmiş ve uluslararası boyuta taşımıştır. Bundan sonra Kuzey Irak'ta bir özek bölge yaratılması meselesi Türkiye'nin dış siyaset gündemini sıklıkla meşgul etmiştir.

Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndan olumsuz bir biçimde etkilendiği diğer bir alan ise ekonomi olmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'a yönelik ekonomik ambargo ve yaptırım kararlarına Türkiye'nin fiili olarak katılması ciddi ekonomik ve ticari zararları da beraberinde getirmiştir. Özellikle Kerkük-Yumurtalık Petrol hattının faaliyetlerinin akamete uğraması Türkiye'nin Irak ile ekonomik ve ticari ilişkilerine ağır darbe vurmuştur. Bununla birlikte kara taşımacılığı ve müteahhitlik hizmetlerinin durdurulması, petrol fiyatlarının artması ve boru hattından sağlanan gelirlerin kesilmesi Türk ekonomisine tahribatı gözler önüne sermiştir. Diğer taraftan savaş Güneydoğu bölgesindeki Kürt vatandaşları sosyal ve iktisadi yaşamlarını olumsuz etkilemiş, işsizliği ve Batı'ya göçü artırmıştır. Her ne kadar, Körfez Krizi'nden zarar gören ülkelerin Kuveyt'in petrol kaynaklarından sağlanacak gelirlerle karşılanacağına dair söz verilse de Türkiye zararı tanzim edilen ülkelerin haricinde tutulmuştur. Üstelik savaşın olumsuz ekonomik etkileri de Irak'a ekonomik yaptırımlar ve ambargolar devam ettiği sürece söz konusu olmuş ve zararın maliyetleri giderek katlanmıştır. (Yaycı, 2019, 336-342).

Son olarak, Körfez Savaşı'nın sonuçlarını Türkiye'nin Batı dünyasıyla olan münasebetleri bakımından değerlendirebilmek mümkündür. Önceki bölümde de ifade edildiği üzere Türkiye'nin savaşa destek vermesinin ve aktif rol üstlenmesinin önemli nedenlerinden birisi Avrupa Topluluğu'na tam üye olmak ve böylelikle bu örgütle yakın ve sıkı siyasi ve ekonomik bağlantılar kurmaktır. Ancak savaşın sonuçları ve akabinde yaşanan hadiseler Türkiye'nin beklentilerinin aksi yönünde geliştiğini kanıtlar nitelikteydi. Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'yla ilişkilerinde bir ilerleme ve gelişme kaydedilemedi. Öyle ki, ilişkiler daha sorunlu ve karmaşık hale geldi. Zira Türkiye'nin PKK terör örgütüne yönelik Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin yanında Kuzey Irak'a başlatmış olduğu sınır ötesi askeri operasyonlar Batı kamuoyunda artan tonda ve şiddette tepkilere ve eleştirilere neden oldu. Batılı ülkelerin temel argümanları, Türkiye'nin yapmış olduğu askeri operasyonların bölgedeki Kürt vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerinin ihlaline sebebiyet verdiği hatta halkın ciddi maddi ve manevi zararlara uğradığı bu anlamda demokratikleşme ve insan hakları konusunda ciddi gerilemelerin yaşandığı iddiaları şeklindeydi (Gözen, 2004, s.307).

3.5. Clinton Yönetimi ve İkili Çevreleme Politikası

George Bush'un bir dönemlik başkanlığının ardından 1992 yılında Bill Clinton yeni Amerikan Başkanı seçilmiştir. Clinton'ın dış politika yaklaşımı ve anlayışı önceki Başkan Bush'un tercihlerini ve stratejilerini hatırlatsa da bazı farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce, Clinton'ın Bush'un “Yeni Dünya Düzeni” konuşmasında altını önemle çizdiği noktaları ve konuları paylaşıyordu. Bu hususlar, ABD'nin yeni uluslararası sistemde mutlak ve tek başına küresel ve hegemon pozisyonu, ABD'nin benimsediği liberal değerler olan demokratikleşme, insan hakları, kapitalizmin tüm dünyaya yayılması ve teşvik edilmesi, uluslararası hukukun temel ilke ve değerlerine uygun çok taraflı ve iş birliğine dayanan kararlar ve eylemler şeklindeydi. Ne var ki, Clinton'ın Bush'un tüm bu idealleri savunmasına karşılık uygulama noktasında pasif ve çekingen olduğunu iddia ediyor, bunun yerine daha aktif ve etkili bir dış politika takip edecek Amerika'yı savunuyordu. Ayrıca Bush yönetiminin saldırgan ve diktatör Irak'a karşı çok uluslu müşterek kuvvetlerini harekete geçirmekte başarılı olduğunu ancak bu süreçte otoriter ve diktatörlükle yönetilen ülkelerle fazla yakınlık ve samimiyet kurulmasının ve savaş sonrasında Saddam Hüseyin'e karşı kışkırtılarak ayaklandırılan Kürt ve Şii grupları yalnız bırakılmasının ABD'ye olan güveni ve saygıyı tahribata uğrattığını dile getirmiştir (Aydın, 2019, s.34-36).

Clinton yönetiminin ABD'nin küresel ve hegemon bir aktör olduğuna ilişkin söylemlerinin Orta Doğu bölgesinde de yansımalarının olmaması kuşkusuz düşünülemezdi. Clinton'ın bu bölgeye yönelik dış politika stratejileri esasında iki konu üzerinde şekillendi; Arap-İsrail Barış görüşmeleri ve İkili Çevreleme politikası.

Clinton, Körfez Savaşı sürecinde ve sonraki safhasında Arap ülkelerle sağlanan yakın ittifakın ve iş birliklerinin sürdürebilir olması gerektiğine inanıyordu. Ancak halihazırda geçmişten beri süregelen Arap-İsrail çatışmalarının ve anlaşmazlıklarının bu duruma engel teşkil edeceğine inanıyordu. Dolayısıyla bölgesel istikrarının ve dengelerin bozulmaması için Arap ülkeleriyle İsrail arasında temel uyuşmazlık noktalarının çözülmesinin zaruretine vurgu yapıyordu. Bu minvalde ABD'nin teşvikiyle ve desteklemesiyle 1991'de tarafların bir araya gelmesiyle Madrid'de bir uluslararası konferans düzenlenmiş ve yapılan görüşmeler ve varılan mutabakatlarla Arap-İsrail arasındaki uyuşmazlıkların giderilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Öte yandan, ABD'nin kuruluştan beri bölgede İsrail'in var olmasını ve güvenliğinin sağlanması stratejisi de devam ettirilecekti (Altunışık, 2009, s.71-72).

Clinton'ın Orta Doğu bölgesine yönelik diğer önemli dış politika stratejisi de “İkili Çevreleme” politikasıydı. 18 Mayıs 1993 tarihinde Ulusal Güvenlik Konseyi Yakın Doğu ve Güney Asya bölgesi sorumlusu ve Clinton'ın özel danışmanı Martin Indyk'in konuşmasıyla kamuoyuna sunulan İkili Çevreleme politikası, Amerika'nın Irak ve İran'a karşı izlemiş olduğu dış politika anlayışta ve yaklaşımında radikal bir değişikliği teşkil ediyordu. Indyk, Körfez bölgesinde Irak ile İran arasında güç dengesinin sağlanmasına ve her iki ülkenin de birbirlerine karşı kullandırma siyasetine artık gerek duyulmayacağını ifade ediyor ve her iki devletin de çevrenmesi ve baskı altına alınması gerektiğini savunuyordu. Böylece bu politikayla hedeflenen hem Irak hem İran'ın ekonomik, siyasi, askeri ve diplomatik enstrüman ve araçlarla baskı ve denetim altına alınması ve uluslararası arenadan soyutlanmasıydı. Ancak Indyk'in Çevreleme konusunda dikkatli ve özenli olunması konusunda uyarıları da mevcuttu. Çünkü Irak'ın çevrenmesine aşırı odaklanmak diğer tarafta İran'ın güçlenmesine yol açabilirdi. Dolayısıyla mümkün olduğu ölçüde her iki devlete eşit ve dengeli yaklaşılmalıydı. Aynı zamanda bölgede kritik öneme ve pozisyona haiz Mısır, İsrail, Suudi Arabistan, Türkiye ve Körfez ülkelerinin de desteği ve yardımı sağlanmalıydı. Bu kapsamda BM'nin Irak'a yönelik yaptırımları güçlü bir şekilde desteklenecekti. Irak'ın çevrelemenin nihai amacı, kitle imha silahları üreterek Körfez'deki güvenliği ve istikrarı tehdit eden ve bölgedeki sivil ve masum halklara sert ve acımasız davranan Saddam Hüseyin rejimini devirmektir.

İran'ı çevrelemek Irak'a göre daha zor ve güçlü. Zira çevreleme BM'nin yaptırımlarına dayanmıyor ve Avrupa, Rusya ve Japonya'nın güçlü ekonomik ve ticari ilişkileri İran ile halihazırda mevcuttu. İran'ın çevrenmesine ve baskı altına alınması konusunda ABD'nin görüşlerini paylaşmıyorlar ve ikna edilemiyorlardı (Gause III, 1994, s.56-58). Indyk'e göre İran 5 temel sebepten dolayı Amerika'nın ulusal ve bölgesel çıkarlarına tehlike arz ediyor ve çevrenmesi gerekiyordu. Birincisi, İran, terör eylemlerini ve faaliyetlerini destekliyordu. İkincisi, Arap-İsrail barış sürecine karşı çıkarak, akamete uğratmaya çalışıyordu. Üstelik bu amaçla Filistin meselesinde şahin ve uzlaşmaz tarafını temsil eden Hizbullah ve Hamas gibi örgütleri destekliyordu. Üçüncüsü, İran, Körfez bölgesindeki ABD'nin müttefik Arap devletlerine karşı düşmanca ve çatışmacı bir tutum sergiliyordu. Dördüncüsü, İran, hızla ve yoğun bir biçimde silahlanıyor ve Körfez'de üstünlüğü tek başına ele geçirmeye çalışıyordu. Beşincisi, İran'ın kitle imha silahlarını üretme çabaları ve üretmeme konusunda ABD'den gelen itiraz ve tepkileri dikkate almamasıydı (The Washington Institute for Near East Policy, 1993).

Politika değişikliğinin Amerika açısından en önemli nedenlerinden birisi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla son bulan İki Kutuplu uluslararası sistemin yerine tek kutuplu bir

dünya sisteminin oluşmasının sağladığı uygun imkân ve şartlardı. Çünkü artık ABD'ye karşı bir düşman ülkeyi kışkırtan ve onun arkasında yer alan bir küresel güç SSCB yoktu. Nitekim Amerika tek süper güçtü ve hem Irak'ı hem de İran'ı karşısına almakta bir sakınca ve risk görülüyordu. Diğer bir üzerinde durulması gereken nokta ise sistemsel değişiklik ve dönüşümlerin yanında çevrelemesi yapılacak ülkelerin dış politika eğilimleri ve yönelimleriyle alakalıydı. Bilindiği üzere İran, 1979 İslam Devrimine kadar ABD'nin sadık ve dost müttefiki olarak SSCB'ye karşı yürürlüğe konulan Çevreleme politikasının Orta Doğu bölgesinde gönüllü savunucusu ve uygulayıcısı konumundaydı. Dolayısıyla, siyasi, ekonomik ve askeri anlamda gelişen yakın ve sıkı münasebetler söz konusuydu. Fakat İran'daki rejim değişikliğiyle bu ibre tersine dönmüş ve ABD ile ilişkiler düşmanca ve çatışmacı bir hal almıştı. Diğer taraftan Irak, İran ile yaptığı 8 yıllık savaş boyunca ABD'nin etkin destek ve yardımı almış bir ülkediydi. İran'a karşı bir dengelemenin önemli unsuruydu. Ancak Irak'ın kendisine verilen cesaret ve özgüveni kullanarak 1990 yılında Kuveyt'e saldırarak Körfez bölgesindeki dengeleri ve güç dağılımlarını alt üst etmiş ve bölgede ABD'nin tartışmasız ve üstün konumuna meydan okuyacak ve karşı çıkacak düzeye gelmişti. Dolayısıyla gereken yanıt ve ceza verilmeliydi. Son olarak Körfez'in haiz olduğu yüksek orandaki petrol rezervlerinin ve havzalarının Batı'ya tedariki ve arzı tehlike altına girmiş bulunmaktaydı. Tekrardan güvenliğinin ve korumasının sağlanması elzemdi (Gause III, 1994, s.58-60).

İkili Çevreleme politikasının teorik altyapısını ve düşünsel temelini oluşturan diğer bir önemli kişi de Clinton'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake'di. Lake (1994, s.45-49), “Backlash States” (tepki devletleri) adını verdiği teziyle Küba, Kuzey Kore, İran, Irak ve Libya gibi ülkelerin zorbalıkla ve baskıyla yönetildiğini ve bu ülkelerin hukuk dışı ve saldırgan hareketleriyle demokratik ilkelerin ve değerleri hedef almalarının kaygı ve rahatsızlık verdiğini ifade ediyordu. Ayrıca bu devletlerin elinde bulundurdıkları kitle imha silahları ve füze fırlatma sistemleri de uluslararası istikrar ve barışa ciddi tehditlerdi. Lake, bu sebeplerden ötürü tek süper güç olan ABD'ye büyük sorumluluk düştüğünü savunuyordu. Her şeyden önce bu ülkeler seçilen özel yöntemlerle yani askeri ittifak ve müdahalelerle, izolasyonla, baskı ve zorlamayla ve diplomatik ve ekonomik tedbirlerle etkisiz hale getirmeli hatta uluslararası toplumun yapıcı birer üyesi haline getirilmek için çaba gösterilmeliydi.

Lake'e göre; Backlash devletleri arasında İran ve Irak'ın özel yeri ve önemi vardı. Çünkü ABD'nin Basra Körfezi'nde hayati olarak adlandırdığı ekonomik ve stratejik menfaatleri söz konusuydu. Basra Körfezi dünyadaki petrol rezervlerinin %65'i bünyesinde bulundurmaktaydı. ABD ve Batılı ülkeler burada bulunan petrolle bağımlıydı ve ihtiyaç

duymaktaydı. Dolayısıyla petrolün serbest ve makul fiyatta akışının ABD ve Batı'ya sağlanması Irak ve İran tarafından tehdit altındaydı. Diğer taraftan Irak ve İran'ın Körfez'deki faaliyetleri ve eylemleri ABD'nin bölgedeki müttefiklerin güvenliğini riske sokmaktaydı. Bu doğrultuda önceki yönetimler tarafından Irak'ın İran'a karşı kullanma ve desteklenmesi politikasına son verilmeli bunun yerine her iki devlet de baskı ve kontrol altında tutulmalıydı. Lake'e göre; Amerika'nın bu politikayı ilan etmesinde ve uygulamasında birtakım avantajlarının var olduğunu söyleyebilmek mümkündü. İlk olarak, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte hem Irak'ın hem de İran'ın arkasında durabilecek ve destek verecek süper bir güç ortadan kalkmıştı. Ayrıca İran'ın Irak ile yapmış olduğu 8 yıl savaştan dolayı askeri anlamda kayıplarının çok olması diğer taraftan Irak'ın da Körfez Savaşı'ndan askeri kapasitesi ve kaynakları tükenme noktasına gelmişti. Böylelikle her iki ülkenin ABD'nin bölgedeki pozisyonuna meydan okuyacak güçleri kalmamıştı. Öte yandan, Körfez Arap Ülkeleri İş birliği Konseyi ülkelerinin Körfez Savaşı'ndan sonra bölgesel güvenlik ve savunma ittifaklarına katılma konusundaki istekleri artmıştı. Bu ittifaklar Irak ya da İran'dan gelebilecek olası saldırılara karşı ABD'nin Körfez'deki askeri güçlerinin ve yapılarının etkinliğini ve kabiliyetini önemli düzeyde artırmaktaydı. Son olarak, Amerika'nın bölgenin önemli ülkeleri olan Mısır, İsrail, Türkiye ve Suudi Arabistan ile güçlü ve yakın ilişkilerinin olması ve Arap-İsrail çatışmasının çözümüne yönelik atılan adımlar ABD'nin bölgedeki konumunu sağlamlaştırmaktaydı. Böylece Irak ve İran'ın Filistin sorununu manipüle ederek bölgedeki ülkeleri Amerika ve İsrail'e karşı harekete geçirme imkânı elinden alınmış oluyordu.

3.5.1. Irak'ın Çevrelenmesi ve Türkiye

Bu bölümde Irak'ı Çevreleme politikasının araç ve yöntemlerinin yanı sıra Amerika-Türkiye-Irak üçlü ilişkilerine ve dengelerine etkileri ele alınacaktır. Amerika'nın Irak'ı Çevreleme politikası kapsamında uygulamaya koyduğu stratejiler ve araçlar şu şekildedir; *Uçuşa yasak bölgeler ve Güvenli Bölge, Çekiç Güç oluşumu, KDP ve KYP ile yakın ve sıkı ilişkiler, Ekonomik Yaptırımlar, Silah Denetimleri, Iraklı Muhalif Grupları destekleme ve Askeri Müdahaleler.*

3.5.1.1. Sığınmacı Sorunu: Güvenli Bölge ve Çekiç Güç

Sığınmacı sorununun Türkiye'nin dış politika gündeminde önemli bir yer edinmesi esas olarak İran ile Irak arasında 8 yıl süren savaşın sonrasına denk gelmektedir. Önceki bölümlerden de hatırlanacağı üzere savaşın bitmesiyle birlikte Irak'ın merkezi hükümetinin

savaştan sonraki zayıflayan otoritesini fırsat bilen Kuzey Irak'ta Kürtler, Güney'de ise Şii gruplar Saddam Hüseyin yönetimine karşı ayaklanmışlardı. Bu ayaklanmalara Saddam'ın tepkisi ve karşılığı oldukça sert ve acımasız olmuştur. Öyle ki, isyan eden Kürt gruplara karşı Saddam yönetimi Halepçe'de kimyasal ve biyolojik kitle imha silahlar kullanarak katliam yapmıştır. Bu durum büyük bir trajediye ve drama sebebiyet vermiş ve hem uluslararası kamuoyunda hem de Türkiye'de yankıları ve yansımaları tesirli olmuştur. Saddam'ın zulmünden ve katliamından kaçan Kürt grupları çaresiz şekilde Türkiye ve İran sınırlarına doğru yola çıkmışlar ve zamanla sınırda yığılmalar yaşanmıştır. Türkiye, ilk zamanlar sınırlarını açıp açmama konusunda kararsız ve endişeliydi. Çünkü hem uluslararası camiadan hem de Türkiye'den gelen sınırları açma konusunda yoğun baskılar söz konusuydu. Ayrıca sığınmacılar arasında çocuk, kadın ve yaşlıların bulunması ve zor coğrafik şartlarda yokluk ve hastalıkla boğuşmaları durumu daha da dramatize hale getiriyordu. Öte yandan Türkiye, sığınmacıların yükünü tek başına paylaşmak istemiyor, ABD ve Batı'dan destek ve yardım bekliyordu. Üstelik sığınmacıların getireceği ekonomik külfet ve güvenlik sorunları da vardı. Nihayetinde Türkiye bu baskılar sonucunda sınırlarını açmaya karar vermiştir (Kaynak ve diğerleri, 1992, s.24-26).

Biraz önce yukarıda bahsedilen olay ve hadiselerin neredeyse aynısının Körfez Savaşı'ndan sonra vuku bulduğunu diğer bir deyimle tarihin tekerrür ettiğini ifade etmek kanımca abartı sayılmış olmaz. Zira Körfez Krizi'nden sonra da Saddam yönetimine karşı ABD'nin kışkırtmalarıyla ayaklanan kuzeyde Kürt grupları güneyde Şii unsurlar için sonuç ağır bir hezimet ve ciddi bir hayal kırıklığı olmuştur. ABD, Irak'ın Kürt ve Şii'lere güç kullanmasını ve katliamlara girişmesini bir ülkenin iç işleri olarak değerlendirmiş ve karıştılamayacağını ilan etmiştir. Böylelikle yeni dünya düzeninde insan haklarını, demokratik değerleri ve saldırgan ve diktatör eğilimli bir devlete karşı kolektif karşı koyma sorumluluğunu savunan ABD çıkarları söz konusu olduğunda bu değer ve ilkeleri rahatlıkla göz arda ederek bir insanlık dramına ve trajedisine seyirci kalmıştır. Çünkü ABD'ye göre her ne kadar Saddam'ın iktidardan düşürülmesi gerektiği savunulsa da Irak'ın parçalanması bölgede İran'ın etki alanını ve sahasını genişletmesine hizmet edeceği görüşü benimseniyordu (Gözen, 1995, s.175-176).

Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndan sonraki süreçte Kürt sığınmacıları korumaya ve güvenliği sağlamaya dönük çabaları ve girişimleri İran-Irak savaşından sonra karşılaşılan sığınmacı sorununda izlenen politikaya göre hem daha aktif hem daha etkindi. Çünkü Körfez Savaşı Türkiye'nin doğrudan aktif rol üstlendiği ve destek verdiği bir savaştı. Bununla beraber Türkiye artık daha tecrübeli ve deneyimliydi. İran-Irak savaşından sonra sınırlara yığılan Kürt

sığınmacılara kapılarını açan Türkiye tek başına ağır bir ekonomik yükümlülüğün altına girmiş ve Kuzey Irak'ta ulusal güvenliğini ve bütünlüğünü tehdit eden ayrılıkçı Kürt unsurlar ve terör örgütü PKK belirgin biçimde güçlerini artırmıştı. Bu menfi hadiselerin bir daha yaşanmaması Türkiye'nin en büyük isteklerinden ve gayelerinden biriydi.

BM Güvenlik Konseyi, 3 Nisan 1991 tarihinde 687 sayılı kararı alarak Irak ile ateşkes şartlarını belirlemiş ve ayrıca, bu karar uyarınca BM'nin sorumluluğunda askeri barış birlikleri ait Irak ile Kuveyt arasındaki tampon bölgeye konuşlandırılması ve ABD'li askeri kuvvetlerin Irak topraklarını terk etmesi kararlaştırılmıştı. Ne var ki, Irak'ın merkezi yönetimine karşı kuzeyde Kürtlerin güneyde ise Şiilere Saddam rejiminden korunması için bir güvence verilmemişti. Üstelik sığınmacı gruplara yardım edilmesine ve ülkelerine geri dönmelerini sağlayacak düzenlemelere de yer verilmemişti. Bu noktada halihazırda milyonlarca sığınmacı akınıyla karşılaşan Türkiye vakit kaybetmeden harekete geçmiş ve Turgut Özal'ın ABD Başkanı George Bush ile gerçekleştirdiği yoğun telefon görüşmeleri ve Batılı müttefiklerle yapılan müzakereler sonucunda BM'nin Güvenlik Konseyi'nden yeni bir kararın çıkarılması sağlanmıştır. Güvenlik Konseyi, 5 Nisan 1991 tarihinde 688 sayılı karar kabul ederek, Huzur Operasyonu adı verilen hareketin ilk safhası uygulamaya konulmuştur. Operasyon, insani yardım, koruma ve kurtarma faaliyetlerini içermektedir. Bu doğrultuda Amerika, 10 Nisan'da Irak'ın 36. Paralel kuzeyinde ve 32. Paralel güneyinde “uçuşa yasak bölge” ilan ederek burada Irak'ın askeri birliklerinin girişebileceği askeri eylemleri ve faaliyetlerini yasaklamıştır. Birkaç gün sonra 16 Nisan'da ABD tarafından yapılan açıklamayla Irak'ın kuzeyinde Zaho bölgesinde “güvenli bölge” ilan edilerek büyük çoğunluğu ABD, İngiltere ve Fransa askeri kuvvetlerinden meydana gelen birliklerin Türkiye'nin hudutlarına yakın bir bölgeye yerleştirilmesine karar verilmiştir.

Huzur Operasyonunun ilk aşaması 16 Temmuz 1991 tarihine gelindiğinde sona ermiş, Böylelikle Kuzey Irak'tan çok uluslu koalisyon kuvvetleri çekilmiş, yerine operasyonun ikinci safhasını teşkil eden “Çekiç Güç” olarak isimlendirilen askeri birliklerin Türkiye topraklarında konuşlandırılmasına karar verilmiştir. Operasyonun ilk aşamasında ekseriyeti ABD, İngiltere ve Fransa'dan oluşan çok uluslu müşterek askeri birliklerin kara unsurları Silopi'de, hava gücü Adana İncirlik üssünde, lojistik unsurlar ise Batman'da konuşlandırılmıştır. Bu birlik toplamda yaklaşık olarak 2000 kara askerinden ve 50 uçak ve helikopterden meydana gelen hava gücünden oluşmuştur. Türkiye'nin de yer aldığı bu birliğin yönetimine biri Amerikan diğeri Türk iki komutan getirilmiş ve yetkilerinin ve statülerinin eşit düzeyde olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Çekiç gücün eylem ve faaliyetlerinde Türkiye'nin onayı ve denetimi

şartı da getirilmiştir. Çekiç gücün görev süresi 30 Eylül 1991 tarihinde sona ermesine rağmen her seferinde 3 ya da 6 aylık periyotlarla uzatılmış ve 1996 yılına gelindiğinde adı “Kuzeyden Keşif Harekâtı” olarak değiştirilerek ABD’nin 2003’te Irak’ı işgaline kadar faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu askeri oluşumun temel amacı, Kürt gruplarını Saddam rejiminin muhtemel saldırılarından korumak ve caydırıcı bir güç olmaktı (Arı, 2010, s.45-47).

ABD’nin Irak’ı çevrelemesinin önemli tatbik aracı olan Çekiç gücün varlığı ve faaliyetleri Türk-Amerikan ilişkilerde zaman zaman gerginliklere ve sorunlara sebebiyet vermiştir. Türkiye ile ABD arasında bu gücün amaçları ve hedefleri noktasında paralel bir görüş birliği sağlanamamış, Türkiye kimi zaman stratejik ortağı Amerika ile dış politika tercihini uyumlaştırmak konusunda zorlanmış ve kendisinin çıkmaz bir yola girdiği hissine kapılmıştır. Öncelikle ABD için mühim olan temel hususlar, Körfez petrolünün güvenliğinin sağlanması ve kontrol altında tutulması ve Saddam rejimin devrilerek yerine Amerikan yanlısı bir iktidarın yönetime gelmesiydi. Türkiye için esas olan ve odak noktasını oluşturan unsurlar ise Irak’ın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması ve böylelikle Kuzey Irak’ta ayrılıkçı Kürt gruplarının ve terör örgütü PKK’nin güç kazanarak etki alanlarının genişletmesinin önüne geçmekti.

Her ne kadar Çekiç gücün Türkiye açısından avantajları da olsa da dezavantajları daha fazla olmuştur. İlk olarak Çekiç gücün Türkiye’ye faydaları, bu güç sayesinde Kürt sığınmacı grupların acımasız ve saldırgan Saddam rejimine karşı güvenliği ve korunması önemli ölçüde sağlanmış, önemli kısmının yurtlarına dönmeleri sağlanmıştır. Diğer bir önemli yararı ise bu güç Türkiye’ye Kuzey Irak bölgesine düzenlediği askeri operasyonlar için hareket alanını ve kabiliyetini genişletmiştir. Çünkü Türkiye’nin bu güce verdiği desteğe karşılık Amerika ve Batılı ülkelerin Türkiye’nin sınır ötesi operasyonlara karşı tepkisi asgari düzeye inmekteydi. Diğer taraftan Çekiç gücün varlığı Türkiye’nin Kuzey Irak bölgesindeki ayrılıkçı Kürt grupları KDP ve KYP ile diyalog ve bağlantı kurmasını kolaylaştırıyordu. Böylece Türkiye kendi çıkarlarını ve güvenliğini ilgilendiren meselelerde aktif ve etkin bir rol oynayarak, bölgesel güç denklemlerinde hesaba katılması gereken bir aktör olduğunu ispat etme imkanına erişiyordu.

Ne var ki, Çekiç gücün zararları ve dezavantajları Türkiye açısından önemli ve ciddi boyutlardaydı. Öncelikle Çekiç gücün varlığı Irak’ın merkezi otoritesini güçsüz hale getirmekte ve zayıflatmaktaydı. Bu durum Irak’ın kuzey bölgesinde ayrılıkçı Kürt unsurları özerk ve bağımsız davranmaları için uygun ortamı ve fırsatı sağlamaktaydı. Örneğin, Mesut Barzani’nin KDP’si ve Celal Talabani’nin KYP’si 1992 yılında bir araya gelerek parlamento seçimleri yapmışlar ve de facto federe devletlerini kurduklarını ilan etmişlerdir. Türkiye için bu

gelişmeler kaygı verici ve rahatsız ediciydi. Zira Türkiye'nin kendi iç meselesi olan Kürt sorunu artık yerel ya da bölgesel olmakla kalmıyor, uluslararası boyut kazanmaya doğru yoldaalmaktaydı. Ayrıca bu gelişmeler Doğu ve Güneydoğu bölgesinde bulunan Kürtleri bağımsızlık için teşvik edebilir ve harekete geçirebilirdi (Kocaoğlu, 1995, s.364-368). Öte yandan Çekiç gücün, terör örgütü PKK'nın güç ve etkinlik kazanmasına imkân sağladığı gerçeği üzerinde tartışılan önemli konulardan biriydi. Öyle ki, Türk kamuoyunda çeşitli siyasetçiler ve gazeteciler tarafından dile getirilen husus Çekiç gücün oluşturulmasıyla PKK'nın eylemleri ve saldırılarının artmasıydı. Kuzey Irak'ta merkezi otoritenin boşluğundan istifade eden PKK daha çok örgütlenerek kamplar kurmuş ve çeşitli silahlar elde etmiştir. Üstelik Çekiç güç birliklerinin PKK'ya yardım malzemesi, lojistik desteği sağladığı ve yaralı teröristlerin Çekiç gücün helikopterleriyle taşındığı iddiaları kamuoyunda yoğun tartışmaları ve tepkileri de beraberinde getirmiştir (Oran, 1996, s.165-166).

Baskın Oran (1996, s.167-168), Çekiç gücün Türkiye'nin ulusal çıkarlarına lehindeki ve aleyhindeki tezleri şu şekilde özetlemiştir;

İlk olarak lehteki tezlere bakacak olursak;

Birincisi, Çekiç gücün varlığı sayesinde Saddam Hüseyin yönetiminin Kürtlere yönelik saldırıların önüne set çekilmekte ve güvenlikleri sağlanmaktaydı. Bu durumda yığınlar halinde Türkiye'nin sınırlarına sığınmacı akımı engellenmiş olurdu.

İkincisi, Çekiç güç Türkiye'ye Amerika karşısında PKK ile mücadelesinde güçlü bir pazarlık aracı ve koz sunmaktaydı. Çünkü ABD, Türkiye'nin Çekiç güçteki önemli rolünü ve konumunu göz önünde bulundurarak Kuzey Irak'taki sınır ötesi askeri harekatlara karşı Türkiye'nin tepkisi çekecek ve rahatsız edecek açıklamalarda bulunmuyordu.

Üçüncüsü, Çekiç güç, Türkiye'ye Kuzey Irak'ta denetim ve hakimiyet kurmasına imkân sağlıyor ve bölgede yerel Kürt gruplarıyla iletişimi daha kolay bir hale getiriyordu. Zira Çekiç gücün yokluğu Kuzey Irak'ta Türkiye'nin denetimini zorlaştırabilir hatta Saddam yeniden güçlenerek Türkiye'yi tehdit edebilecek düzeye gelebilirdi.

Dördüncüsü, Çekiç gücün ortadan kalkması Irak'a yönelik ekonomik yaptırımların ve ambargoların süresini uzatabilir böylece Türkiye'nin ekonomik kayıpları daha da artabilirdi. Ayrıca bu güç sayesinde Türkiye, ABD'den ekonomik ve askeri yardımlar almaktaydı.

Aleyhteki görüşler ele alındığında;

Birincisi, Çekiç gücün varlığı ve açık olmayan kimi eylemleri ve faaliyetleri Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine önemli ölçüde zarar vermektedir.

İkincisi, Çekiç güç, Kuzey Irak bölgesinde PKK'nın güçlenmesine katkı sunuyor hatta bu örgütle gizli ve karanlık ilişkiler kurulması söz konusuydu.

Üçüncüsü, Çekiç güç, Kuzey Irak bölgesinde Irak merkezi hükümetinin egemenliğini ortadan kaldırarak ayrılıkçı Kürt grupları KDP ve KYP'nin bağımsızlık kazanarak kendi devletlerini kurmaların önünü açmaktaydı.

Kısaca özetleyecek olursak, Çekiç güç oluşumu ve faaliyetleri biraz önce bahsedildiği üzere Türkiye'nin ulusal çıkarları bakımından faydaları ve avantajları bulunsa da zararları ve dezavantajları daha dikkat çekici ve ciddi olmuştur. Bu güç, Türkiye'nin Amerika ile ciddi uyuşmazlıkları ve sorunları meydana getirmiş, Türkiye'nin ABD'ye güveninin zedelenmesine sebebiyet vermiş, ikili ilişkilerde güvenin yerine kuşku ve güvensizlik almasına neden olmuştur. Türkiye'nin iç siyasetinde ve kamuoyunda Kuzey Irak'ta devletleşme adımları ve terör örgütü PKK'nın faaliyetlerinden dolayı Çekiç güçten duyulan rahatsızlık her defasında yoğun bir biçimde dile getirilmiş ancak Türkiye'nin Amerika ile süregelen güçlü stratejik ortaklığı ve sıkı münasebetleri bu gücün kalış süresinin farklı iktidarlar tarafından her defasında istemeyerek de olsa uzatılmasına neden olmuştur. Diğer bir deyimle, Çekiç güç bağlamında Türkiye'nin ABD ile Irak'ı çevreleme düzleminde ilişkileri zorunluluktan kaynaklanan ve gönülsüz birliktelik şeklinde olmuştur.

3.5.1.2. PKK'nın Güç Kazanması ve Sınır Ötesi Askeri Operasyonlar

Kürdistan İşçi Partisi (PKK), 1978 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Fisköy'de düzenlenen bir kongreyle kurulmuştur. Hareketin liderini Abdullah Öcalan üstlendiği için ilk ortaya çıkış zamanlarında “Apocular” olarak da isimlendirilmeye başlanmıştır. Marksist-Leninist bir felsefi öğretiyi kendine ilke edinen PKK, dayanaksız ve temelsiz argümanlarla Türkiye'deki Kürt vatandaşlarının haklarının verilmediği, hatta emeklerinin sömürüldüğü ve bir esaret altında ikinci sınıf insan gibi yaşadığını iddia etmiştir. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu bölgesine Türk devleti tarafından yeterli hizmet ve yatırım yapılmadığı için ekonomik kalkınma ve gelişme bakımından bu bölgelerin geri bırakıldığı dile getirilmiştir. Öte yandan, PKK Türkiye'deki Kürt vatandaşların kendi dillerini konuşmalarına ve kültürlerine sahip çıkarak sürdürmelerine kasıtlı bir şekilde izin verilmediğini iddia ederek asimile edilmeye çalışıldığını

savunmuştur. PKK'ya göre Kürtlerin esareti ve sömürülmesine son verilmeli ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Irak, Suriye ve İran gibi ülkelerin bir kısmında bağımsız bir Kürdistan devleti meydana getirilmeliydi. Bunun yolu da hem siyasi ve ideolojik hem de askeri mücadelelerden geçmekteydi.

Bu anlayışlar doğrultusunda PKK, 1978'de kurulduktan sonra hızla ve artan bir biçimde Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde etkili bir hareket olmaya girişerek örgütlenme ve eleman temin etme çabasına girişmiştir. 1979 yılına gelindiğinde Türk güvenlik güçlerinin operasyonları sonucu PKK lideri Abdullah Öcalan ve beraberindekiler ülkeyi terk ederek Suriye'nin kontrolündeki Bekaa Vadisi'nde askeri, siyasi ve ideolojik eğitim ve eylemlerine burada devam etmişlerdir. 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbeye ciddi bir darbe alan örgüt, ilk olarak 1981'de Lübnan'da ilk kongresini daha sonra ikinci kongresini 1982 yılında Suriye'de düzenlemiş ve bu kongrede Türkiye'de silahlı eyleme girişme kararını ilan etmiştir. PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşmesi ve üs kurması da yine aynı yıl KDP lideri Mesut Barzani ile anlaşmaya varmasından sonra mümkün olmuştur. Burada bulunan PKK militanlarının Irak'ın zayıf düşürülmesi amacıyla hem Suriye hem de İran tarafından desteklenmesi de Türkiye ile bu iki devletin ilişkilerinde tırmanmaya ve gerginliklere neden olmuştur. 15 Ağustos 1984 tarihine gelindiğinde PKK ilk terör eylemlerini başlatarak Siirt'in Eruh ilçesinde ve Hakkari'nin Şemdinli ilçesinde bulunan iki askeri karakola saldırı düzenlemiştir (Gönlübol ve Bingün, 1996, s.654; Altındağ, 2020, s.36-39).

1980'li yılların ortalarından itibaren PKK'nın askeri personel ve üslere, sivil köylülere ve kamu görevlilerine yönelik saldırı ve katliamları devam etmiştir. Diğer taraftan siyasi, ideolojik ve propaganda faaliyetleri de etkin ve aktif bir şekilde kullanılarak hem ülke içerisinde hem de yurtdışından destek alınmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda zorla kaçırılma ve örgüte eleman sağlama gibi faaliyetlere de devam edilmiştir. PKK, 1980-1988 yılları arasında süren 8 yıllık İran-Irak savaşı sırasında ve sonrasında merkezi otorite boşluğundan istifade ederek hem askeri hem de siyasi olarak özellikle Kuzey Irak bölgesinde güç kazanmıştır. Çünkü Irak, KDP lideri Barzani'nin İran ile ittifak halinde hareket etmesini gerekçe göstererek Barzani'nin milis kuvvetlerine saldırı düzenlemiş ve saldırıdan ağır yara alan Barzani İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Böylelikle Barzani birliklerinden arta kalan birçok askeri malzeme ve teçhizat PKK'nın eline geçmiş ve Irak'ın da desteklerini alan PKK bölgede hakimiyetini güçlendirerek, etki alanını genişletmiştir. Bu arada PKK'nın KDP ile 1986 yılında anlaşmazlığa düşmesinden sonra İran ve Suriye'nin de araya girmesiyle yeni

ittifak olarak Celal Talabani'nin KYP'si ile iş birliği yapması da bölgedeki dengeler ve güç dağılımı açısından dikkat çekici bir gelişme olmuştur (Özcan, 1999, s.96-105).

1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Krizi sırasında ve sonrasında da İran-Irak savaşındaki hadiseler ve gelişmelere benzer şekilde PKK, Irak'ın toprak bütünlüğünün ve otoritesinin ciddi zedelenmesiyle birlikte savaşın karmaşasından ve güç boşluğundan yararlanarak Kuzey Irak bölgesinde konumunu güçlendirmiş ve bölgede hesaba katılması gereken bir güç haline gelmiştir. Aynı zamanda KDP ile KYP arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar ve Irak'ın PKK'ya destek ve yardımı da eklenince PKK'nın güç kazanması ve yayılımı daha kolay ve hızlı bir hale gelmiştir. Yine PKK, 90'lı yıllar boyunca şiddet eylemlerine ve katliamlarını sürdürmüş ancak daha önceye kıyasla terör eylemlerinin etki boyutu ve kapsamı genişlemiş, yankıları büyük olmuştur. Ayrıca PKK, bu dönemde hareketli savaş stratejisini de benimseyerek güvenlik güçlerine karşı geniş çaplı halk ayaklanmaları ve isyanları da çıkarmaya çalışmıştır. Özellikle iç kamuoyunda PKK'nın katliamları ve vahşetleri büyük bir infiale yol açmıştır. Buna karşın Türk Silahlı Kuvvetlerin de hem Türkiye'nin sınırlarında hem de sınırların ötesindeki Kuzey Irak'ta askeri operasyonların sayısı artmış ve yoğunlaşmıştır. Öyle ki, bu dönemde TSK'nın PKK ile mücadelesi "Düşük Yoğunluklu Savaş" olarak adlandırılmıştır. Öte yandan Türkiye, ulusal çıkarlarıyla pek de bağdaşmayan ama mecburi bir çıkar yol olarak hem KDP hem de KYP'ye askeri ve ekonomik yardım yaparak PKK'ya karşı güçlendirmeye çalışmış ancak iki grubun aralarındaki çatışmalar başarıya ulaşmanın önünde engel teşkil etmiştir (Özcan, 1999, s.130-135).

1984 yılından günümüze kadar PKK'nın tedhiş eylemleri ve faaliyetleri asker-sivil hedef ayırımı ayırt etmeksizin artan biçimde devam etmiştir. Öyle ki, aralarında çocuk, kadın ve ihtiyarların da bulunduğu savunmasız ve masum sivillere yönelik toplu katliamlar PKK'nın kanlı ve karanlık yüzünün en açık ve somut göstergesi olmuştur. PKK'nın terör eylemleri, köy baskınları, askeri personel ve tesislerine saldırı, pusu ve taciz, mayınlama ve uzaktan patlayıcı düzeneği kurma, bombalı saldırı ve sabotaj, insan kaçırma ve yol kesme şeklinde olmuştur. PKK'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne maliyeti aralarında bebek, çocuk ve kadınının bulunduğu siviller ve güvenlik güçleriyle birlikte 15 bini aşkın can kaybı ve binlerce insanın yaralanması olmuştur. PKK'nın ekonomik maliyeti ise 300 milyon liranın üstünde olmuştur (TRT Haber, 2020).

Türkiye, PKK'ya yönelik ilk askeri operasyonunu 1983 yılında Irak ile imzalamış olduğu Sınır güvenliği ve İşbirliği antlaşmasıyla elde ettiği Sıcak Takip hakkını kullanarak 25

Mayıs 1983'te gerçekleştirmiştir. 7000 bin kadar askerle gerçekleştirilen askeri operasyonda PKK'nın kamplarına ve tesislerine yönelik baskınlar düzenlenmiştir (Özdağ, 2007, s.47-48). Bu dönemde PKK'nın saldırganlığına karşılık TSK hem havadan hem de karadan birçok askeri harekât düzenlemiştir. 80'li yıllardaki en önemli kara operasyonlardan biri de 1986 yılında gerçekleştirilmiştir. 12 Türk askerinin PKK tarafından şehit edilmesi üzerine 5000 bin askeri kuvvetin katılımıyla Kuzey Irak'ın içlerine girilerek sınır ötesi operasyon düzenlenmiştir.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesinde PKK unsurlarına ve hedeflerine karşı sınır ötesi kara ve hava operasyonları sık aralıklarla yoğun bir biçimde devam etmiştir. 6 Ağustos 1991 tarihinde 5000 Türk askeri gücünden oluşan birlik Kuzey Irak'a girerek 5 kilometre çapında bir tampon bölgesi meydana getirmiştir. 16 Ekim 1992 tarihinde ise zırhlı askeri araçlar ve hava güçleri desteğiyle 20 bin askerden oluşan kuvvet Kuzey Irak'ta terör örgütü PKK'ya karşı mücadele etmiş ve buradaki terör unsurları ve hedefleri etkisiz hale getirilmiştir (Gönlübol ve Bingün, 1996, s.661-662). 20 Mart 1995 tarihinde Türkiye, Kuzey Irak'a yönelik o zamana kadarki en büyük askeri harekâtını gerçekleştirerek Irak'ın topraklarının 60 kilometre içine kadar girmiştir. 35 bin askerin katıldığı ve 13 generalin komuta ettiği operasyonun ismi "Çelik Harekâtı I" olarak adlandırılmıştır. 12 Mayıs 1997 tarihinde yaklaşık 35 bin kadar askerle "Çekiç Harekâtı" ve 25 Eylül 1997 tarihinde takriben 10 bin askerle "Şafak Harekâtı" Türk silahlı kuvvetleri tarafından kara ve hava unsurlarının desteğiyle başarılı bir şekilde icra edilerek yüzlerce PKK'lı terörist etkisiz hale getirilmiş ve PKK kampları ve üsleri vurularak tarumar edilmiştir (Özdağ, 2007, s.139-147).

Türkiye'nin sınır ötesi askeri operasyonları ABD nezdinde belirgin ve yüksek tonda bir rahatsızlık ve tepki doğurmamıştır. Yani ABD'nin Irak'a yönelik uygulamaya koyduğu Çevreleme politikası bağlamında sınır ötesi askeri operasyonlar Türk-Amerikan ilişkilerinin kayda değer bir şekilde gerginleşmesine ve tırmanmasına yol açmamıştır. Fakat Avrupalı ülkeler tarafından tepkiyle karşılanmış ve yoğun eleştirilere neden olmuştur. Avrupalı ülkeler Türkiye'nin hudutları içerisinde ve dışarısında icra ettiği askeri operasyonlar sırasında Kürt vatandaşların zarar gördüklerini ve temel insan haklarının ihlal edildiklerini iddia etmişlerdir. Ayrıca sert ve kaba güce dayanan askeri müdahalelerin Kürt meselesine bir çözüm ve fayda sağlamadığını bunun yerine demokratik siyasal düzlemde meselenin ele alınmasında yarar olabileceği görüşleri dile getirilmiştir. Bilhassa Almanya, Türkiye'ye tepki gösteren Avrupalı ülkelerin başında gelmekteydi. Almanya, Türkiye'nin askeri operasyonlara karşı çıkararak askeri malzeme ve teçhizat satımını durdurmuş ve Avrupa Birliği bünyesinde Türkiye karşıtı faaliyetlerde aktif olarak bulunmuş ve başını çekmiştir (Uslu, 2016, s.388). Diğer taraftan

Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi askeri operasyonları Irak, İran ve Suriye ile ikili ilişkilerde anlaşmazlıklara ve karşılıklı suçlamalara neden olmuştur. Irak ve diğer devletler bu operasyonların Irak'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini hedef alan bir saldırı girişimi olarak değerlendirmişlerdir (Gözen, 1995, s.183).

3.5.1.3. Kuzey Irak'ta Devletleşme Adımları ve Anlaşmazlıklar: KDP ve KYP

II. Dünya Savaşı yılları Kürtlerin bağımsızlık için ayaklanarak kendi devletini kurmaları bakımından önemli bir başlangıç noktasına işaret etmektedir. Savaşın kargaşa ve karmaşıklığını amaçları ve çıkarları doğrultusunda kullanmaya girişen Molla Mustafa Barzani liderliğindeki Kürtler, SSCB'nin de etkin destek ve yardımlarıyla 1943-1945 yılları arasında Irak merkezi yönetimine karşı isyan ve kalkışma eylemlerine başvurmuşlardır. Ancak bağımsız bir Kürdistan hayalini gerçekleştirme noktasında başarıya ulaşamamışlardır. Fakat Molla Mustafa Barzani Irak'ın baskı ve saldırı karşısında ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve İran'a sığınmıştır. Burada SSCB'nin yardımlarıyla 1946 yılında meydana getirilen Mahabat Kürt Cumhuriyeti'ne iştirak etmiştir. Ancak SSCB'nin İran topraklarından çekilmesiyle bu kurulan Kürt devletinin ömrü kısa sürmüştür ve Barzani 1947'de SSCB'ye iltica etmiştir. Fakat bu arada dikkat çekici gelişmeler yaşanmıştır. Barzani, Irak'ta gelecekte Kürdistan Demokratik Partisinin (KDP) temelini oluşturacak Irak Kürt Demokrat Partisini (IKDP) kurmuştur. 14 Temmuz 1958'te Irak'ta ihtilal yapan General Abdülkerim Kasım ile Kürtlerin ilişkisi ilk zamanlar yakın ve dostane bir şekilde sürmüştür. Hatta KDP Irak'ta legal hale getirilmiştir. Ancak 1960'ta Barzani'nin General Kasım'dan idari özerklik talebinin kabul görmemesi sebebiyle 1961-1962 yılları arasında Kürt isyanlarına önderlik etmesi iplerin kopmasına neden olmuştur. Daha sonra yönetime gelen hükümetler ile Kürtlerin özerkliği konusunda görüşmeler yapılmış ancak Kürtlere verilen vaatler tatmin edici ve beklentileri karşılamaktan uzak olduğu için ayaklanmalar devam etmiştir.

1970'li yılların başlarına gelindiğinde Kürt hareketi için dış destek sağlama olgusu önem kazanmış ve bu doğrultuda taktik ve stratejiler takip edilmiştir. Irak'ın 1972 yılında SSCB ile imzaladığı Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasına karşılık Amerika da yanına zamanın sadık ve dost müttefiki İran'ı da alarak Kürtlere etkin ve aktif şekilde yardım ve destek politikasına başlamıştır. Barzani bu desteğin vermiş olduğu özgüven ve cesaretle Irak'ın merkezi hükümetine karşı yeniden ayaklanmaya girişmiş ancak 1975 yılında İran'ın Irak ile imzalamış olduğu Cezayir Anlaşması kapsamında Kürtlere vermiş olduğu desteğini çekmek zorunda kalması Barzani için büyük bir şok ve hayal kırıklığı olmuştur. Aynı yıl Barzani önderliğindeki

KDP içerisinde fikir ayrılıkları yaşanmış ve çeşitli fraksiyonların ortaya çıkması beraberinde bölünmeleri getirmiştir. Ayrılan en önemli gruplardan biri daha sonraki yıllarda KDP ile birlikte Kuzey Irak'ta güç ve etki kazanacak olan Celal Talabani'nin liderliğini yaptığı Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYP) olmuştur. 1979 yılında Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesiyle hem KDP hem de KYP illegal ilan edilmiş ve baskı altında tutulmuştur. Aynı yıl KDP içerisinde yapılan seçimlerde vefat eden Molla Mustafa Barzani'nin oğlu Mesut Barzani KDP'nin liderliğine getirilmiştir. Yapılan seçimlerden sonra KDP askeri üssünü İran'a taşımış ve burayı Irak'a karşı saldırının ana karargâhı haline getirmiştir. İran-Irak savaşı Kürt gruplara güçlenmesi ve yayılması için bulunmaz bir fırsat vermiş ve nitekim Kürtler arkalarına İran'ı da alarak 1981 yılında Irak'a karşı harekete geçerek önceden kaybettikleri toprakları adım adım tekrardan ele geçirmişlerdir (Kurubaş, 2002, s.129-133).

Türkiye'nin 1983 yılında Irak ile imzaladığı Sınır güvenliği ve İşbirliği antlaşmasının tanıdığı hakla PKK'ya karşı Irak ile askeri operasyonlar düzenlemesi sonucu KDP kendi tesis ve kamplarının da zarar gördüğü iddia ederek tepkilerini dile getirmiş ve Türkiye ile Irak'a karşıt bir güç birlikteliği olarak PKK ile masaya oturmuştur. Temmuz 1983 tarihinde Şam'da Öcalan ve Barzani KDP ile PKK arasında dayanışma ve iş birliğini esas alan bir anlaşma imzalamışlardır (Özdağ, 2007, s.48). Ne var ki, Türkiye'nin zaman geçtikçe KDP'ye üzerindeki baskılarını artırmış ve PKK ile bağlantısını ve beraberliğini sona erdirmesini sıklıkla dile getirmiştir. Bu baskılar KDP ile PKK'nın arasını açmış ve aralarındaki ilişkiler düşmanca bir hal almıştır. KDP, Türkiye'nin PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta düzenlediği sınır ötesi askeri operasyonların hedefi olmak istemiyordu. Yani PKK yüzünden kendi askeri üslerinin ve kamplarının vurulmasını kabul etmiyor ve karşı çıkıyordu. Nitekim, 1987 yılında KDP, PKK ile daha önce imzaladığı anlaşmayı iptal ettiğini açıklayarak PKK ile bağlantısını kestiğini açıkça Türkiye'ye göstermeye çalışmıştır. Fakat KDP'nin PKK ile ilişkisi son bulurken öte taraftan diğer önemli Kürt grubu KYP, PKK ile ittifak kurmak ve iş birliği yapmak için harekete geçerek anlaşma imzalamıştır (Özdağ, 2007, s.71-72).

Hatırlanacağı üzere bundan önceki bölümlerde İran-Irak savaşı sonrası Irak'ın kuzeyinde Kürt gruplarının Irak yönetimin güç ve otorite boşluğundan yararlanarak ayaklandıklarını ancak çok geçmeden Saddam rejimi tarafından sert ve acımasız bir şekilde bastırıldığı dile getirilmişti. Yine benzer biçimde Körfez Savaşı sonrasında ABD'nin kışkırtmalarıyla ayaklanan Kürtler, Saddam yönetimine karşı başarı elde edememişler, hem şartların ve konjonktürün uygun olmaması sebebiyle hem de destekçileri ABD ve İran'dan yeterli ve gerekli destekleri göremedikleri için bağımsızlık hayallerini ileri bir tarihe ertelemek

durumunda kalmışlardı. Kürt gruplarının Saddam'a karşı güvenliklerinin sağlanması amacıyla Huzur Operasyonu başlatılarak güvenli bölge oluşturulmuş ve bu bölgenin güvenliğini Çekiç Güç adı verilen askeri birliğin sağlaması kararlaştırılmıştır.

Türkiye, ABD'nin Kürt grupları KDP ve KYP ile yakın ve sıcak ilişkilerinden rahatsızlık duymakta ve endişeyle takip etmekteydi. Talabani ve beraberindeki heyetin misafir olarak Washington'da belli aralıklarla ağırlanması ve Amerika'nın Sesi Radyosu'nun Kürtçe yayınlar yapması Türkiye nezdinde Kürtlerin Kuzey Irak'ta özerk ve başına buyruk davranmasını teşvik edici ve özendirici adımlar olarak algılandı. Türkiye, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt siyasal entite girişimine ve çabalarına kesin ve mutlak surette karşı çıkmaktaydı. Amerika da Türkiye'nin bu taviz vermez katı tutumunu bildiğinden dolayı Kürt gruplarına kesin ve açık vaatler ve destekler vermekten kaçınmaktaydı. Öyle ki, Amerika, Talabani ve yanındakilerin Irak'ın kuzeyinde seçimler yapılması için izin istemesini Türkiye ile bu konunun görüşülmesi şartına bağlamıştır. Bunun üzerine Talabani ve beraberindeki heyet Ankara'ya seçimler konusunda görüşme yapmak ve Türk yetkililerin bu konuda fikrini öğrenmek için ziyarette bulunmuşlardır. Talabani ve Kürt hareketinin önde gelenleri Türk tarafına sadece kendi bölgelerinde mahalli seçimler yapılacağı ve bunun ötesinde daha ileri bir adım atılmayacağını garantisini vererek endişelerini gidermeye ve rahatlatmaya çalışmıştır. Ne var ki, KDP ve KYP'nin gerçek niyetleri bambaşkaydı. Çok geçmeden mahalli seçimler adı altında aslında parlamento seçimlerini planlayarak bir meclisin oluşturmaya çalıştıkları ortaya çıkmıştır.

17 Mayıs 1992 tarihinde Kuzey Irak'ta yapılan seçimlere KDP ve KYP'nin haricinde 6 parti de katılmıştır. Birinci parti %45 oyla Barzani'nin KDP'si olurken ikinci parti %43 oyla Talabani'nin KYP'si olmuştur. Her iki partide de 50 milletvekili çıkartarak meclisteki 105 koltuğun 100'ünü kazanmışlardır. Geriye kalan 5 milletvekili de diğer partiler çıkarmıştır (Yavuz, 1993, s.39-46). Seçimlerin ardından Kürtler Temmuz'da hükümet, Eylül'de polis ve istihbarat teşkilatı ve Ekim'de orduyu kurarak Kuzey Irak bölgesinde federe Kürt devletinin kurulduğunu deklare etmişlerdir.

Türkiye'nin Kürtlerin adım adım devletleşme adımlarına karşı tepkisi sert olmuş ve bunun kabul edilemez olduğunu Irak'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğinin ihlali şeklinde değerlendirmiştir. Ancak Türkiye'nin Özal yönetimiyle birlikte Kuzey Irak'taki Kürt gruplarıyla bağlantılar ve münasebetlerde farklı yaklaşım ve stratejilere yönelmiştir. Böylelikle Türkiye KDP ve KYP ile sık aralıklarla doğrudan görüşmeler ve toplantılar yaparak bölgede istenmeyen sonuçların önüne geçmeye çalışarak bölgede denetimini kurmaya ve sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bilhassa, KDP ya da KYP'nin PKK ile ittifak ve iş birliği

yapmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Görüşmelerin ilki 8 Mart 1991 tarihinde Ankara’da Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Tugay Özçeri ile Talabani ve Barzani’yi temsil eden heyetlerle görüşmeler ve toplantılar yapılmıştır. Bu süreçte diğer bir görüşme Temmuz 1992’de KDP lideri Mesut Barzani ve KYP lideri Celal Talabani’nin Ankara’ya davet edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu görüşmenin dikkat çekici unsurları, Ankara’ya gelen Kürt gruplarına özel diplomatik pasaport hakkının verilmesi ve Kürt grupların Ankara’da temsilcilik açmalarına onay verilmesiydi. Bu hadiseler Türkiye’nin iç kamuoyunda yoğun tartışmalara ve tepkilere neden olmuştur. Çünkü verilen imtiyazlar Türkiye’nin o zamana kadarki Kuzey Irak politikasının aksini ve değişimini ifade ediyordu. Daha önceleri Kuzey Iraklı Kürtlerle doğrudan görüşme yapılarak resmi düzeyde muhatap alınması Türk karar alıcıları tarafından tasvip edilmeyen ve uygun görülmeyen bir yaklaşımdı. Türkiye’nin diğer bir dış politika stratejisi de İran ve Suriye ile Irak’ın toprak bütünlüğünün ve egemenlik haklarının korunmasına yönelik periyodik toplantılar ve görüşmeler yapmak şeklinde olmuştur. Zira Türkiye’nin yanı sıra İran ve Suriye de Kuzey Irak’ta bir Kürt devletinin kurulmasına karşı çıkmaktaydı. Bunun ABD’nin bir planının parçası olarak görmekteydiler. Diğer taraftan Türkiye, Irak’ın merkezi yönetimiyle bağlantıya geçmeye çalışarak Irak’ın üzerindeki ekonomik ambargo ve yaptırım baskısının azaltılmasına yönelik çabalar içerisine girmekte böylelikle Irak’ın güçsüzlüğünden ve zayıflığının azaltılmasını isteyerek yeniden Kuzey’de denetimin kurmasını hedeflemiştir (Kirişci ve Winrow, 1997, s.162-163; Uzel, 2010, s.263-264).

KDP lideri Mesut Barzani ve KYP lideri Celal Talabani, Temmuz 1992’de Ankara’daki görüşmelerin ardından Washington’a yola çıkarak Amerikalı yetkililerle temas ve görüşme trafiğini sürdürmüşlerdir. Kürt liderler Amerika Dışişleri Bakanı James Baker ile toplantı yapmıştır. Bu toplantının önemi Kürtlerin ilk kez Washington’da üst düzeyde ağırlanmasından kaynaklanmaktadır. Amerika, Türkiye’den çekincesini bir kenara koyarak daha aktif ve etkin bir politika takip edeceğinin sinyallerini veriyordu. Bu politika değişikliğinin en önemli nedeni biraz önce bahsedildiği gibi Washington görüşmesinden önce Kürt liderlerin Ankara’da ağırlanması ve birtakım ayrıcalıklar verilmesiydi. Ne var ki, 1994 yılında KDP ve KYP arasındaki ortaklık ve güç birlikteliği çok geçmeden yerini anlaşmazlıklara ve çatışmalara bırakmıştır. Görünürde çatışma Habur sınır kapısından elde edilen geçiş gelirlerini paylaşımı sorunundan kaynaklansa da asıl sebep iki önemli Kürt grubun Irak’ın kuzeyindeki hakimiyet ve egemenlik mücadelesinden ileri gelmiştir. Talabani’ye bağlı milis kuvvetlerin Erbil’e doğru ilerleyerek Barzani karşısında üstünlük kurmaya çalışması hem ABD’nin hem de Türkiye’nin

ulusal çıkarlarına aykırı bir gelişme olarak yorumlanmıştır. ABD açısından iki Kürt grubun çatışması güçlerini zayıflatabilir böylelikle Saddam yönetimi tekrardan Irak'ın kuzeyinde üstünlüğü ele geçirebilirdi. Türkiye açısından ise iki Kürt grubunun savaşa tutuşması bölgede PKK'nın işine yarayabilir ve daha güçlü ve etkin bir konuma gelebilirdi. Türkiye vakit kaybetmeden arabuluculuk faaliyetlerine girişmiş, çatışan tarafları uzlaştırmak için Silopi'de bir araya getirmiştir. Benzer biçimde Amerika da 1995 yılında Lizbon'da tarafları bir araya getirerek çatışmanın son bulması için girişimde bulunmuş ancak bu çabalardan bir sonuç alınamamış çatışmalar kısa bir süreliğine dursa da ilerleyen zamanlarda devam etmiştir (Arı, 2010, s.49-50).

3.5.1.3.1. Paris Toplantıları

KDP ve KYP'nin çatışmalarını durdurmak ve aralarındaki uzlaşmayı sağlamak için ABD, Fransa ve İngiltere gibi Batılı ülkeler her iki tarafı da 20 Temmuz 1994 tarihinde Paris'te bir araya getirmiş ve arabuluculuk ve gözlemci faaliyetlerinde bulunmuşlardır. KDP ve KYP yetkilileri Kuzey Irak'ta bir seçim düzenlenmesini ve milis kuvvetlerin birleştirilerek ortak bir yönetimi alınmasını dile getirmişlerdir. Ancak Türkiye, Paris toplantısını Irak'ın toprak bütünlüğüne tehdit edici bir gelişme olarak değerlendirmiş ve ikinci bir Paris toplantısının düzenlenmesini Barzani ve Talabani'ye vize vermeyerek engellemeye çalışmıştır. Ayrıca Türk Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal hem Irak'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğe aykırı hareket ettiğini hem Türkiye'nin milli menfaatlerine zararları olduğu düşündüğü Batılı hükümet dışı örgütlerin Türkiye'den Kuzey Irak'a geçmesini askıya alarak kısıtlama getirdiklerini açıklamıştır. Bu adımlarla Türkiye, Amerika ve Batılı ülkelerin desteğiyle Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin önüne set çekmeyi amaçlamıştır (Kirişçi ve Winrow, 1997, s.164-165).

3.5.1.3.2. Dublin Konferansı

Paris toplantısı KDP ile KYP arasındaki çatışmaları sona erdirmekte yetersiz ve başarısız kalmış bunun yerine ABD'nin araya girmesiyle Kürt grupları 10-11 Ağustos 1995 tarihlerinde Dublin'de yeniden bir araya getirilerek Kuzey Irak bölgesinde çatışmaların son bulması ve bölgesel barış ve istikrarın teminat altına alınması hedeflenmiştir. Türkiye bu konferanstan rahatsızlık duymasına rağmen ulusal çıkarlarının aleyhinde kararların alınmaması ve gelişmelerin yaşanmaması için gözlemci sıfatıyla bu toplantıya iştirak etmiştir. Konferansta taraflar arasında çatışmaların sona erdirilmesi ve barış müzakerelerin yapılması konusunda

mutabık kalmıştır. Toplantıdan sonra anlaşmadan memnun kalmayan ve rahatsız edici bulan PKK, KDP'ye karşı saldırıya geçerek birçok askeri kamp ve hedefini vurarak çatışmayı başlatmıştır. Diğer taraftan toplantıdan sonra 8 Eylül'de Türkiye, İran ve Suriye Tahran'da toplantı düzenleyerek Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulma ihtimaline karşılık endişe ve rahatsızlıklarını bildirerek, Irak'ın toprak bütünlüğünün güvence altına alınması gerektiği konusunda anlaşmışlardır. 12 Eylül'de ikinci bir Dublin konferansı daha düzenlenmiş ve ilkinden farklı olarak İngiltere gözlemci statüsüyle konferansa katılmıştır. Fakat bu konferanslardan beklenen ve istenen sonuç alınamamış, KDP ile KYP arasındaki çatışmalar kısa süre içerisinde tekrardan yeniden alevlenmiştir (Silleli, 2005, s.155).

3.5.1.3.3.Tahran ve Ankara Toplantıları

Kürt grupları arasında yaşanan çatışmaların çözümü için ABD, Batılı devletler ve Türkiye'ye ek olarak arabuluculuk faaliyetlerine girişen diğer bir devlet de İran olmuştur. 5-10 Ekim 1995 tarihleri arasında Tahran, KDP ve KYP yetkililerin görüşmelerini ve müzakere süreçlerine ev sahipliği yapmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde Erbil'den milis kuvvetlerin çekilmesi ve İran'ın askeri kuvvetlerinden oluşan “Bedir Tugayı” olarak isimlendirilen yaklaşık 10 bin kişilik birliğin Kuzey Irak bölgesinde taraflar arasındaki çatışmayı önleme ve barışı sağlama amacıyla konuşlandırılmıştır. İran'ın etkin ve aktif bir rol üstlenmesi hem Amerika hem Türkiye nezdinde rahatsızlık yaratmıştır (Terkeoğlu, 2009, s.60).

1996 yılının ağustos ayına gelindiğinde Talabani liderliğindeki KYP'li milis kuvvetler İran'ın desteğini arkasına alarak Erbil'i ele geçirmesi KDP ile KYP arasındaki ilişkileri tekrardan gerginleştirmiş ve karşılıklı çatışmalara ortam hazırlamıştır. Fakat KDP lideri Barzani Irak'tan yardım talep etmesi ve olumlu yanıt alması sonucunda Erbil ve Süleymaniye'deki KYP askeri mevzileri ele geçirilmiştir. Fakat kısa süre içerisinde İran'ın etkin yardım ve desteğini alan KYP ekim ayında savunmadan saldırı pozisyonuna geçerek kaybettiği stratejik mevzileri ve yerleri tekrardan ele geçirmiştir. Bu arada Türkiye'nin de KDP ile yakın ilişki ve diyalog içerisindeydi. Hatta KDP'nin desteğiyle PKK'ya karşı sınır ötesi operasyonlar icra etmekteydi. Böylelikle bölgede bir tarafta Türkiye-Irak-KDP gruplaşması diğer tarafta İran-KYP-PKK gruplaşması ortaya çıkmıştır (Hale, 2003, s.332).

Türkiye ve Amerika'nın devreye girmesiyle KDP ve KYP yetkilileri bu kez Ankara'da masaya oturmak için çağırılmıştır. 30-31 Ekim 1996 tarihleri arasında düzenlenen toplantılara Türkiye, ABD, İngiltere, KDP, KYP ve Türkmen temsilcileri katılmıştır. Bu toplantılarda temel olarak KDP ile KYP arasında ateşkesin sağlanması, PKK'nın faaliyetlerine ve eylemlerine karşı

çıkılması ve İran'ın müdahaleci tavır ve tutumlarına müsamaha gösterilmesi gibi konular ele alınmıştır. Toplantılarda dikkat çeken iki önemli husus göze çarpmıştır. Birincisi, Türkiye daha önce gözlemci sıfatıyla katıldığı toplantılara bu sefer taraf ve ev sahibi pozisyonuyla katılarak bölgedeki denetim ve hakimiyetini artırma imkanına kavuşmuştur. İkincisi, daha önce Kuzey Irak'ı ilgilendiren temel meselelerle ve siyasi süreçlerle ilgili görüşmelere çağrılmayan Türkmenler ilk defa bu görüşmelere davet edilmiştir. 1997 yılında da periyodik olarak devam eden Ankara toplantıları KDP ile KYP arasındaki ateşkesin ihlal edilmesi ve yeniden çatışmaya başlamaları, KDP'nin Türkiye sınır ötesi askeri operasyonlarına destek vermesi ve KYP'nin yeniden PKK ile ilişkileri geliştirmesi ve yakınlaşması sonucunda kesintiye uğramış ve geçersiz hale gelmiştir (Yılmaz, 2011, s.151-152).

3.5.1.3.4. Washington Süreci

KDP ile KYP arasında vuku bulan çatışmaların yapılan toplantı ve arabuluculuk girişimlerine rağmen sona ermemesi iki tarafın çatışmalarından büyük rahatsızlık duyan ABD'yi bu iki grubu masaya oturtmaya ve uzlaştırmaya sevk etmiştir. Bu minvalde ABD, önceki toplantı ve görüşmelerden farklı olarak bizzat inisiyatifi ele alarak Mesut Barzani ve Celal Talabani'yi Washington'da görüşmeye davet etmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın denetimi altında süren müzakere sürecinin sonucunda Barzani ve Talabani 17 Eylül 1998 tarihinde “Washington Antlaşması” olarak adlandırılan deklarasyona imza atmışlardır. Belgede, KDP ve KYP'nin Irak'ın toprak bütünlüğe saygılı olacağı, federatif bir siyasi yapılanmanın meydana getirilmesi gerekliliği dile getirilmiş ve taraflar arasındaki uyuşmazlıkları çözmek ve hükümet ve meclis oluşturmak için bir “Yüksek Koordinasyon Konseyi” kurulması kararlaştırılmıştır. Bu konseyin görevleri ise şu şekilde sıralanmıştır; Türkiye ve İran'ın hudutlarının ihlal edilmesini engellemek için KDP ve KYP arasındaki koordinasyonu ve eşgüdümü sağlayacak, bölgede PKK'nın varlık göstermesine ve Türkiye'nin sınırlarına yönelik mütecaviz eylemlerde bulunmasının önüne geçecek ve yerel bir hükümetin kurulmasını sağlayacaktır. Türkiye'nin Washington toplantısına davet edilmeyerek sürecin dışında tutulmuştur. Deklarasyonda Kuzey Irak'ta PKK'nın mevcudiyetine izin verilmemesi ve bu terör örgütüne karşı müşterek bir mücadeleden bahsedilse de bölgede federatif bir Kürt devletinin kurulmasına yönelik adımları atılmaya çalışması Türkiye nezdinde rahatsızlık yaratmış ve Türkiye'nin beklentilerini tatmin etmekten uzak kalmıştır. Bu arada Türkiye'nin Irak ile 1997 yılından itibaren ikili siyasi, diplomatik ve ekonomik münasebetlerin düzeyini artırma çabaları ve girişimleri de dikkat çekici ve önemli bir unsur olmuştur.

Washington Anlaşmasından sonra KDP ve KYP temsilcileri 8 Ocak 1999 tarihinde Selahaddin şehrinde yeniden müzakere masasına oturmuşlar ve burada Washington Anlaşmasıyla belirlenen faaliyet ve eylemlerin hayata geçirilmesini ve kontrolünü sağlamak Yüksek Koordinasyon Konseyini meydana getirmişlerdir (Özkan, 2006, s. 310-312).

Amerika'nın Kürt gruplarıyla yakın ilişkiler kurması Irak'ı çevrelemenin önemli bir safhasını meydana getiriyordu. Fakat Türkiye'nin bu bağlamda ABD ile stratejik ortaklığı ve dış politika tercihini uyumlaştırma noktasında sorunları bulunmaktaydı. Her şeyden önce ABD'nin ilk ve öncelikli hedefi Saddam Hüseyin yönetiminin çeşitli siyasi, ekonomik ve askeri yaptırımlarla zayıflatılması hatta nihai olarak iktidardan düşürmektir. Bu minvalde Kuzey Irak bölgesinde bulunan KDP ve KYP'ye aktif ve etkin destek ve yardımlar verilmiştir. Ancak ABD'den ve diğer Batılı devletlerden cesaret alan bu iki Kürt grubu bölgede bir federatif bağımsız bir Kürt devleti kurmanın yollarını aramakta ve çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Her iki grubun 1994 yılından itibaren birbirleriyle çatışması ABD açısından rahatsız edici ve moral bozucu gelişmeler olarak algılanmıştır. Çünkü iki grubun çatışması bölgede Saddam'ın hakimiyetini ve denetimini yeniden artırmasına olanak verebilirdi. Dolayısıyla ABD'nin menfaatleri iki Kürt partisinin birbirleriyle uyum ve koordinasyon içerisinde olmasını sağlamayı gerektiriyordu. Diğer taraftan Türkiye'nin dış politika davranışı ve tercihinde ikilem ve çıkmaz mevzu bahisti. Türkiye bir taraftan Kuzey Irak'taki Kürt grupları KDP ve KYP'nin PKK'ya karşı bir güç bloğu oluşturması için birlik ve ittifak olmasını destekliyor hatta yardım ve ayrıcalıklar sağlıyor, iki grubun birbirleriyle de çatışmasından da PKK'nın güçlenmesi ihtimaline karşılık kaygı duymaktaydı. Diğer taraftan bu partilerin bölgede fazla güçlenmesini ve etkinlik kazanmasını istemiyordu. Çünkü Irak'ın kuzeyinde fiili bir özerk Kürt devletinin kurulması ulusal çıkarlara tehdit ve aykırı algılıyordu. Aslına bakılırsa Türkiye için en makul ve rasyonel durum Irak'ın merkezi hükümetinin otoritesinin ve toprak bütünlüğünün korunmasıydı. Ne var ki, ABD'nin dış politika stratejisi Irak merkezi yönetiminin başında bulunan Saddam Hüseyin'i devirme gayretleri ve girişimleri üzerine kuruluydu.

3.5.1.4. Ekonomik Yaptırımlar

Ekonomik yaptırımlar Amerika'nın Irak'a yönelik Çevreleme politikasının önemli safhalarından birini oluşturmuştur. 1990-2003 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi kararlarına dayanılarak yürütülen yıpratma stratejisi kimi tartışmalara ve eleştirilere sebep olmuştur. ABD'nin ekonomik yaptırımlarının uygulanmasındaki esas gayesi Saddam rejimini iç siyasette ve kamuoyunda ekonomik olarak köşeye sıkıştırarak ve güç durumunda bırakarak

iktidardan düşürülmesini sağlamaktı. Ayrıca Irak'ın bölgesel istikrarı ve güvenliği tehdit eden saldırgan tavırlarını dizginlemek ve kitle imha silahlarını üretmesinin ve kullanmasının engelleyerek denetim mekanizması kurmak da ABD'nin diğer önemli hedeflerindendi. Ancak ekonomik yaptırımların uzun süreli ve kapsamlı bir şekilde yürürlükte kalması en çok Irak halkına zarar vermiştir. Irak'ta halkın açlık, sefalet ve salgın hastalıkları manzaralarının uluslararası kamuoyunda derin ve büyük yankıları olmuş ve tepkileri de beraberinde getirmiştir. Azımsanmayacak oranda yaptırım karşıtı görüşler ve eleştiriler bir süre uluslararası kamuoyunun gündemini meşgul etmiştir.

Ekonomik yaptırımların ilki Irak'ın Kuveyt'i 2 Ağustos 1990 tarihinde işgal etmesinden 4 gün sonra 6 Ağustos'ta BM Güvenlik Konseyi'nin 661 sayılı kararıyla gündeme gelmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu kararda Irak'ın Kuveyt'i işgalinin sona erdirmesi istenmiş, Irak'ın diğer ülkelere petrol dahil mal ve ürün ihracı yasaklanırken aynı şekilde Irak'ın diğer ülkelerle ithalatı da kısıtlanmıştır. Ayrıca Irak yönetiminin ve yetkililerin ülke dışındaki banka hesapları ve para transferlerini de kapsayan finansal işlemlerinin dondurulması kararı alınmıştır (United Nations Security Council Resolution 661, 1990). Irak'ın Kuveyt topraklarından çekilmemesi ve ekonomik yaptırım kararlarının başarısızlığa uğraması sonucunda BM Güvenlik Konseyi 3 Nisan 1991 tarihinde 687 sayılı kararı almıştır. Bu karar, 661 sayılı kararın devamı niteliğinde olup Irak'ın uluslararası alanda ekonomik olarak izolasyonunu sürdürme kararlığını göstermekteydi. Kararda Irak Kuveyt'in meşru sınırlarını ve egemenliğini tanımaya davet edilmiş, Irak'ın işgal sırasında Kuveyt'ten alıp götürdüğü birtakım mal ve ürünlerin iadesinin sağlanması ve Irak'ın Kuveyt'te yarattığı ağır hasarların karşılığı olarak savaş tazminatı ödemesine karar verilmiştir (United Nations Security Council Resolution 687, 1991).

BM Güvenlik Konseyi'nin 661 ve 687 sayılı kararları her ne kadar Irak'ın ekonomisinde ciddi kayıplara ve zararlara sebebiyet verse de asıl yıkıcı etki Irak halkı üzerinde olmuştur. Irak halkının zor ve güç koşullarda yaşamlarını idame ettirmeleri uluslararası düzeyde eleştiri ve tepkilere konu olmuş ve gelen baskılar neticesinde ağır ekonomik yaptırım şartlarının hafifletilmesine karar verilmiştir. Bu çerçevede Güvenlik Konseyi önce 15 Ağustos 1991'de 706 sayılı karar çıkarmış sonra 19 Eylül 1991'de 712 sayılı kararı ilan etmiştir. Bu kararlarla Irak'a Gıda için Petrol satış programı yürürlüğe konulmuştur. Program kapsamında Irak'ın 6 aylık zaman aralıklarıyla 1.6 Milyar dolar değerinde petrol satışına izin verilmiş ve bu satıştan elde edeceği gelirlerin ithal madde, mal ve ürünlere, savaş tazminatı harcamalarına ve BM'nin harcamalarına tahsis edileceği konusunda oydaşma sağlanmıştır. Ancak Irak her iki kararı da tanımadığını açıklamıştır.

1995 yılına gelindiğinde bu zamana kadarki uygulanan ekonomik yaptırımlardan Irak halkının zarar görmesinin ve acı çekmesinin önüne geçilememiş, Irak'ta yoksulluk ve açlık had safhaya ulaşmıştır. Bu durum karşısında BM nezdinde birtakım çalışmalar başlatılarak ve raporlar yayınlanarak Irak halkının karşı karşıya kaldığı olumsuz ve ağır koşullara karşı çözüm arayışları hızlanmıştır. Diğer taraftan uluslararası kamuoyundan ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeden gelen baskılar meselenin aciliyetini ve önemini vurgular nitelikteydi (Pehlivanoglu, 2004, s.204). Bu noktada Türkiye'nin konumunu ve tutumu belirtmekte yarar vardır. Bilindiği gibi Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin hemen ardından BM Güvenlik Konseyi tarafından uygulamaya konulan ekonomik yaptırım ve ambargo kararlarını desteklemiş ve bizatihi katılmış bir ülkeydi. Kerkük-Yumurtalık petrol hattını kullanıma kapatmış ve Irak ile olan ticaretini askıya almıştı. Ancak Türkiye'nin ambargoya katılmasından dolayı uğramış olduğu ekonomik gelir kayıpları karşılanması konusunda yetersiz kalmış ve Türkiye ABD ve müttefik ülkeler tarafından yalnız bırakılmış, ekonomik maliyeti büyük oranda kendisi üstlenmek zorunda kalmıştır. Böyle bir durumda Türkiye, kendi başının çaresine bakmanın yollarını bulmuş ve Irak ile 1993 yılından itibaren diplomatik olarak yaklaşma dönemine girmiştir. Ayrıca Türkiye Kerkük-Yumurtalık petrol hattının tekrardan kullanıma açılması için girişimlerde bulunmuş ancak Amerika'nın Irak'ı kesin ve kati şekilde köşeye sıkıştırma ve Çevreleme politikasından dolayı olumlu yaklaşmamıştır. Fakat 1994 yılının ortalarına gelindiğinde Türkiye'nin ABD'ye yoğun baskıları sonuç vermiş, ABD az da tavrını yumuşatmış ve bu konuda Türkiye'ye petrol hattının yeniden açılabilmesine dair işaretler vermiştir. Bu arada Türkiye de Habur sınır kapısının yeniden sınır ticaretine açılması kararını almıştır. Türkiye yaklaşık 50 milyar dolarlık bir zarara uğramış ve Irak'a uygulanan ekonomik yaptırım ve ambargo kararlardan ciddi zararlara ve kayıplara uğradığını her fırsatta dile getirerek zararların karşılanması için yapılan yardımların ve ödenen paraların yeterli olmadığını açıklamıştır. Böylece Türkiye'nin de ciddi çaba ve girişimleriyle BM Güvenlik Konseyi, Irak halkının ciddi beslenme ve sağlık sorunlarının daha da kötüleşmesini önlemek için 14 Nisan 1995 tarihinde 986 sayılı kararla "Petrol Karşılığı Gıda Programı" başlatma kararı almıştır. Ayrıca 10 Aralık 1996 tarihinde Kerkük Yumurtalık Petrol Hattı kullanımına yeniden açılmış ve Türkiye'nin Irak ile yeniden sınır ticareti başlamıştır (Sönmezoğlu, 2006, s.549-551).

Program kapsamında Irak'ın 3 aylık zaman aralıklarla 1 milyar dolarlık petrol satışının yapmasına izin verilmiş ve bu satıştan elde edilen kazançların Irak hükümeti tarafından halkın ilaç, sağlık ve gıda maddeleri ve diğer sivil ihtiyaçlarının karşılanması için eşit ve adil bir biçimde dağıtılması istenmiştir. Bununla beraber, Irak'ta BM'ye bağlı görev yapan kuruluş ve

ajansların masraf ve giderlerinin ve savaş tazminatının da bu gelirlerden karşılanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Irak'ın kuzeyinde bölgesel Kürt yönetiminin altından bulunan Duhok, Erbil ve Süleymaniye'de yaşayan insanların ihtiyaçlarının karşılanması için her 3 ayda bir 130 ila 150 milyon dolar kaynağın tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır (United Nations Security Council Resolution 986, 1995).

BM Güvenlik Konseyi'nin çeşitli kararlarıyla ekonomik yaptırımların Irak halkı üzerindeki ağır ve ezici tesirlerini yumuşatma ve azaltma girişimlerinde kayda değer bir başarı sağlanamamış, zaman geçtikçe beslenme, gıda ve sağlık sorunları daha da artmış ve kronik hale gelmiştir. Bunun üzerine Petrol Karşılığı Gıda Programından sonra birtakım yeni kararlar alınmıştır. BM Güvenlik Konseyi 20 Şubat 1998 tarihinde 1153 sayılı kararı kabul ederek Gıda için petrol satışının limiti 5,2 Milyar dolara yükseltilmiş ve kararla birlikte daha önce petrol satışından elde edilen gelirle temel gıda, besin ve ilaçların alımına ek olarak elektrik üretimi ve tedariki için gerekli araç ve malzemelerin satın alınmasına da izin verilmiştir. Güvenlik Konseyi 17 Aralık 1999 tarihli 1284 sayılı karar ile de Irak'ın petrol satışı yapması için önündeki engeller kaldırılarak, sınırlamalara son verilmiştir. Fakat tarımsal ürünler, eğitim ekipmanları ve gereçleri ve ilaç alımı için bir denetim ve kontrol mekanizması kurulmuştur. 2002 yılına gelindiğinde ise 14 Mayıs tarihinde Güvenlik Konseyi 1409 sayılı kararla “Akıllı Yaptırımlar” adı verilen bir uygulamaya geçmiştir. Bu uygulamayla Irak halkının sivil ihtiyaçlarını karşılamak üzere satın alınacak ürün ve maddeler üzerindeki kısıtlamalar kaldırılırken ancak silahlanma için tedarik edilecek araç, gereç ve malzemelerin ithalatına izin verilmemiştir. Ayrıca kararda Irak'ın Güvenlik Konseyi'nin kararlarına riayet ederek, uygulayana kadar 1996'da kabul edilen Petrol Karşılığı Gıda Programının sürdürülmesinde konusunda hemfikir olunmuştur (Pehlivanoğlu, 2004, s.204-205).

Ekonomik yaptırımların 1990-2003 yılları arasında uzun zamanlı ve geniş bir biçimde uygulanmasının başarılı ya da başarısız olup olmadığı konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmış ve fikirler ortaya atılmıştır. Yaptırımların başarılı olduğunu savunanlar yaptırımların Irak'ın çevreleme siyasetindeki yeri ve önemini vurgulamıştır. Yaptırımlar Saddam yönetiminin elde ettiği gelirleri büyük ölçüde azaltmış ve Irak'ın kitle imha silahlarını üretmek için gerekli malzeme ve teknolojileri ithalatını engelleyerek savunmasını zayıflatmıştır. Ayrıca Saddam yönetiminin birtakım siyasal tavizler vermesine yol açmıştır. Mayıs 2002 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin akıllı yaptırım paketi uygulaması da Saddam yönetimin kontrol altında tutulacağını ve caydırılacağını açık ve net biçimde göstermiştir (Lopez ve Cortright, 2004, s.91).

Amerika'nın baskı ve destekleriyle BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'a yönelik yaklaşık 13 yıl uygulanan ekonomik yaptırımlar ve ambargo kararları uluslararası toplumunun gündem maddeleri arasında üst sıralarda yer almıştır. Yaptırımların Irak halkı üzerinde yarattığı ağır tahribat ve acı sonuçlardan ötürü insani ve vicdani boyutu daha çok ön plana çıkmıştır. Her ne kadar yaptırımlar Irak yönetiminin gelirlerinin ve kazançlarını azaltarak zor ve güç durumda bıraksa da asıl etki ve tesir Irak halkı üzerinde görülmüştür. Yoksulluk, sefalet, açlık ve hastalıkla pençeleşen Irak halkının yaşam koşulları vicdanlarda derin yaralar açmış ve büyük bir trajediye neden olmuştur. 1990'lı yılların ortalarından itibaren yaptırımların sert ve katılığı konusunda yumuşama ve tavizler görülse de halkın temel gıda ve besin ürün ve maddelere sağlık malzemeleri ve ilaçlara, temel yaşam kaynakları olan su ve elektrik gibi hizmetlere erişim noktasında ciddi yetersizlikler ve eksiklikler görülmüştür. Netice olarak aralarında çocuk, kadın ve ihtiyarların da bulunduğu masum sivillerin ölümlerinde yetersiz beslenme, açlık ve salgın hastalıkları gibi etkenlerden dolayı görece artış yaşanmıştır. Bu durum uluslararası sivil toplum kuruluşlarının yaptığı çeşitli çalışmalar ve raporlarda açıkça ifade edilmiş ve gözler önüne serilmiştir (Dodge, 2010, s.87-90).

Irak'ı çevrelemenin önemli bir tatbik aracı olan ekonomik yaptırımlar konusunda da daha önce ifade edilen Çekiç güç oluşumu ve Kuzey Iraklı Kürt gruplarla kurulan sıcak ilişkiler meselelerinde olduğu gibi Türkiye'nin Amerika ile dış politika tercihini ve tutumunu uyumlaştırma konusunda sıkıntı ve güçlükler yaşamıştır. Amerika'nın temel önceliği ekonomik yaptırımlarla Saddam yönetiminin içerde sıkıştırarak devirmeye çalışmakken Türkiye'nin odaklandığı nokta Irak ile ekonomik ve ticari ilişkilerin zarara uğramamasıydı. Türkiye Irak ile yeniden diplomatik, ekonomik ve ticari münasebetlerle kurarak uğramış olduğu mali kayıp ve zararları telafi etmeye çalışıyor ve yeni doğacak zararların önünü almaya gayret ediyordu. Bu noktada Amerika 90'lı yılların ortalarına doğru Türkiye'nin Irak ile ikili ekonomik ve siyasi ilişkiler konusunda tavrını görece olarak yumuşatsa da iki ülke arasındaki sorunlar tam olarak çözüme kavuşturulamamıştır.

3.5.1.5. Silahların Denetimi

Amerika'nın Irak'ı çevrelemesinin önemli boyutunu oluşturan silahların denetimi ve kontrolü Irak'ın Kuveyt topraklarından çekilmesinin ardından uygulanmaya konularak 1991'dan 2003'e kadar yaklaşık 12 yıl sürdürülmüştür. Ekonomik yaptırım ve ambargo kararlarında olduğu gibi silahların denetimi de BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına

dayanılarak uygulanmıştır. Ancak bu süre zarfında Irak hükümetiyle anlaşmazlıklar ve gerginlikler sık sık tırmanmış ve gündemden düşmemiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın kitle imha silahlarını denetimine dair ilk girişimi 3 Nisan 1991 tarihli 687 sayılı karar ile olmuştur. Karara göre; Irak'ın elinde bulunan balistik füzeleri de kapsayacak şekilde kitle imha silahlarının kontrolüne ve ortadan kaldırılacak ve bu işlemlerin izlenmesi ve yönetimi için BM Özel Komisyonu (UNSCOM) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) görevlendirilecekti. Halihazırda Irak'a karşı yürürlükte olan ekonomik yaptırımların ve ambargonun sona erdirilmesiyle de bağlantı kurularak Irak'tan bu kuruluşların faaliyetlerine izin vermeleri ve görevlerini tamamlamalarına yardım olunması istenmiş aksi takdirde ekonomik yaptırımların sona ermeyeceği belirtilmiştir (United Nations Security Council Resolution 687, 1991).

BM Özel Komisyonu ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı 9 Haziran'da kimyasal silahların denetimi görevine başlarken 30 Haziran'da ise nükleer silahların kontrolüne başlamıştır. Bu sırada BM Güvenlik Konseyi 17 Haziran 1991 tarihinde 699 sayılı karar alarak UNSCOM ve IAEA'nın BM'nin Irak'ı Kuveyt topraklarından çekilmesi sağlamak için üye ülkelerin kuvvet kullanımına izin veren 678 sayılı karar uyarınca görev ve yetkilerin mutlak olduğuna karar vermiştir (United Nations Security Council Resolution 699, 1991). Ancak çok geçmeden Saddam Hüseyin ile BM denetçi ve gözlemcileri arasında ilk tartışmalar ve anlaşmazlıklar kendini göstermiştir. Saddam Irak'ın nükleer tesislerine yetkililerin girmesine müsaade etmeyerek ilk krizi 1991 yılında çıkarmıştır (Arı, 2000, s.235). Bu olaydan sonra BM Güvenlik Konseyi 15 Ağustos 1991 tarihinde 706 sayılı bir yeni karar ilan etmiştir. Kararda, Irak hükümeti uyarılmış ve UNSCOM'un görev alanı ve yetkilerini müdahil olunmaması istenmiştir. Ayrıca birtakım zaruri bilgi ve dokümanların bu Komisyon ile paylaşılması istenmiştir (United Nations Security Council Resolution 706, 1991). Güvenlik Konseyi'nin aldığı diğer bir önemli karar 11 Ekim 1991 tarihli 715 sayılı karardır. Buna göre, Irak'ta kitle imha silahlarının araştırılması ve gözetilmesi faaliyetleri kapsamında bilgi ve belge toplayan BM yetkililerin görev ve yetkilerinin artırılması ve Irak'ın her türlü engelleme girişimlerine karşılık verilmesi hatta gerekirse askeri güç kullanımını gündeme getirmiştir (United Nations Security Council Resolution 715, 1991).

1991 yılında Irak ile BM denetçileri arasında çıkan ilk krizin ardından aynı yıl Eylül'de ve diğer sene 1992 Temmuz ayında iki kriz daha ortaya çıkmıştır. Bu süreçte çıkan krizin ilki Irak'ta kitle imha silahlarının denetimi ve imhasından sorumlu 44 kişiden oluşan BM personelinin Iraklı güvenlik güçleri tarafından gözaltına alınmasıyla başlamıştır. Kısa süren

gerginliğin ardından Irak görevlileri serbest bırakma kararı almıştır. Krizin diğeri ise BM araştırmacıların Bağdat'ta bulunan Tarım Bakanlığına balistik füzelerin saklandığını iddia ederek buraya girmeye çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Irak ise bunun egemenlik haklarının ihlali olduğunu savunarak şiddetle reddetmiştir. Sorun, Irak'a karşı Körfez Savaşı'nda oluşturulan çok uluslu müşterek kuvvetler içerisinde bulunmayan Batılı ülkelerin personelerinden oluşan görevlilerin Tarım Bakanlığı'na girerek araştırma yapılmasına izin verilmesiyle çözüme kavuşmuştur (Arı, 2000, s.235-237).

11 Ekim 1994 tarihine gelindiğinde Irak ile BM denetçileri ve gözlemcileri arasındaki anlaşmazlık ve gerginliğin henüz bitmediği, kısa ve geçici süreli olduğu Irak'ın UNSCOM ile artık iş birliği ve dayanışma içerisinde olmayacağını belirtmesiyle anlaşılmıştır. Diğer taraftan Irak gerilimi tırmandırıcı bir davranışla Kuveyt'in sınırına askeri yığınak da yapmaktaydı. Buna mukabil, BM Güvenlik Konseyi 14 Ekim 1994 tarihinde 949 sayılı kararı alarak Irak'ın tutumu sert biçimde kınanmış ve eleştirilmiş ve UNSCOM ve IAEA ile tekrardan iş birliği içerisinde olması ve Kuveyt'in sınırına sevk edilen birliklerin geri çekilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Irak bu kararı tanıyacağını açıklamıştır. Öte yandan UNSCOM, 15 Aralık 1994 tarihinde aldığı 1422 sayılı belgede biyolojik ve kimyasal silahlardan oluşan kitle imha silahların ve balistik füzelerin kontrol altına alındığı ve Irak'ın silahların ve füzelerin yapımı için kullanılan askeri araç ve malzemeleri ithal edilmesinin denetim ve gözleme tabi olacağı ifade edilmiştir. Bununla beraber Irak hükümetiyle iş birliği ve diyalog içerisinde görüşmelerin devam edeceği belirtilmiştir. 1995 Ağustos tarihinde UNSCOM Başkanı Rolf Ekeus, önceki beyanatlardan farklı olarak yaptığı açıklamada Irak'ın elinde bulundurduğu füzelere biyolojik ve kimyasal savaş başlıkları taktığını aslında Irak'ın kitle imha silahlarının üretimine devam ederek bölgesel güvenliği ve istikrarı tehlike altında aldığı savunmuştur. Bu sırada Saddam Hüseyin'in damadı ve Irak Sanayi ve Doğal Kaynaklar Bakanı Hüseyin Kamil'in Irak yönetimiyle ters düşerek Ürdün'e iltica etmesi ve akabinde Irak'ın nükleer faaliyetlerine devam ettiğine dair açıklamaları Ekeus'un ifadelerini doğrular ve kanıtlar nitelikteydi.

1996 Mart tarihinde Irak hükümeti ile UNSCOM arasında tesislere izin verilmemesi üzerine yeniden bir kriz ve gerginlik çıkmış, denetleme ve gözlem işlemleri tekrardan akamete uğramıştır. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi 27 Mart 1996 tarihinde aldığı 1051 sayılı kararla Irak'ın UNSCOM'un faaliyetlerini engelleyici bir tutumdan vazgeçmesi istenmiştir. Aynı yılın haziran ayında da Irak'ın resmi görevlilere ve yetkililere tesislere giriş izni vermemesi üzerine problemler çıkmıştır. Bunun üzerine tesisleri incelemek ve denetlemek için gelen heyet Irak'tan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu durumda BM Güvenlik Konseyi 17

Haziran 1996 tarihinde 1060 sayılı karar alarak Irak'ın tavır ve tutumlarının BM'nin normlarına uygun olmadığı ifade edilmiş ve UNSCOM ile iş birliğinin sürdürülmesi gerektiği belirtilmiştir.

1997 Haziran ayında BM ile Irak hükümeti arasında UNSCOM'un inceleme ve denetleme faaliyetleriyle alakalı yeniden sorunlar ve anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Irak'ın UNSCOM'a ait helikopterlerin uçuşunu engellemesi ve bazı tesislere inceleme yapılması onay vermemesi üzerine BM Güvenlik Konseyi 21 Haziran 1997 tarihinde 1115 sayılı kararı alarak Irak'ın davranışına tepki gösterilmiş ve UNSCOM'un denetim ve gözlem faaliyetlerinin engellenmemesi istenerek Irak iş birliğine ve dayanışmaya davet edilmiştir. Fakat 27 Ekim 1997 tarihinde Irak meclisi Irak'a karşı yürürlükte olan ekonomik yaptırımların kaldırılmasını aksi halde BM heyetiyle iş birliğinden kaçınacağını ifade eden bir karar alması ve daha sonrasında Irak hükümetinin UNSCOM içerisindeki Amerikalı görevlilerin Irak'tan çıkmasını istemesi neticesinde BM Güvenlik Konseyi 12 Kasım 1997 tarihinde 1137 sayılı bir karar çıkarmıştır. Bu kararda önceki kararlarda belirtilen hususlara ek olarak Irak'ın üst düzey resmi yetkililerin ülke dışına çıkmalarına sınırlamanın konulmasına karar verilmiştir (Arı, 2004, s.495-499).

Mayıs 1991'den Aralık 1998'e kadar UNSCOM ve IAEA heyeti Irak'ın bulunan 1.000'den fazla biyolojik, kimyasal ve nükleer silahlar tesislerinde yaklaşık 300 inceleme ve denetlemelerde bulunmuştur. Ancak Saddam yönetimi tarafından çoğu zaman denetçilerin tesislere giriş izni verilmemiş, çeşitli zorluk ve güçlükler çıkarılmış ve kitle imha silahlarıyla ilgili gerçeğdışı bilgiler veriler esas belgeler saklanmış ya da imha edilmiştir. Öyle ki, Iraklı yetkililer sık sık teftişleri ertelemişler, müfettişleri illegal olarak dinlemiş ve izlemişler hatta kimi zaman gözaltına almışlardır. Başkanlık saraylarına Irak'ın egemenliğini ihlali olarak görüldüğünden izin verilmemiş ve müfettişlere casus oldukları yönünde suçlamalar yöneltilmiştir. Irak'ın önce Güvenlik Konseyi'nin 1115 sayılı kararını ihlal etmesi daha sonra ABD personelinin UNSCOM'dan çekilmesini ve Irak'ı terk etmesini istemesi üzerine ABD, Irak'ın şartsız olarak UNSCOM'un faaliyetlerini engellememesi gerektiği aksi takdirde askeri güç kullanım seçeneğinin devreye girebileceği belirtilmiştir. ABD'nin yanı sıra İngiltere, Kanada ve Avustralya Irak'a askeri operasyonu desteklerken Rusya askeri güç kullanımına temkinli yaklaşarak Irak ile anlaşmanın bir çıkar yolunun bulunması gerektiğini ifade ediyordu. Diğer taraftan Fransa ve Çin de sert güç unsurlarından ziyade diplomatik çözümlerle anlaşmazlıkların giderilmesini savunuyordu.

1998 yılına gelindiğinde Irak'ın BM denetçilerine yönelik baskı ve engellemeleri tırmanışa geçmişti. Amerika da bir taraftan bölgeye savaş uçakları ve gemileri sevkıyatı

yaparak, Irak’a yönelik askeri bir operasyona hazırlanmaktaydı. BM Güvenlik Konseyi müfettişlerinden operasyondan kısa süre bir önce Irak’ı terk etmeleri istendi. Yetkililerin Irak’tan ayrılmasıyla Amerika yanına İngiltere’yi de alarak ‘‘Çöl Tilkisi Operasyonu’’ olarak bilinen hava saldırılarına başlatmıştır. 16-19 Aralık 1998 tarihleri arasında süren harekatta Irak’ın pek çok askeri ve savunma tesis ve üsleri vurularak etkisiz hale getirilmiştir (Squassoni, 2003, s.4-6).

Amerika’nın Irak’ı Çevreleme politikasında önemli bir yere sahip olan ve Türkiye’nin de desteklediği silah denetimlerinin genel olarak başarıya ulaştığını söyleyebilmek güçtür. BM Güvenlik Konseyi kararları temel alınarak bir meşruiyet ve haklı bir zeminde uygulanmaya çalışılan denetimlerde istenilen ve beklenen sonuçlar elde edilememiştir. Irak’ın elinde bulunan Kitle imha silahlarının zararsız hale getirilmesi ya da yok edilmesi tam manasıyla sağlanamamış bu sırada Saddam yönetimi iktidarda kaldığı gibi bölgesel barışı ve güvenliği tehdit eden mütecaviz ve hukuk dışı tavır ve tutumlarına devam etmiştir.

3.5.1.6. Çöl Tilkisi Operasyonu

Çöl Tilkisi Operasyonu’na giden süreci ve nedenlerini önceki bölümde ele alındığı gibi Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak’ın BM Güvenlik Konseyi kararlarını tanımaması ve ihlal etmesi bu çerçevede UNSCOM ve IAEA’nın Kitle imha silahlarını denetleme ve imha faaliyetlerine sorun çıkararak engelleme çabalarında aramak daha uygun ve yerindedir. Ekim 1997 tarihine gelindiğinde Saddam Hüseyin’in UNSCOM’un denetiminden ve BM’nin yaptırımlarından kurtulma ve askıya alma eylemleri doruk noktasına ulaşmıştır. Irak UNSCOM’a kimyasal ve biyolojik silahlarla ilgili bilgi ve belge paylaşımını reddediyor ve Amerikalı görevli personelinin bu yapı içerisinde ayrılmasını talep ediyordu. Ocak 1998’de Amerikan denetçilerin yönetimindeki UNSCOM heyetinin görevini icra etmesine izin vermemiş, bunun üzerine ABD, Irak’ın eğer UNSCOM ile iş birliğine karşı çıkmaya devam ederse askeri güç kullanmaktan çekinmeyeceğini açıklamıştır. Ne var ki, 23 Şubat tarihine gelindiğinde Saddam Hüseyin BM’nin isteklerini ve koşullarını kabul ederek BM denetçilerinin görev ve faaliyetlerinin engellenmeyeceği sözünü vermiştir. Fakat ABD nezdinde Saddam Hüseyin daha önce defalarca benzer doğrultuda sözler vermesine rağmen sözünde durmamış, güvenilmez bir kişiliktir. Bu meyanda ABD’li karar alıcılar Irak’a yönelik bir askerî harekât fikri üzerinde tartışmaya ve çalışmaya başlamışlardır. Muhtemel bir operasyonun 3 hedefi olacaktır; Birincisi, Saddam Hüseyin’in Kitle imha silahlarını üretme ve kullanmasının önüne geçilecek. İkincisi, Saddam Hüseyin’in bölgedeki komşu ülkelere karşı saldırgan eylemlerine son

verilecek. Üçüncüsü, Saddam Hüseyin'e uluslararası yükümlülüklerin ihlal etmesinin bedelleri gösterilerek ders verilecek. Operasyonun şekli ve yönteminin hava ve deniz kuvvetlerine dayanılarak yürütülmesi daha rasyonel ve uygun bulunmuştur. Çünkü kara güçleriyle yapılacak bir harekât hem daha uzun süreyi gerektirebilir hem de daha çok kayba ve zarara neden olabilirdi (Brom, 1999, s.13-14).

Irak, Ağustos 1998'de UNSCOM'un denetleme ve inceleme faaliyetlerini askıya aldığını açıklamış, ekim ayına gelindiğinde denetçileri ve müfettişleri engellemeleri daha da yoğunlaştırmıştır. ABD ve İngiltere bir askeri operasyona hazırlanırken Irak yönetiminin 14 Kasım'da UNSCOM ile koşulsuz olarak iş birliğini yapacağını ve faaliyetlerine izin vereceğini bildirmesiyle BM heyeti Irak'a tekrardan geri dönmüş ve böylece operasyon geçici süreyle ertelenmiştir. Fakat 15 Aralık'ta UNSCOM başkanı Richard Butler, BM genel sekreterine sunduğu raporda Irak'ın 14 Kasım'da verdiği söze uygun olarak UNSCOM ile gerektiğinde iş birliği yapmadığını üstelik komisyonun faaliyetlerini akamete uğratmak için yeni yöntemlere başvurduğunu belirtmiştir. ABD ve İngiltere Butler'ın Irak'a planlanan operasyonun yeterli bir haklı gerekçesi olduğu konusunda anlaşmışlardır. Fakat ABD, Rusya, Fransa ve Çin'in askeri müdahale seçeneğine karşı çıkmalarından dolayı temkinli davranıyor ve uygun zamanın gelmesini bekliyordu. Nitekim 16 Aralık tarihinden itibaren Amerika ve İngiliz uçaklarının katılımıyla Irak'a yönelik Çöl Tilkisi Operasyonu başlamıştır. Yaklaşık 4 gün süren operasyonda çok sayıda Irak'ın füze bataryaları, hava sahaları ve savunma sistemleri, ulusal komuta ve kontrol merkezleri, güvenlik birimleri ve kampları, başkanlık binaları ve sarayları ve ekonomik hedefleri vurulmuştur. Bu arada Irak 19 Aralık'ta yaptığı açıklamada bu aşamadan sonra UNSCOM'un artık Irak'ta faaliyetlerine ve eylemlerine devam edemeyeceğini dolayısıyla geri dönemeyeceğini ilan etmiştir (Arı, 2000, s.245-247).

Operasyon uluslararası alanda ve kamuoyunda tepki ve eleştirilere neden olmuştur. Rusya, tepki olarak Washington ve Londra'da bulunan büyükelçilerini ülkesine çağırarak, Çin saldırıları kınamış, daha önce Irak'ın kuzey bölgesindeki uçuşa yasak bölgeden çekilen Fransa bu sefer Irak'ın güneyindeki uçuşa yasak bölgeden uçaklarını geri çekmiştir. Ayrıca Arap dünyasında yoğun ve şiddetli protesto ve gösteri yürüyüşleri düzenlenerek operasyona tepki gösterilmiştir. Arap ülkesi olarak yalnızca Suudi Arabistan, ABD ve İngiltere'nin askeri üslerini kullanmasına onay vermiştir. Öte yandan operasyon sonucunda UNSCOM'un Irak'taki kitle imha silahlarını denetleme ve inceleme faaliyetlerinin sonuna gelinmiştir. Bununla beraber bu zamana kadar BM Güvenlik Konseyi kararlarına bağlı olarak yürütülen Irak'ı Çevreleme politikası bu operasyonla beraber ABD'nin tek başına ve meşruiyetine gölge düşüren eylemler

dizesine dönüşmüştür. Operasyonun diğer bir başarısız noktası ise Saddam'ın kitle imha silah üretimi ve kullanımına ciddi darbe vurulsa da iktidarda kalmaya devam etmiş olması ve kimyasal, biyolojik ve nükleer silahları üretmesi için zaman kazanmış olmasıdır. Netice olarak Saddam'ın devrilmemiş olması onun silahları denetimine karşı çıkması konusunda önceki tutumlara nazaran daha cesaretli ve inatçı biri olmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanında Saddam bu operasyonları zayıfın güçlülere karşı savaşı olarak algı oluşturarak mağduriyet yaratmaya çalışmış özellikle Arap ülkelerinin desteğini almaya çalışmıştır ve başarıya da ulaşmıştır (Brom, 1999, s.17-18).

Amerika ve İngiltere'nin savaş uçakları hava saldırılarını Irak'ın güney bölgesindeki üsler aracılığıyla gerçekleştirerek kuzeyde Türkiye'ye ait olan Keşif Gücünün kullanılmaması Türkiye ile ABD arasında Irak bağlamında bir anlaşmazlığın ve uyuşmazlığın olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca Amerika'nın Çöl Tilkisi harekâtından önce Türkiye'ye haber vermemesi ve Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın operasyon öncesinde Orta Doğu ülkelerine düzenlediği gezi programında Türkiye'nin yer almaması bu yorumların gerçekliğini güçlendirmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem, katıldığı bir programda Operasyonla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

‘‘Dün akşamki olay, ciddi bir olaydır. Sivil kayıp olmasını üzüntüyle karşılamaktayım. Türkiye’de herhangi bir üs, bu olayda kullanılmamıştır. Amerikan yönetimi ile temas halindeyiz, bilgi almaktayız. Biz, bu tarz olayların kendini tekrar etmemesini istiyoruz. Bu bağlamda Irak yönetiminin, BM Genel Sekreteri ile önümüzdeki günlerde yapacağı görüşmeyi önemsiyoruz. Ve son hadise, bize BM kararları temellerinde adil yaklaşımlara duyulan ihtiyacı hatırlatmaktadır. Türkiye olarak gelişmeyle ilgiliyiz, bilgi alıyoruz ve bu meseleye her şeyden önce Türkiye’nin güvenliği açısından bakmaktayız’’ (NTV Haber, 1998).

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere Türkiye, Amerika'nın BM kararlarına ve ilkelerine uygun olmayan Irak'a tek taraflı askeri müdahalesinin doğru ve uygun bulmamıştır. Meselenin diplomatik görüşmeler ve müzakerelerle çözüme kavuşturulmasının öncelikli olmasını savunmuştur. Bu anlamda ABD'nin Irak'ı Çevreleme politikasında yararlanılan sert askeri güç ile müdahalenin Türkiye tarafından sıcak karşılanmadığı hatta huzursuzluk yarattığını söyleyebilmek mümkün gözükmektedir.

Çöl Tilkisi Operasyonundan sonra BM Güvenlik Konseyi Irak'taki kitle imha silahlarının üretilmesi ve kullanılmasına ilişkin iki önemli karar almıştır. Birincisi, 1284 sayılı karar diğeri ise 1441 sayılı karardır.

17 Aralık 1999 tarihli 1284 sayılı karar Irak'taki kitle imha silahları hakkında bilgi ve belge toplamak amacıyla yeni bir BM gözlemci heyetinin oluşturulmasını öngörmüştür. Böylelikle Birleşmiş Milletler İzleme, Doğrulama ve Denetleme Komisyonu (UNMOVIC) kurulmuştur. 20 Aralık 2002 tarihli 1441 sayılı kararla ise Irak'ın daha önce ilan edilen Güvenlik Konseyi kararlarına aykırı faaliyet ve eylemlerde bulunduğu ve silah denetimi konusunda UNMOVIC ve IAEA ile iş birliği yapması yönünde uyarılmıştır. Ayrıca Irak'ın elinde bulunan silahlar ile alakalı rapor ve dokümanları paylaşması gerektiği ve bunun da belirli periyotlar halinde yapılması istenmiştir. Son olarak Irak'ın kararlara ve uyarılara uymaması durumunda bedelinin ağır olacağı dile getirilmiştir (Squassoni, 2003, s.6-8).

3.5.1.7. Irak Muhalefetini Destekleme

Amerika'nın Irak'ı çevreleme siyasetinin ana unsurlardan birini oluşturan Saddam Hüseyin karşıtı muhalif grupların desteklenme stratejisi daha önce de ifade edildiği gibi İran-Irak savaşı ve Körfez savaşı sonrasında Kürtlerin ve Şiilerin ayaklanmaya teşvik etme ve kışkırtma politikasının devamı niteliğindedir. Irak'ta esas olarak Saddam yönetimine karşı muhalif 3 fraksiyon bulunmaktaydı. Ahmet Çelebi önderliğindeki Şii grupların oluşturduğu Irak Ulusal Kongresi (IUA), Eyad Allavi liderliğinde ekseriyeti Sünni kişilerden meydana gelen Irak Ulusal Uzlaşması (IUU) ve Mesut Barzani'nin liderliğinde Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Celal Talabani'nin öncülüğündeki Kürdistan Yurtseverler Birliği'ydi (KYP). 1990'lı yılların ortalarında Amerika'nın istihbarat servisi CIA bu muhalif grupları kullanarak Saddam yönetimine karşı birçok darbe kalkışmasına yeltenmiştir. Ancak bu kalkışmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlığın temel sebeplerini Irak haber alma teşkilatının darbe bilgisine önceden ulaşması ve planları ele geçirmesinde ve Kürt gruplar arasındaki çatışma ve bölünmelerde aramak mümkündür. Bilindiği gibi 1994'lı yıllardan itibaren KDP ve KYP arasında gümrük vergilerinin tahsis edilmesi ve Kuzey Irak'ta Erbil'de bir hakimiyet ve denetim kurma çekişmeleri başlamış ve bunlar çatışmalara dönüşmüştü. Bu çatışmaların Mart 1995 tarihinde Irak birliklerine karşı savaşan Irak Ulusal Kongresi milis güçlerinin yenilgiye uğratılmasındaki payı büyük olmuştur. Bununla beraber Barzani'nin 1995 yılında Irak Ulusal Kongresi öncülüğünde girişilen isyan hareketine ABD'den tatmin edici düzeyde destek gelmemesini gerekçe göstererek katılmaması dikkat çekici bir hadise olmuştur. Diğer taraftan Talabani liderliğindeki KYP'nin İran'a yanaşması ve destek alması buna karşın Barzani liderliğindeki KDP'nin Irak ile iş birliği yapması ABD'yi doğrudan ve bilfiil olarak duruma müdahil olmasına sebebiyet vermiştir (Hurst, 2009, s.131-132).

1990'lı yılların ortalarından itibaren harekete geçen Amerika ilk olarak Allavi'nin Irak Ulusal Uzlaşmasına dayanarak Saddam'ı devirme planını uygulamaya koymuştur. Bu plan için en önemli fırsat Saddam'ın damadı ve aynı zamanda kitle imha silahlarının organizatörü Hüseyin Kamil'in Saddam ile anlaşmazlığa düştükten sonra Ürdün'e sığınması olayı olmuştur. Ürdün Kralı Hüseyin, Irak Ulusal Uzlaşmasının Ürdün'de faaliyetlerine izin vermiştir. Ne var ki, IUU'nun içerisine Irak istihbaratından ajanların sızması sonucu gizli plan ve faaliyetleri deşifre olmuş ve Haziran 1996'da 100'den fazla IUU üyesi tutuklanmış ya da idam edilmiştir. Ağustos 1996'da ise Bağdat yönetimi KDP ile iş birliği yaparak KYP'ye karşı kuzeyde operasyon başlatmıştır. Operasyon ayrıca kuzeyde bulunan IUA ev IUU'nun faaliyet ve eylemlerine büyük darbe vurmuş ve 200 kadar muhalif idam edilmiş, 2000 muhalif de tutuklanmıştır.

26 Şubat 1998 tarihinde dönemin ABD Dışışleri Bakanı Madeleine Albright yaptığı açıklamada Iraklı muhalif grupların başarısızlığını ima ederek, onların Saddam'ı devireceğine yönelik beklentilerin doğru ve gerçekçi olmayacağını dile getirerek farklı bir yol ve yöntemin takip edilmesi gerektiğini açıklamıştır. Bunun yanında 1997-1998 yılları arasında Irak'ın BM'nin kitle imha silahlarını teftiş faaliyetlerini engellemesi, kongrede tepkilere neden olmuş ve Saddam'ın devrilmesine yönelik çağrılarının artmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Clinton yönetimi 1 Mayıs 1998 tarihinde Irak muhalefetini örgütleme faaliyetleri kapsamında eğitim, iletişim ve bilgi ve belge toplama gibi alanlarda 5 milyon dolarlık yardım paketini sağlanacağını açıklamıştır. Daha aktif bir devirme çabası olarak da 31 Ekim 1998'de "Irak Kurtuluş Yasası" yürürlüğe konulmuştur. Bu yasa, IUA, IUU ve bazı ABD'li uzmanların ABD hava gücüne dayanarak Irak'ta bir ayaklanma çıkarılma planının bir parçasıydı. Bu arada ABD'nin Irak'ı Çevreleme politikasına devirme unsuru da eklenmiş bulunmaktaydı. Diğer bir ifadeyle Çevirme+ Devirme stratejisine geçilmişti (Katzman, 2005, s.10-11).

Irak Kurtuluş Yasasıyla toplamda 97 milyon doların Irak muhalefetinin Saddam rejimini devirmesi için desteklenmesi ve örgütlenmesine tahsis edilmiştir. 2 milyon dolar yayıncılık ve iletişim faaliyetlerine geri kalan miktar ise askeri, insani ve ekonomik yardımlara ayrılmıştır (IRAQ LIBERATION ACT, 1998).

Türkiye, Amerika'nın Irak Kurtuluş Yasasına dayanarak Saddam Hüseyin rejimini muhalifler aracılığıyla devirmeye girişimlerine karşı çıkmış ve böyle bir hamlenin Irak'ı daha çok kaosa ve karmaşaya sokacağını ifade etmiştir. Ayrıca 1999 yılından itibaren Amerika'nın Ankara büyükelçiliğinin Irak muhalefetini bir araya toplama ve rejim aleyhinde yürütülen faaliyetlerinin ev sahipliğini yapmasından hoşnutsuz olmuş ve rahatsızlığını dile getirmiştir.

Türkiye meselenin Irak ile diyalog ve görüşmeler ile çözülmesinden yana bir tavır almıştır (Grossman, 1999, s.1-4). Böylelikle Türkiye, ABD'nin Irak'ı Çevrelemesinin ana ögelerinden biri olan Irak muhalefeti destekleme politikası konusunda da ABD ile fikir ve yöntem ayrılığına düşmüştür. Önceki Çevreleme araçlarının hedefi ve amaçları konusunda olduğu gibi Türkiye, meseleye Irak'ın toprak bütünlüğü açısından değerlendirirken Amerika, Saddam Hüseyin iktidarının son bulması ve devrilmesi açısından yaklaşmıştır.

3.5.1.8. Irak'ı Çevreleme Politikasının Değerlendirilmesi

Amerika'nın Irak'a yönelik uygulamış olduğu Çevreleme politikası hem ABD'nin iç siyaseti ve kamuoyunda hem de uluslararası toplumun gündeminde öncelikli bir konumu işgal etmiştir. ABD, kimi zaman eylemlerine BM'nin kararlarına dayanarak haklı ve meşruiyet gerekçeler kazandırmaya çalışırken kimi zaman ise BM kararlarını beklemeden tek taraflı baskı ve zorlayıcı tedbirlere başvurusu meşruiyetine gölge düşürmüştür ve Çevreleme politikasının uygulamasını tartışmalı bir hale getirmiştir. Bu bağlamda Çevreleme politikası çeşitli eleştirilere konu olmuştur.

Birincisi, ABD'nin Kuzey Irak'taki Kürt ve Şii gruplara karşı politikası tutarsız ve çelişkiliydi. Çünkü Amerika, Körfez Savaşı'ndan sonra bu grupları Saddam yönetimine karşı ayaklanması için cesaretlendirmesine karşın Saddam'ın ezici bir kuvvetle ayaklanmaları bastırmasına Irak'ın içişleri sorunu olduğu dolayısıyla müdahil olmayacağını belirtmiştir. Bununla beraber ABD, Irak'ın parçalanmasını ve dağılmasını istemiyordu. Zira Saddam'ın yerine daha uygun bir liderin gelip gelmeyeceği tartışmalı ve belirsizdi. Ayrıca Irak'ın parçalanması bölgede daha büyük ve ciddi kargaşa ve istikrarsızlığı doğurabilirdi. Bu durumda İran, Irak'taki Kürt ve Şii unsurlarını da kullanarak Körfez bölgesinde hakimiyetini ve denetimini sağlamlaştırabilirdi. Diğer taraftan Saddam Hüseyin yönetimi genelde Orta Doğu özelde Körfez bölgesinin güvenliğini ve barışı tehdit etmekteydi. Ya gücü ve eylemleri sınırlandırılmalı ya da iktidardan düşürülmeliydi (Ruspini, 1999, s.94-95).

İkincisi, ABD'nin Irak'ı BM Güvenlik Konseyi ekonomik yaptırım ve ambargo ve silah denetimlerini uymaya zorlaması amacıyla gerçekleştirdiği askeri müdahaleler hem Batılı hem de Arap ülkeleri arasında tepki ve eleştirilere neden olmuştur. 1993'ten itibaren Aralık 1998 Çöl Tilkisi Operasyonuna kadarki süreçte Körfez Savaşı sırasında oluşturulan koalisyon güçlerinin desteği azalmış, ittifak içerisinde derin bölünmelere ve çatlaklara sebebiyet vermiştir. Fransa, Rusya, Çin, Türkiye ve birçok Arap ülkesi Amerika ve İngiltere'nin tek taraflı BM kararlarına dayanmayan askeri operasyonlarına karşı çıkmışlar ve katılmamışlardır. Sert

güç araçları yerine Irak ile çok taraflı diplomatik görüşmeler yoluyla iş birliği ve diyalogun sağlanmasını tercih etmişlerdir (Sever, 2000, s.349-350).

Üçüncüsü, Irak'ın kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlarının BM tarafından denetlenmesi konusunda koalisyon güçleri arasında bir oydaşma ve konsensüs mevcuttu. Fakat Irak'a yönelik yürürlükte bulunan ekonomik yaptırımlar ve ambargo meselesinde ittifak üyeleri arasında fikir ayrılıkları ve karşıt görüşler bulunmaktaydı. Bu grubun başını Fransa, Rusya ve Çin çekmeydi. Çünkü ekonomik yaptırımlar Saddam Hüseyin ve çevresinde azınlıkta bulunan üst düzey yönetici ve seçkinlere yansımaları asgari düzeyde iken geniş halk kesimleri arasında tesiri ve etkileri ciddi boyutlardaydı. Temel besin ve gıda ürünlerine, ilaç malzemeleri ve altyapı imkanlarına erişim önemli ölçüde azalmış, yoksulluk, açlık ve salgın hastalıklara bağlı olarak sivil ölümlerin artması uluslararası tepkileri harekete geçiren en önemli unsurlardandı. Diğer taraftan Irak yönetimi silah denetimleri konusunda sürekli problemler çıkartmakta ve BM denetçi ve gözlemcilerin faaliyetlerini engellemekte ve silahlanmaya devam etmekteydi. Netice itibarıyla ekonomik yaptırım ve silah denetimlerine rağmen bir etkili bir caydırıcılık sağlanamamış dolayısıyla Saddam Hüseyin halen Irak yönetimin başında bulunmaktaydı (Mraz ve McCallen, 1996, s.74-80).

Dördüncüsü, Irak'ın içerisinde ve dışarısında bulunan Saddam karşıtı muhalif gruplar parçalanmış, zayıf ve güçlü liderlikten yoksun durumdaydı. Üstelik kendi aralarında çatışma ve anlaşmazlıklar da vardı. Örneğin KDP ve KYP arasında 1990'lı yılların ortalarından itibaren çatışmalar bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra, KYP'nin İran ile KDP'nin de Irak ile iş birliği ve dayanışma içerisinde olması ABD'nin Irak Çevreleme politikasında ağır zedelenmelere yol açmaktaydı. 31 Ekim 1998 tarihinde ABD tarafından çıkarılan Irak Kurtuluş Yasasıyla Saddam rejiminin iktidardan düşürülmesi için muhalif gruplar Irak Ulusal Kongresi, Irak Ulusal Uzlaşması ve KDP ve KYP'nin mali ve finansal desteklenmesine rağmen Saddam yönetimi hala ayakta ve iktidarda güç sahibiydi (Saltiel ve Purcell, 2002, s.2).

Beşincisi, Brzezinski, Scowcorf ve Murphy gibi güvenlik uzmanlarına göre (1997, s.23), hem Irak'ın hem de İran'ın aynı anda çevrelenmesi uzun süreli sürdürülebilir ve gerçekçi bir politika değildi. Aynı zamanda stratejik vizyon ve uygulanabilirlikten yoksundu ve yüksek bir mali ve diplomatik maliyeti vardı. Bu zamana kadar (1997) başarılı bir biçimde plansa ve uygulansa da bu süreçten sonra yukarıda sayılan nedenlerden ötürü ABD'nin bu politikayı daha fazla devam ettiremeyeceği açıktır.

Irak'ı Çevreleme politikasında Türkiye'nin rolü ve konumu önemliydi. ABD'nin Türkiye ile iş birliği ve ittifak halinde olmadan bu politikayı uygulayabilmesi pek mümkün

gözükmemekteydi. ABD Başkanı Clinton'ın Kasım 1999'da Türkiye'ye yaptığı ziyarette Türkiye'den bahsederken “değerli müttefik” ifadesini kullanması bu kanıyı doğrulamaktadır. Ne var ki, Türkiye'nin bu politikadan dolayı uğradığı ekonomik, siyasi ve askeri maliyetler azımsanmayacak düzeyde olmasına rağmen Amerika ile beraberliği zoraki ve gönülsüz olarak sürdürmekteydi. Her şeyden önce Irak'a uygulanan ekonomik yaptırım ve ambargolardan dolayı Türkiye'nin ekonomik kaybı büyüktü. Hem Irak ile olan ticari ilişkilerini askıya almasından hem de Kerkük Yumurtalık Petrol hattının kapatılmasından dolayı elde edilen gelirlerden mahrum kalınmaktaydı. Türkiye hem uğradığı ekonomik kayıplardan ötürü hem de Irak'ta sivil halkın olumsuz ve ağır bir şekilde yaptırımlardan etkilenmesi üzerine ABD ile yoğun görüşme trafiği başlatmış, 14 Nisan 1995 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin 986 sayılı Petrol Karşılığı Gıda Programı kararını aldirtmiştir. Bu karar ile birlikte Kerkük-Yumurtalık Petrol hattı yeniden aktif hale getirilerek kullanıma açılmıştır. Fakat Türkiye'nin ekonomik kayıpları karşılama ve tazmin etme noktasında yetersiz kalınmıştır.

Siyasi olarak, Türkiye'nin Çevreleme politikasından zarar gördüğü ve rahatsızlık duyduğu önemli hususlar biri Irak merkezi otoritesinin gücünü yitirmesiyle kuzey bölgesinde güç boşluklarının gelmesi ve boşluklarını KDP ve KYP'nin ikame etmeye çalışmasıdır. Dahası özerk bir de facto Kürt devletinin kurulmasını gerçekleştirmek için adım adım ilerlemeleri ve girişimlerde bulunmalarıdır. Diğer bir rahatsızlık ise ABD'nin 1998 yılından itibaren Irak'a yönelik Çevreleme politikasında daha aktif bir rol üstlenerek Iraklı muhalif gruplar vasıtasıyla devirme unsurunu da eklemesiyle alakalıydı. Türkiye, Saddam yönetiminin dışardan bir müdahaleyle alaşağı edilmesinin bölgede daha çok kaosa ve anarşiye sebep olacağı görüşünü paylaşmaktaydı.

Askeri olarak, Türkiye kendi topraklarında konuşlandırılan Çekiç gücün faaliyetlerinden hoşnut değildi ve kuşku duymaktaydı. Zira, Çekiç gücün zaman zaman PKK'ya yardım ettiği hatta militanlarını helikopterle taşıdığı haberleri kamuoyunda tartışılmış ve infial etkisi yaratmıştır. Böylelikle PKK'nın Çekiç güç sayesinde güç kazandığı ve terör eylemlerini artırdığı iddia edilmekteydi. Diğer taraftan Türkiye, ABD'nin Irak'a yönelik tek taraflı askeri müdahalelerine karşı çıkmakla birlikte zaman zaman incirlik üssünün Irak'ı bombalaması için Amerikan savaş uçaklarının kullanımına açılması Irak ve diğer Arap ülkeleriyle sorunlara ve gerginliklere sebebiyet vermektedir.

Türkiye'nin Irak'ı Çevreleme politikasından olumlu etkilendiği durumlar ve avantajlar da yok değildi ama uğradığı zararlarla mukayeseye edildiğinde bunlar daha azdı. Bununla beraber Türkiye'nin bu politika çerçevesinde ABD'ye tamamen bağımlılık ve itaat de söz

konusu değildi. Kimi zaman Türkiye Irak ile BM yaptırım kararlarına rağmen diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmaktaydı ve ambargoyu delen adımlar atmaktaydı. Mesela 1994 yılında Habur sınır ticaretinin yeniden kullanıma açılması ve Kerkük-Yumurtalık Petrol hattının açılması için baskılarda bulunması bunlara örnektir. Öte yandan PKK'ya karşı ülke içerisinde ve sınır ötesinde askeri hareketlerde bulunması da Türkiye'nin Amerika'dan özerk davranma ve kendisine alan açma hamleleri olarak yorumlanabilir. Üstelik bu operasyonlarla Türkiye'nin Çekiç güce verdiği destekten dolayı ABD tarafından gelebilecek tepkiler bastırılmaktaydı. Başka bir avantaj ise Çekiç güç sayesinde Kürt grupların Saddam'ın saldırısından korunması ve Türkiye'nin sınırlarına yığılmalarının önüne geçilmiş olmasıydı. Ayrıca Türkiye Kuzey Irak'taki Kürt gruplarıyla görüşme ve toplantılar yaparak bölgede daha aktif hale geliyor ve hakimiyetini tesis ediyordu. Son olarak Çevreleme politikası sayesinde ekonomik yaptırımlar ve silah denetimleri sayesinde Saddam Hüseyin'in Orta Doğu bölgesinin ve Türkiye'nin güvenliğini ve huzurunu tehdit etmesinin önüne geçilmekteydi (Uzgel, 2010, s.270-273).

3.5.2. İran'ın Çevrelenmesi ve Türkiye

Bu bölümde ABD'nin İran'ı çevreleme politikasının ABD-Türkiye-İran üçlü ilişkilerine yansımaları ve etkileri bağlamında ele alınacaktır. Amerika'nın İran' a çevreleme amaçlarını ve yöntemlerini şu şekilde sıralayabilmemiz mümkündür; ***İran'ın devrim ihracı politikasının engellenmesi, terör örgütleriyle ilişkilerini ve desteğini kesmesinin sağlanması ve nükleer ve kitle imha silahlarına sahip olma girişimlerinin önüne geçilmesi ve Arap-İsrail barış sürecini kesintiye uğratmasına engel olunması.***

3.5.2.1. İdeolojik Uyuşmazlık: İran'ın Devrim İhracı Politikası

1979 yılında Humeyni'nin öncülüğünde gerçekleştirilen İran İslam Devrimi hem küresel düzlemde hem de Orta Doğu bağlamında parametreleri ve güç dengeleri temelinden değiştirerek yeni bir safhayı başlatmıştır. Özellikle Amerika ve Türkiye'nin İran olan kapsamlı ve çok boyutlu ilişkileri belirgin bir şekilde dönüşüme uğramış ve beraberinde yeni problemler alanlar meydana gelmiştir. Bu sorunlu alanlardan birisi de İran'ın İslam devrimini tüm dünyaya ihraç etme politikasıyla bağlantılıydı.

Bundan önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin ve Batı ittifakının sadık ve dost müttefiki olan İran Batılı değerleri ve yaşam biçimlerini benimseyen seküler bir ülkeydi. Ayrıca ABD'nin SSCB'yi Çevreleme politikasının

Orta Doğu ayağında önemli yürütücüsüydü. Fakat 1979 yılında meydana gelen değişiklikle İslam devrimi gerçekleşmiş ve bu safhadan sonra İran'ın siyasal sistemi değişmiş teokratik yani şeriatı dayalı bir devlet düzeni benimsenmiştir. Bu değişikliğin dış politika tercih ve yaklaşımında izdüşümleri şüphesiz kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda iki temel dış politika hedefi ve ilkesi belirlenmiştir. İlki, “Ne Doğu Ne Batı, Sadece İslam” söylemiyle ortaya çıkmıştır. Bu söylemle İran, hem ABD'nin başını çektiği Batı bloğuna hem de SSCB'nin liderliğindeki Doğu bloğuna katılmayı reddettiği açıklıyor ve bağımsız ve üçüncü yol anlayışını benimseyen bir dış siyasetin takip edileceğinin işaretini veriyordu. Diğeri ise, devrim ihracı politikasıydı. Bu politikayla İran, ABD'yi “Büyük Şeytan” ve SSCB'yi “Küçük Şeytan” ilan ederek anti-emperyalizme vurgu yapmaktaydı. Bu bağlamda Humeyni'ye göre ABD ve SSCB arasında önemli fark gözükmemekteydi. İlki, kapitalizmi temsil ederken diğeri sosyalizmi simgeliyordu. İkisinin de ortak yönünü emperyalist olmaları ve ülkeleri ve insanları sömürmeleri ve ezmeleriydi. Böylelikle yeni bir alternatif yani İslam devrimi modeli sunulmalıydı. Bu eylemi gerçekleştirecek ülke dışlanmışların ve ezilenlerin sözcülüğünü ve liderliğini yapabilme potansiyeline haiz İran olmalıydı. Böylece dünyadaki tüm Müslümanlar ve diğer insanlar sömürgecilerin esaretinden kurtulacak ve özgürlüğüne kavuşacaktı (Gündoğan, 2011, s.97-98).

İran İslam Devrimi, Amerika'nın Basra Körfezi'ndeki dış politika stratejilere ciddi yansımaları ve tesirleri olmuştur. Birincisi, İran gibi Körfez bölgesinin başat ve egemen gücü olarak önemli su yollarının geçiş güzergahında bulunan ülke kaybedilerek jeostratejik açıdan bir kayıp yaşanmıştır. İkincisi dünyada önemli ve büyük petrol üreticisi konumunda olan İran'ın Batı ittifakından ayrılmasıyla petrolün Batı dünyasına akışı ve tedariki tehlike altına girmiştir. Son olarak, bölgede ABD, Batı ve İsrail karşıtı yeni bir devlet ortaya çıkarak bölgesel güvenliği ve istikrarı tehlike altına sokmuştur. Bu doğrultuda ABD 1980-1988 yılları arasında süren İran-İrak savaşında genel olarak iki ülkenin birbirine karşı savaşarak güçsüz ve zayıf düşmesi politikası takip etmişse de İran'a karşı Irak'ı bölgede denge unsuru olarak ekonomik, siyasi ve askeri yardımlarla desteklemiştir. Bunun iki temel amacı bulunmaktaydı; ilki ABD'nin Tahran büyükelçiliğinde 444 gündür rehin tutulan 52 Amerikalı vatandaşa karşılık bir misillemeydi. Diğeri, hem İran İslam devletinin zayıf düşürülerek, köşeye sıkıştırmak hem de İran'ın devrim ihracı politikasıyla dünyadaki tüm Müslümanların ve diğer insanların liderliğine soyunmasının önüne set çekerek etki alanını daraltmaktı. Ancak ABD'nin bu dış politika tercihinde başarılı olduğunu söylemezdi. Çünkü İran-İrak savaşı sonrasında İran'ın İslam rejimi daha da güçlü

konuma gelmiş ve İran halkının ABD ve İsrail karşıtlığı önceye nazaran daha da artmıştır (Semiz ve Akgün, 2005, s.165-167).

İran, devrimin ilk zamanlarındaki yoğun ve sert İslamcı ideolojik söylemlerini ve bu yönde devrim ihracı dış politika anlayışını 1980'li yılların sonundan itibaren tedricen değiştirmeye ve söylemlerini görece yumuşatmaya başlamış ve diyalog kurmayı daha çok tercih eder hale gelmiştir. İran'ın bu yeni döneme girmesinde rol oynayan iki gelişme dikkat çekicidir; Temmuz 1988'de 8 yıldır süren İran-İrak savaşın bitmesi ve 1989'da devrimin önderi Ayetullah Humeyni'nin vefat etmesi. İslam Devriminden sonra İran'ın Batı ittifakından çıkması ve Körfez bölgesinin güvenliğine tehdit edici bir ülke olarak yerini alması karşılığında ABD'nin liderliğinde uluslararası baskı ve zorlama tedbirlerle İran'a yönelik ekonomik, siyasi, diplomatik ve askeri yaptırımlar ve ambargolar uygulamaya konulmuştur. Diğer taraftan İran, Irak ile 8 yıllık savaşın ardından ekonomik ve askeri kayıpları ciddi boyutlardaydı. İşte bu nedenlerden dolayı İran'da sıkı sıkıya devrimi savunan şahin muhafazakâr kanadın yerine çeşitli reformları ve iyileştirmeleri savunarak ABD, Batı ve Körfez ülkeleriyle görüşmeler yapılabileceğini savunan reformcu ya da pragmatist kanatın etkisinin ve belirleyiciliğin yükseldiği gözlenmiştir.

1989 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iktidara Haşemi Rafsancani gelmiştir. Rafsancani her ne kadar İslam Devriminin sıkı bir savunucusu ve destekçisi olarak görülse de İran'da içte ve dışta birtakım reform adımlarının atılacağı, uluslararası toplum ile bütünleşmenin sağlanacağı ve daha liberal bir politika tarzı kabul edileceği beklentileri doğmuştur. Ancak şu hususu da belirtmekte fayda vardır; bu değişimin kapsamı ve yönü sınırlı düzeydeydi. Halen Humeyni'nin devrimci söylemleri ve rejimin temel direkleri sağlam bir şekilde ayakta idi. Dolayısıyla bunlara tamamen aykırı ya da karşıt bir siyaset takip edilemezdi. Dönüşümün somut adımlarını İran'ın 90'lı yıllarda izlemiş olduğu dış politika davranışlarında görebilmemiz mümkündür. İran Körfez savaşı sürecinde Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı BM ile uyum içerisinde çalışmış ve kararlarını desteklemiştir. Bununla beraber İran, Suudi Arabistan gibi birçok Körfez ülkesiyle ilişkilerini tekrardan başlatmış ve Avrupa ülkeleriyle görüşme süreci içerisine girmiştir. Rafsancani de 1997 yılında iktidarın son zamanlarında yaptığı açıklamayla İran'ın dış politika tercih ve stratejilerini şu şekilde açıklamıştır; uluslararası toplum ile uyum, Körfez'de barış ve huzurun sağlanması, global ekonomiye katılma ve uluslararası ve bölgesel örgütlere üye olma ve dayanışma içinde olma (Sinkaya, 2005, s.31-32).

Ne var ki, bu değişim retorikleri ve reform adımları ABD nezdinde karşılık bulmamış ve inandırıcı görülmemiştir. Önceki bölümlerden değinildiği üzere dönemin ABD başkanı 1993 yılında Irak ve İran'a yönelik her iki devleti de aynı anda çevrelemek ve uluslararası sistemden soyutlamak için İkili Çevreleme politikasını yürürlüğe koymuştur. Bu politikayla İran'ın Arap-İsrail barış görüşmelerine ve müzakerelerine muhalefeti engellenmeye, ABD'nin terör grubu olarak iddia ettiği Hamas ve Hizbullah gibi örgütlerle bağlantısını kesmeye, hızla ve yoğun biçimde silahlanmasının önüne geçilmeye ve Körfez'in istikrar ve güvenliğini tehdit etmesine izin verilmemesi amaçlanmış ve birtakım siyasi, ekonomik, ticari ve diplomatik yaptırımlar başlatılmıştır.

1997 Mayıs tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden "içerde reform, dışarıda barış" sözünü vaat eden reform yanlısı Seyit Muhammed Hatemi iktidara gelmiştir. Hatemi döneminde İran, Körfez bölgesindeki ülkelerle güvene dayalı ilişkiler tesis edilmiş ve Avrupa Birliği ülkeleriyle münasebetlerin düzeyi artmış ve yoğunlaşmıştır. Böylelikle İran'ın uluslararası alandaki saldırgan ve çatışmacı imajı düzeltilmiş yerine "medeniyetler arası diyalog" retoriğini benimseyen bir ülkeye dönüştürülmüştür. Bununla beraber Hatemi, ülke ekonomileri ve toplumların birbirine muhtaç duydukları ve bağımlı oldukları küresel bir sistemde İran'ın uluslararası toplumdan izole ve soyutlanmış bir şekilde varlığını idame ettiremeyeceğini dile getirerek İran'ın diğer ülkelerle ilişkilerin karşılıklı saygı ve diyalog içerisinde olmasını savunmuştur. Bu dış politika anlayışının Amerika ile olan ikili ilişkileri de yansımaları olumlu yönde olmuştur. Hatemi'nin yabancı bir kanala verdiği mülakatta Amerika halkına yapıcı ve barış mesajları vermiş buna mukabil Clinton yönetimi de İran ile diplomatik görüşme kanallarının açık olduğu mesajını vererek her an görüşmeye istekli olduklarını belirtmiştir. Ancak iki ülke arasında vuku bulan yumuşama havası sınırlı boyuttaydı. Fakat halihazırda İran'ın terör gruplarıyla ilişkileri ve nükleer silahlanma atılımları konularında anlaşmazlıklar devam etmekteydi (Sinkaya, 2005, s.33).

İran'ın devrim ihracı politikasından olumsuz olarak etkilenen en önemli ülkelerden birisi de Türkiye'ydi. Her şeyden önce İslam devrimiyle birlikte Türkiye-İran ilişkilerini yönlendiren ve şekillendiren temel dinamik iki ülkenin siyasal rejimlerin doğasından ve yapısından kaynaklanan anlaşmazlık ve uyuşmazlıklardı. Türkiye, Batılı, laik, demokrat ve statükocu bir ülke konumundayken İran, şeriat esasına dayanan, Batı karşıtı ve revizyonist bir ülke profiline sahipti. İran, Türkiye'ye yönelik emperyalist ABD ve Batı ile iş birliği yaptığı dair suçlamaları sıklıkla dile getirmiştir. İran'ın bununla da yetinmeyerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ü ve laik devlet yapısını hedef alan birtakım suçlayıcı ve

tahkir edici söylemleri iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş ve karşılıklı söz düelloları başlamıştır. Örneğin, İran İslam Devriminin lideri Humeyni, 1986 yılında yaptığı açıklamada Allah'ın ve Peygamberin emir ve öğretileri varken neden Türkiye'nin Atatürk'ün ilkelerini ve düşüncelerini takip ettiğini dile getirmiştir. Yine benzer doğrultuda bir açıklamayı İran'da yayın yapan bir radyo yaparak laikliği komünizm ve putperestlikle eşdeğer tutmuş ve Türkiye'de bulunan radikal dincileri bu rejime karşı savaşmaları çağrısında bulunmuştur. Bu tür beyanatlara Türkiye'nin tepkisi sert olmuş ve İran'ın Türkiye'nin iç işlerine karışmaması gerektiği konusunda uyarılar yapılmıştır (Saray, 1999, s.161). Bu dönemlerde iki ülke arasında ideolojik uyuşmazlıktan dolayı yaşanan diğer önemli problemler ise şu şekildeydi; 10 Kasım 1988 tarihindeki Atatürk'ü anma gününde İran Büyükelçiliği bayrağını yarıya indirmemesi, Mart 1989'da Anayasa Mahkemesinin üniversitelerde türban takma yasağı kararı getirmesi ve Türk yazar Aziz Nesin'in İslam dünyasında büyük tepkilere neden olan Salman Rüşdi'nin Şeytan Ayetleri kitabının Türkçeye çevirmesi.

1989 yılının haziran ayına gelindiğinde İran'da reform eğilimli pragmatik bir yaklaşımı benimseyen Rafsancani'nin iktidara gelmesi Türkiye-İran ilişkilerine hâkim olan sertlik ortamını kısa süreli de olsa yumuşatmayı başarmıştır. Bu yumuşamanın ilk somut adımları 10 Kasım'da İran'ın elçilik bayrağını yarıya indirmesi ve Ankara'da göreve başlayan İran büyükelçisinin Anıtkabir'i ziyareti şeklinde olmuştur. Fakat bu sırada 1991 yılında Türkiye'ye ziyarette bulunan Rafsancani'nin Anıtkabir'e gitmemesi iki ülke arasında var olan ideolojik sorunların mutlak olarak çözülemediğini açıkça göstermektedir (Çetinsaya, 2004, s.228). 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'de aralarında Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Çetin Emeç ve Uğur Mumcu'nun da bulunduğu Atatürkçü yazarların ve aydınların peşi sıra suikastlara kurban gitmeleri ve bununla birlikte Mumcu'nun cenaze töreninde İran karşıtı aleyhte sloganların atılması iki ülkenin ideolojik temelli ilişkilerini yeniden bozmuş ve gerginliği alevlendirmiştir. Çünkü bu tür cinayetlerin arkasında İran istihbaratıyla ile bağlantılı radikal dinci terör grupların olduğu bu dönemlerde Türk kamuoyunda ve siyasetinde çeşitli kereler dile getirilmiştir (Özyılmaz, 2014, s.296).

Temmuz 1996 tarihinde Necmettin Erbakan liderliğindeki Refahyol koalisyonun iktidar gelmesiyle Türkiye-İran ilişkilerin olumlu yönde bir seyir izleyeceğine dair umutlar artmıştır. Çünkü Refah partisinin dış politika paradigması İran'ın dış politika anlayışıyla ile bir paralellik arz etmekteydi. Refah partisinin dış dünyayla münasebetlerinde esas aldığı 2 temel ilke şu şekildeydi; Batı, Amerika ve İsrail'in temsil ettiği sömürü düzenine karşı çıkararak ve mücadele ederek “Şahsiyetli bir dış politika” belirlemek ve adil bir yeni dünya düzeninin savunulması

ve inşa edilmesi için girişimlerde bulunulması. Bu doğrultuda Türkiye, “lider ülke” rolünü üstlenerek dünyada Müslümanlarla birlikte tüm ezilen, dışlanan ve zulüm gören insanların bu sömürü düzenine karşı mücadele etmesi için harekete geçirecektir. Bu amaçla birçok çeşitli projeler ortaya atılmış ve uygulamaya çalışılmıştır. Mesela Gelişen Sekiz Ülke (D-8) projesi olarak anılan çoğunluğunu Müslüman ülkelerin oluşturduğu bir ekonomik iş birliği teşkilatı tesis edilmiş ve üye ülkeler arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin düzeyinin artırılması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu örgütün yanında Müslüman ülkelere oluşan savunma ve güvenlik örgütleri de kurulması amaçlanmış ancak hayata geçirilememiştir. Tüm bunların yanında İran’ın D-8 örgütü üyesi olması ve Başbakan Erbakan’ın Ağustos 1996’da ilk yurtdışı gezisini İran’a düzenlemesi buna mukabil Rafsancani’nin Aralık’ta Türkiye’ye iadeyi ziyaret yapması Türkiye-İran ikili ilişkilerin yeniden tesis edilmesine umut verici gelişmeler olarak yorumlanmıştır (Özyanık, 2005, s.18-20; Dinç, 2006, s.11-13).

İki ülke arasında süren olumlu ve iyi ilişkiler 1997 Şubat ayına gelindiğinde yerini çatışma ve gerginliğe bırakmıştır. Bu tarihte Refah partili Sincan belediyesi tarafından organize edilen Kudüs gecesine katılan İran’ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Bagheri’nin Türkiye’nin rejimi hedef alan eleştirilerini dile getirmesi ve yine İran’ın İstanbul ve Ankara başkonsoloslarının benzer doğrultuda eleştirileri Türk Silahlı Kuvvetlerinde büyük tepkilere ve neden olmuştur. Zaten Refah Partisinin iç ve dış siyasette takip ettiği rotayı uygun bulmayan ve karşıt olan TSK buna Sincan’dan tankları geçirerek karşılık vermiş ve iktidara baskıyla İran’ın Ankara Büyükelçisi Bagheri’nin ve İstanbul ve Erzurum Konsoloslarının Türkiye’den ayrılmasını istemiştir. İran da buna aynı biçimde yanıt vererek Türkiye’nin Tahran Büyükelçisinin ve Urumiye Başkonsolosunun ülkeyi terk etmelerini istemiştir. TSK, Refah partisinin o zamana kadarki Türk dış politikasının temel önceliklerini ve ilkelerine aykırı hareket ederek Amerika, Batı ve İsrail aleyhinde buna karşın İran ve İslam ülkelerin lehinde bir dış politika izlenmesine karşı çıkıyordu. Ayrıca iç siyasetteki irtica-laiklik tartışmaları da gündemden düşmemektedir. TSK, Refah partisinin dini cemaat ve tarikatlarla olan yakın ilişkilerinden ve parti içerisinde Atatürk ve Cumhuriyeti hedef alan görüş ve eleştirilerden kuşku duymakta ve rahatsızlığını her defasında dile getirmektedir. Bu tepkiler TSK’nın 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Toplantısında hükümete bir dizi zorlayıcı tavsiye kararları bildirmesiyle sonuçlanmış ve daha sonraki süreçte Erbakan Haziran 1997’de istifa etmek zorunda kalmış ve Refah partisi laiklik ve cumhuriyet karşıtı kişilerin ve irticai faaliyetlerin yuvası haline geldiği gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. Bu hadise tarihe “28 Şubat Postmodern Darbe” olarak geçmiştir.

Son olarak, darbeden 1 yıl sonra Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığını yaptığı Anadol- D hükümeti zamanında İran ile normalleşme adımları atılmış ve tekrardan taraflar arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Ama diğer taraftan ideolojik uyuşmazlıktan kaynaklanan sorunlar devam etmiştir. Örneğin, kapatılan Refah partisi yerine kurulan Fazilet partisinden milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın 2 Mayıs 1999 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başörtülü olarak girmesi ve akabinde meclisten çıkarılmasına ve Türban yasağının Türkiye'de uygulanmasına İran karşı çıkmış ve Türban yasağını protesto eden sokak gösterilerine destek vermiştir. Bu olay her iki ülke arasında 1990'lı yıllarda yaşanan ideolojik eksenli tartışma ve çekişmelerin sonuncusu olmuştur (Görçün, 2008, s.113-115).

İran'ın devrim ihraç etme politikası ABD'nin bu ülkeye yönelik yürürlüğe koyduğu Çevreleme politikasının en önemli itici unsurlarından birini oluşturmuştur. Genel olarak bakıldığında 11 aylık Refahyol hükümeti dönemi hariç tutulduğunda Türkiye'nin ABD ile birlikte ideolojik çatışma bağlamında paralel bir yaklaşım sergileyerek İran'ın devrim ihracı politikasının karşısında durduğunu söyleyebilmek mümkün gözükmektedir. Bunda kuşkusuz Türkiye'nin kuruluşundan itibaren Batılı, laik ve demokrat bir ülke olarak kendisi ABD'nin liderliğini yaptığı Batı ittifakının önemli ve değerli bir stratejik partneri olarak algılanmasında ve dış politikasını bu çizgide sürdürmesindeki rolünün etkili olduğunu açıkça görülmektedir.

3.5.2.2. Irak Bağlamında Yakınlaşan ve Farklılaşan Politikalar

Türkiye'nin İran ile Irak ekseninde aynı ve farklı yönde politika uyguladığı meseleler; *Kuzey Irak'ta KDP ve KYP ile ilişkiler ve PKK'ya verilen destek* etrafında şekillenmiştir.

3.5.2.2.1. Kuzey Irak'taki Bölgesel Kürt Gruplarıyla İlişkiler

Bundan önceki bölümlerde değinildiği üzere İran'ın Kuzey Irak'taki Kürt gruplarıyla yakın ve aktif ilişkileri 1960'lı yılların başlarına denk gelmektedir. Bu dönemlerde ABD'nin Orta Doğu bölgesindeki ittifak ortağı olan İran, Irak'ın SSCB ile sıcak ilişkiler kurmasına karşılık ABD'nin desteği ve yardımlarıyla Kürtleri, Irak yönetimini zayıflatmak amacıyla bir manivela olarak kullanmıştır. Ancak İran 1975 yılında Irak ile imzalamış olduğu Cezayir Antlaşması neticesinde Irak'ın baskılarıyla bir süre Kürtlere olan desteğini geri çekmek zorunda kalmıştır. Ne var ki, İran'ın Irak ile giriştiği 8 yıllık savaş Kürtleri Irak'a karşı bir koz olarak kullanması adına önemli fırsatlar vermiştir. 1980'li yılların başlarında İran hem KDP ile hem de KYP ile çeşitli kereleler görüşmeler yapmıştır. Bilhassa KDP'nin savaşın ilk zamanlarında PKK ile ittifak

ve iş birliği kurmasını desteklemiştir. Ancak 1987’li yıllarda KDP’nin PKK ile arasının bozulmasıyla İranlı karar alıcılar rahatsız olmuş ve endişelere kapılmışlardır. Bu kapsamda KDP’nin yerine KYP’nin PKK ile ittifak kurması teşvik edilmiş ve desteklenmiştir.

İran’ın Irak ile devam eden 8 yıllık savaşın sona ermesiyle beraber güneyde Şii grupların yanında kuzeyde Kürtlerin Saddam’ a karşı ayaklanması sonucunda Saddam bu isyanları sert bir askeri kuvvetle bastırmış ve kimyasal silahlarla bölgede katliam yapmıştır. Saddam’ın vahşice ve gaddarca saldırılarından kaçan ve aralarında masum ve sivil çocuk, kadın ve ihtiyaçların da bulunduğu büyük bir Kürt grubu Türkiye ve İran sınırlarına akın etmiştir. İşte Türkiye ile İran arasında Kürt gruplarına karşı farklı ya da benzer yönde politikalar takip edeceği sürecinin önemli bir safhası bundan sonra başlamaktaydı. Bu mesele her iki ülkeyi de yakinen ilgilendirmekteydi. Çünkü her iki ülkede de azımsanmayacak oranda Kürt nüfusu bulunmaktaydı. Benzer süreç Körfez Krizi sonrasında da yaşanmış ve sığınmacı sorunu, bölgesel Kürt gruplarıyla ilişkiler, PKK’nın bölgedeki varlığı ve Irak’ın toprak bütünlüğü gibi meseleler hem Türkiye’nin hem de İran’ın dış politika gündem maddelerinin en ön sıralarını işgal etmiştir (Gunter, 1995, s.58-60).

Mayıs 1992 tarihinde bölgesel Kürt grupların Kuzey Irak bölgesinde genel seçimleri düzenlemeleri ve bir meclisi meydana getirmeleri ardından kolluk ve güvenlik güçleri oluşturmaları bir devletleşme adımlarıydı. Bu gelişmelerden Irak’ın yanında Türkiye, Suriye ve İran rahatsız olmuşlar ve tepkilerini dile getirmişlerdir. Bu devletler böyle bir oluşuma hem bünyelerinde bulundurdıkları önemli bir Kürt nüfusundan dolayı hem de Amerika ve Batılı devletlerin bir Kürt devleti projesi oluşturmaya yönelik kuşku ve endişelerinden dolayı karşı çıkmışlardır. Nitekim 1992-1994 yılları arasında bu 4 ülke birçok toplantı düzenlemiş ve görüşmeler yapmışlardır. Bu arada Mart 1992’de Türkiye, İran ve Suriye bir araya gelerek kuzeyde ayrılıkçı Kürt hareketlerinin ulusal çıkarlarına tehdit olarak nitelemişler ve önlemek için birtakım güvenlik protokolleri imzalamışlardır. Bu protokollerle her 3 ülkenin Dışişleri bakanlarının 6 aylık periyotlar halinde toplanması kararlaştırılmıştır. Devam eden süreçlerde iki önemli toplantı gerçekleştirilmiştir. İlki, 23 Ağustos 1994’te Türkiye, İran ve Suriye Dışişleri bakanları düzeyinde yapılan toplantıda Kuzey Irak bölgesindeki ayrılıkçı Kürt grupları gündemin en önemli maddesi olmuştur. Diğer 8 Eylül 1995 tarihinde yine her 3 ülkenin katıldığı Dışişleri bakanları toplantısı şeklinde organize edilmiş ve Kuzey Irak’ta kurulabilecek muhtemel bir fiili Kürt devletine karşı olduğu ve Irak’ın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması gerektiği yönünde kararlar alınmıştır (Olson, 2005, s.22-24).

Türkiye ile İran arasında Irak'ın kuzeyindeki bağımsız bir Kürt oluşuma karşı çıkma konusunda ittifak ve iş birliği yapmakta ve Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmaktaydılar ancak her iki devletin bölgesel Kürt gruplarıyla ilişkilerinde farklılık ve rekabet açıkça gözlenmekteydi. Bilindiği gibi 1994 yılının ortalarından itibaren KDP ve KYP arasında bölgesel hakimiyet mücadeleleri başlamış, 1996 yılına gelindiğinde ise taraflar arasında şiddetli çatışmalar yoğunlaşmış artık stratejik yerleri ele geçirme savaşına dönüşmüştür. Bu süre zarfında ve devam eden zamanlarda ABD, Batılı ülkeler, Türkiye ve İran gibi ülkeler Kürt grupları arasındaki çatışmaların durdurulması ve aralarında uzlaşının sağlanması amacıyla birçok girişimde bulunmuş ve düzenlenen toplantılarda arabulucu ya da gözlemci olmuşlardır. Bu çatışmalarda Türkiye ve İran'ın karşıt ittifaklarda yer alması bölgesel rekabeti ve çekişmeyi gözler önüne sermiştir. Türkiye, Irak ve KDP'nin dahil olduğu bloğu desteklerken, İran ise KYP ve PKK'nin içinde bulunduğu ittifaka destek vermiştir. Bu desteğin en somut örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz; İran'ın Kuzey Irak'ta önemli bir aktör olarak denetim kurmak ve etki alanını genişletmek amacıyla Talabani'den 3000 ila 5000 arasında değişen Şii milis kuvvetlerini bu bölgeye yerleştirmesi için izin istemesi buna karşın Talabani'nin de Barzani'nin itirazlarına rağmen bu kuvvetlerinin konuşlandırılmasına izin vermesi, İran'ın KYP'nin denetiminde olan bölgede bir serbest ticaret alanı oluşturarak KYP'ye maddi gelirler sağlaması ve Avrupa ile Kuzey Irak'ta KYP bölgesi arasında bir havayolunun tesis edilmesi. İran'ın bu tür hamleleri Türkiye kanadında endişe ve huzursuzluk kaynağıydı. Zira tüm bunlar Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini sınırlamak ve hareket alanını daraltmak anlamına geliyordu. Türkiye de İran'ın bu taktiksel ve stratejik eylemlerine karşı Barzani ile özellikle PKK'ya karşı mücadelede iş birliği ve dayanışma içerisinde olarak cevap vermekteydi. Örneğin Türkiye'nin o zamana kadarki gerçekleştirdiği 35 bin askerin katıldığı 1995 yılında Irak'ın kuzeyinde icra edilen Çelik Operasyonunda Barzani Türkiye'nin yanında yer almış ve harekâtı desteklemiştir (Erkmen, 2002, s.184-186).

3.5.2.2.2. PKK Sorunsalı ve Sınır Ötesi Askeri Operasyonlar

İran'ın PKK terör örgütüyle ilişkisi 1982 yılına yani PKK'nin tedhiş eylemlerine başlamadan iki sene öncesine dayanır. PKK'nın üst düzey yöneticileri İran'da barınma ve kamp kurma faaliyetleri çerçevesinde İranlı resmi makamlarla bağlantıya geçmişler ve görüşmeler yapmışlardır. İran, Türkiye'nin 1983 yılında Kuzey Irak'ta düzenlediği ilk PKK operasyonuna tepki göstererek açıkça tarafını belli etmiştir. Bu sırada Türkiye, Irak ile imzalamış olduğu taraflara sıcak takip hakkı veren bir anlaşmanın benzerini İran ile imzalamış istemiş ancak İran

reddetmiş bunun yerine bir güvenlik antlaşması imzalamayı daha doğru bulmuştur. Bu antlaşmayla taraflardan biri diğerin güvenliğini tehdit eden unsurlara ve hareketlere izin vermeyeceği taahhüt etmiştir. Burada İran için kastedilen tehdit unsuru rejim muhalifleri olan Halkın Mücahitleri Örgütü'ydü. Türkiye açısından esas amaçlanan ise PKK'nın eylemlerini ve saldırılarını engellenmekti.

Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, PKK ile KDP arasında 1983 yılında aralarındaki imzaladıkları dayanışma anlaşmasından itibaren ittifak içerisinde olmuşlardır. Fakat fazla zaman geçmeden PKK ile KDP arasındaki iş birliği yerini çatışmaya bırakmıştır. Bu noktada devreye İran girerek KDP'nin PKK ile olan ilişkilerini sürdürmesi durumunda KDP'nin faaliyetlerine kendi topraklarında izin verebileceği açıklamıştır. Fakat Türkiye'nin 1986 yılında ve sonrasında PKK'ya karşı Irak'ın kuzeyinde askeri operasyonlar düzenlenmesi KDP'nin PKK'ya desteğinin kesmesine sebebiyet vermiştir. Bu durumda İran yeniden aktif bir rol üstlenerek KYP ile PKK'yı yakınlaştırmış ve operasyonlardan zarar gören ve kaçan PKK'lı teröristlere ülkesini açarak karşılığında PKK'dan Türkiye hakkında bilgi ve istihbarat toplamalarını istemiştir. Bununla beraber dönemin İran Parlamento sözcüsü Haşemi Rafsancani yaptığı açıklamada Türkiye'yi suçlayan bir tavırla asıl hedefin Kerkük bölgesindeki zengin petrol havzalarının ele geçirilmesi olduğunu iddia etmiştir (Olson, 2005, s.13-14).

1990'lı yıllarda Türkiye-İran arasında PKK sorunu yüzünden ilişkiler daha da gerginleşmiş ve tırmanmıştır. Bu problemler Türkiye'nin Kuzey Irak'ta kapsamlı sınır ötesi askeri operasyonlar gerçekleştirmesi buna karşın İran'ın PKK'ya lojistik ve barınma destekleri vermesi bağlamlarında ortaya çıkmıştır. 1992 Ağustos'ta Türkiye, PKK kamplarına ve üslerine ev sahipliği yapan İran'ın hudutlarını teröristleri izleme faaliyetleri çerçevesinde 4 kilometre kadar geçmiş ve ardından dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türk Silah Kuvvetlerinin buna benzer operasyonları gelecekte yapmaktan çekinmeyeceği türünden beyanatları İran tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu tarihten 1 ay sonra Eylül 1992'te Türk İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in İran'a yaptığı resmi ziyarette PKK'nın İran'da yuvalandığını ve yığınak yaptığını belgelerle anlatmıştır. Netice olarak görüşmede iki ülke arasında güvenlik ve iş birliği anlaşması imzalanmıştır (Svistunova, 2010, s.76).

4 Mayıs 1994 tarihinde İçişleri Bakanı Nahit Menteşe, İran'ın Türkiye'ye 28 PKK militanını iade ettiği açıklamıştır. Daha sonra İran ile gerçekleştirilen yoğun diplomasi trafiğiyle İran, Türkiye'nin kendisine yakın hudut bölgelerinde PKK'nın kamplarını bombalama izni vermiştir. Aynı yıl 15-17 Temmuz 1994 tarihler arasında Tahran'da Demirel ile Rafsancani arasında gerçekleştirilen zirve öncesinde Rafsancani'nin Türkiye ile beraber

Kuzey Irak'ta PKK ile mücadelede dayanışma ve koordine içerisinde olacaklarını ve bölgesel bir Kürt devletinin kurulmasına karşı çıkacaklarını açıklaması iki ülke arasında PKK konusunda anlaşmazlık ve gerginlikleri bir süre azaltmıştır. Ne var ki, bu iyimser ve olumlu havanın bir illüzyondan ibaret olduğu, kısa ömürlü olacağı çok geçmeden anlaşılmıştır. İran, Türkiye'nin Mart 1995'te PKK'ya karşı 35 bin askerin katılımıyla Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği harekate tepki göstermiş üstelik harekattan sonra kaçan PKK militanların bölgede yeniden güçlenmesine yardım etmiştir. Mayıs 1997'de Türkiye, 1992 ve 1995 askeri operasyonlarına nazaran hareketlerin alanını genişletmesi, katılan askeri kuvvet sayısını 50 bine çıkarması askeri araç ve teçhizat sayısını artırması İran tarafında huzursuzluklara ve rahatsızlıklara neden olmuştur. İran bu operasyonları Türkiye'nin bölgede denetimini ve hakimiyetini sağlama alma çabaları ve petrol kaynaklarına sahip olma girişimleri olarak değerlendirmiştir (Görçün, 2008, s.210-213).

Devam eden süreçlerde İran ile PKK meselesinde münasebetler inişli-çıkışlı bir seyir izlemiş anlaşmazlıklar ve çekişmeler sürdürmüştür. İran, sürekli PKK'ya askeri ve ekonomik destek verdiği ve barınma imkanları sağladığını inkâr eden bir tavır sergilemiş ve Türkiye'nin PKK'ya para, mühimmat ve lojistik destekler verildiğine dair belge ve raporları İran'a sunmuş ancak görmezden gelinmiş ve kulak ardı edilmiştir. İran, PKK'nın Türkiye'nin yumuşak karnı olgusunu kullanmaya çalışmış ve bunu Türkiye'ye karşı kullanabileceği elinde bir kart olarak görmüştür. İran bunu yaparken PKK ile rejim muhalifleri Halkın Mücahitleri Örgütünü aynı kefeyle koyarak, Türkiye'nin HKÖ'nün faaliyetlerine ve eylemlerine ülkesinde izin verdiği ve İran'ın aleyhinde kullanmaya çalıştığını öne sürmüştür (Özcan, 1999, s.235-237).

Türkiye-Amerika-İran üçlüsünün çevreleme bağlamında ilişkilerinin Irak ekseninde değerlendirmesi yapacak olursak; Türkiye ve Amerika Kuzey Iraklı Kürt gruplarla ilişkisi kimi zaman uyumlu ve yakın olmuş kimi zaman ise farklılaşmış ve tek taraflı görüşme ve toplantılar gerçekleştirme biçimine dönüşmüştür. Özellikle Irak'ın toprak bütünlüğünü koruma konusunda Türkiye ile İran arasında ortak bir dış politika stratejisi söz konusu olurken Türkiye bu anlamda Saddam'ın iktidardan indirmeye çalışan Amerika ile farklı yönde bir dış politika anlayışına sahip olarak İran ile yakınlaşmıştır. Ama diğer taraftan İran'ın KYP ile olan sıkı ilişkisinin yanında Türkiye'nin de KDP ile yakın pozisyonda durması iki ülke arasındaki farklılıkları gözler önüne sermiş ve her iki ülkede bölgede bir hakimiyet kurma yarışı ve arayışı içerisine girmiştir. PKK meselesinde ise Amerika'nın Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askeri operasyonlara verdiği tepki ve karşılığın tonu düşük seviyede kalmış hatta kimi zaman Türkiye'nin haklı olduğu ve meşru müdafaa hakkının kullandığını dile getirmiştir. Bu minvalde PKK konusunda

Türkiye-Amerikan yakınlaşması görülürken PKK'ya her türlü yardım ve desteği sağlayan İran ile farklılaşma görülmüştür. Öyle ki, PKK 1990'lı yıllar boyunca iki ülkeyi karşı karşıya getiren en önemli sorunlu alanlardan olmuştur.

3.5.2.3. İran'ın Terör Gruplarıyla İlişkileri ve Silahlanma Girişimleri

Amerika'nın İran'a yönelik Çevreleme politikasını uygulamaya koymasındaki en önemli saiklerden birisi de İran'ın illegal olarak nitelendirilen terör hareketleriyle bağlantıları ve Kitle imha silahlarını üretmesinden ve tedarik etmesinden kaynaklanmıştır. ABD, İran'a yönelik birçok iddiada ve suçlamada bulunmuştur. Bunlar; İran'ın uluslararası hukuk ve diplomatik kurallara uymaması, terörizmi desteklemesi, konvansiyonel ve nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlarla bölgesel istikrar ve güvenliği tehlikeye atacak bir şekilde silahlanması ve Orta Doğu Barış Sürecini yok etmeye çalışması şeklindedir (Tekin, 1997, s.35).

1979 İslam Devriminden itibaren İran, dünyada sadece Basra Körfezi bölgesinde değil farklı bölge ve ülkelerde terör, şiddet ve tedhiş hareketlerini ve eylemlerine destekleyen en aktif ülkelerden biri olmuştur. Bu yardımlar genel olarak silahlandırma, eğitim, finanse etme ve organize etme biçimde olmuştur. İran, bu türden bir dış politika yaklaşımını devrim ihracı politikasına dayandırmıştır. Bu bağlamda İran, ekseriyeti Şiiliğin değerlerini ve öğretilerini temel alan çeşitli illegal ve radikal grupları bir baskı aracı olarak kullanarak İslam dünyasının liderliğini üstlenmeye ve temsil ettiği Şiilik esasına dayalı İslam devleti modelini yaymaya çalışmıştır. Bununla beraber İran, Orta Doğu coğrafyasında Amerika ve İsrail'in birlikteliğine karşı bir cephe meydana getirmeye çalışarak İsrail'in Lübnan'daki askeri faaliyet ve operasyonlarına ve Filistin'deki haksız işgaline son vermesini istemiştir. Bu yüzden İsrail ile herhangi bir barış görüşmesine ve müzakeresine karşı çıkmıştır. İran'ın bu amaçlar doğrultusunda yararlandığı iki radikal dinci örgüt öne çıkmıştır; Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de HAMAS.

Bu örgütler Amerika ve İsrail'in bölgede askeri, siyasi ve ekonomik açıdan güçsüz düşürülmesi, prestijinin sarsılması ve nihayetinde bölgeden çekilmeleri sağlanmaları için İran tarafından bir manivela olarak kullanılmıştır. Nitekim Lübnan'da Hizbullah tarafından üstlenilen birçok saldırı eylemi gerçekleştirilmiştir. Nisan 1983'te Beyrut'taki ABD Büyükelçiliğine bir intihar saldırısı düzenlendi. Aynı yılın ekim ayında ABD'li deniz piyadelerine gerçekleştirilen saldırıda 241 ABD'li asker öldürülmüştür. Bu saldırılar sonucunda Reagan, ABD askeri birliklerini Lübnan'dan geri çekmek zorunda kalmıştır. Hizbullah'ın saldırıları sadece Amerika ve İsrail'e yönelik olmamış aynı zamanda Lübnan'da barışı tesis

etme ve sürdürme faaliyetleri çerçevesinde bulunan birçok Batılı asker ve sivil görevli rehin alınmış ya da idam edilmiştir. 1990'lı yıllar boyunca da İran bağlantılı ve destekli Hizbullah'ın terör ve şiddet eylemleri devam etmiştir. Mart 1992'de İsrail'in Arjantin Büyükelçiliği, 1994'te Buenos Aires'teki Yahudi Toplum Merkezi ve 1996'ta Suudi Arabistan'daki ABD askeri tesisi hedef alınmıştır. Bu saldırılarda birçok asker ve resmi çalışan hayatını kaybetmiş ya da yaralanmıştır (Byman, 2008, s.170-172).

İran'ın destek ve yardım verdiği diğer bir radikal dinci örgüt de Filistin'deki HAMAS diğer bir deyimle İslami Direniş Hareketiydi. Aslında İran'ın Filistin meselesine ilgisi ve aktif rolü konusunda Filistin Kurtuluş Örgütüne (FKÖ) İslam Devrimden sonra verdiği destek önemli bir safhayı oluşturmuştur. Ancak 1980'li yılların sonlarından itibaren FKÖ'nün İsrail ile ABD'nin arabuluculuğuyla barış sürecine girmesi ve İsrail'in bölgede varlığını tanımasına karşı daha uzlaşmaz ve radikal bir kanat olarak İran ile benzer görüşleri paylaşan HAMAS'ın ortaya çıkması ve tedricen güç kazanması dengeleri değiştirmiştir. İran'ın HAMAS ile ilişkisi bu noktadan sonra başlamış ve önem kazanmıştır. Bu örgüt de Hizbullah gibi özellikle İsrail devletine karşı birçok askeri ve sivil hedefe yönelik intihar ve tedhiş saldırı ve eylemlerde bulunmuştur. Böylelikle ABD, İsrail ve Batılı ülkeler tarafından terör örgütü olarak ilan etmiştir (Ayhan, 2009, s.111-114).

Terör meselesi Türkiye-İran arasındaki ilişkilere de damgasını vurmuş ve önemli bir gündem maddesini teşkil etmiştir. Bilhassa İran'ın 1990'lı yıllarda Türkiye'de Kemalist ve laik yazar ve aydınlar ve İran rejim muhaliflerine karşı işlenen seri cinayetlerin failleriyle bağlantıların olması iki ülke ilişkileri gerginleştirmiş ve tırmanmıştır. İran bu eylemlerle Türkiye'ye İslam devrimi ihracı yapmayı ve bölgesel bir güç ve aktör olan Türkiye'nin konumunu ve hareket kabiliyetini zayıflatmayı amaç edinmiştir. Bu doğrultuda İran, bu tür emellerini İslami Hareket Örgütünü vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. İlk olarak, 7 Mart 1990'da İstanbul'da gazeteci yazar Çetin Emeç'e suikast düzenlenmiş ve ardından peşi sıra cinayetler dizesi gelmiştir. Aynı yıl gazeteci Turan Dursun öldürülmüş ve 24 Ocak 1993 tarihinde Ankara'da gazeteci yazar Uğur Mumcu'nun otomobiline bomba konularak öldürülmüştür. 4 gün sonra iş adamı Jak Kamhni'ye suikast düzenlenmiş ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu arada İran, devrimden sonra kaçan ve rejime muhalif olan Halkın Mücahitleri Örgütünün yöneticileri ve üyelerine karşı da İslamcı Hareket Örgütü'ne bir dizi suikastlar yaptırmış ve öldürtmüştür. Bu eylemlerin ilki 30 Ocak 1993'te İran Şahı'nın eski komutanlarından olan Abbas Golizade'nin Bursa'da öldürülmesidir. 1992'te Halkın Mücahitleri Örgütü üst düzey yöneticilerinden olan Mansur Amini İstanbul'da infaz edilmiştir.

Aralarında İslami Hareketinin lideri İrfan Çağrı'ının da bulunduğu suikastların failleri bir süre sonra yakalanmış ve yapılan sorgulamalarda İran tarafından desteklendikleri ve askeri eğitimin yine burada özel olarak verildiğini itiraf etmişlerdir. Ancak İran PKK'ya verdiği destekte de olduğu gibi inkâr ve reddetme taktiğini kullanmıştır. Bu itiraflar hem Türkiye'nin iç siyasetinde ve kamuoyunda hem de üst düzey yetkililerin şiddetli tepkilerine sebebiyet vermiş ve iki ülke ilişkilerine kuşku ve güvensizlik hâkim olmuş ve yönlendirmiştir (Tekin, 1997, s.59-63).

Amerika'nın İran'ı Çevrelemesinde önemli bir yer tutan diğer önemli faktör de İran'ın nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlardan oluşan kitle imha silahlarını üretmesi ve sahip olmasıdır. ABD, İran'ın yoğun ve kontrolsüz biçimde silahlanarak genel olarak küresel dünyanın özelde ise Orta Doğu bölgesinin güvenliğine ve istikrarına tehdit edici düzeye gelmiştir. Dolayısıyla İran'ın bu tür faaliyetlerinin önüne geçilmesi için ekonomik yaptırımlar ve ambargo başta olmak üzere askeri, diplomatik ve siyasi tedbirlere başvurmayı zaruret olarak görmüştür.

İran'ın ABD ile askeri kapasiteyi artırmaya yönelik ilişkileri esasında Soğuk Savaş yıllarına kadar geri gitmektedir. Fakat ABD, o dönemlerde İran'ın silahlanma girişimlerine karşı çıkmamış aksine desteklemiştir. Çünkü Amerika, Basra Körfezi'nde askeri anlamda güçlü bir İran'ı SSCB'nin bu bölgede yayılmasına karşı bir kalkan ve denge unsuru görmüştür. Bu doğrultuda iki ülke arasındaki askeri malzeme ve araç-gereç transferi ilişkilerde önemli bir boyutu meydana getirmiştir. İran'da ilk olarak nükleer çalışma ABD'nin destek ve teşvikleriyle 1957 yılında başlatılmıştır. 1 yıl sonra İran 1958'de Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı'nın (IAEA) üyesi olmuştur. 1968'de Tahran Üniversitesi'nde 5 megavatlık bir araştırma reaktörü inşa edilmiştir. 1970 yılında İran, Nükleer Silahların Yayılımını Önleme Anlaşması'na (NPT) imza atmış ve onaylamıştır. 1973 yılında da İran'da bir Atom Enerji Kurumu kurulmuştur (Ekinci, 2009, s.31-32).

1979 İslam Devriminden sonra İran'da ABD, İsrail ve Batı karşıtı bir rejimin işbaşına gelmesi İran'ın ABD ile olan ilişkileri kökünden değiştirmiştir ve sarsmıştır. Böylelikle ABD'nin yeni rejime karşı şüphe ve endişeleri artmış bu dürtülerle bir dış politika yaklaşımı benimsemiştir. Her iki devlet arasında hâkim olan düşmanca ve uzlaşmaz siyaset, askeri güç kapasitesi artırma çekişmesini beraberinde getirmiştir. Böylece İran 1980'li yılların başından itibaren bölgede ABD ve müttefiklerine karşı güç kazanmak ve üstün kazanmak gayesiyle nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar üretiminin kapsamını ve boyutu geliştirmiş ve 1990'ı yıllara gelindiğinde ise yoğun bir biçimde artırmıştır. İran'ın kitle imha silahlarını elinde

bulundurması Orta Doğu'daki dengeleri ABD'li karar alıcılara göre önemli oranda değiştirmiştir. Her şeyden önce İran, 1970 yılında da imza koymuş olduğu NPT'ye aykırı etmekte ve ihlal etmektedir. Diğer taraftan İran'ın silahlanma programları ABD'nin bölgede önemli oranda askeri birlik ve üssünün olduğu hesaba katıldığında ulusal çıkarlarına ve müttefiklere doğrudan bir tehdit teşkil etmektedir. Mesela ABD açısından bu tehditleri haklı çıkarabilecek gelişme 1990'lı yılların sonlarında yaşanmıştır. İran ilk kez Ağustos 1998 tarihinde Şahap-3 adı verilen ve menzili 1300 kilometreyi bulan orta menzilli balistik füzesinin denemesini yapmış ve Şubat 2000'de de başarılı bir test sonucunun ardından çalışır duruma gelmiştir. İran'ın Şahap-3'ü geliştirmesiyle bölgede ABD'nin müttefikleri olan İsrail, Suudi Arabistan ve Türkiye'yi vurabilecek bir güce ve kapasiteye sahip olmuştur.

ABD'li üst düzey yöneticiler kimi zaman İran'ın kitle imha silahlarını üretme ve geliştirme konusunda güçlü bir kararlılık ve cesarete sahip olduğu dolayısıyla kısa zamanda geri adım atacağını beklemenin doğru bir yaklaşım tarzı olmadığını dile getirmişlerdir. Örneğin, CIA Direktörü George Tenet'in 1999 yılında yaptığı açıklamada İran'ın güvenlik ve savunma konusunda en gerekli ve önceliklerinden birinin Kitle imha silahlarını üretmek olduğunu ve bu konuda iç siyasette de hem muhafazakarların hem de reformistlerin görüş birliği içerisinde bulunduğunu dile getirmiştir. Yine 1997 yılında Silah Kontrol ve Silahsızlanma Dairesi İran'ın her ne kadar bu zamana kadar silahlanma konusunda sınırlı bir başarı gösterse de ABD'nin İran'ın nükleer silahlanma programlarının altyapı ve geliştirme girişimlerine son verdiğine inanmadığını açıklamıştır. Bu kötümser ve olumsuz görüşlere rağmen ABD'nin Çevreleme politikası kapsamında İran'ın askeri yetenek ve gücünü sınırlama ve elimine etme çabaları sürmüştür. İran ise ABD'nin bu hamlesine karşılık nükleer çalışma ve programlarının kesintiye uğramaması için Rusya ve Çin'den nükleer teknoloji transferi ve yardımı sağlamıştır (Carus, 2000, s.57-60).

Türkiye İran'ın kitle imha silahları üretme kapsamında nükleer silah programından rahatsızlık ve endişe duymuştur. Türkiye, İran'ın nükleer faaliyetlerini taraf olduğu NPT antlaşmasını kurallarına uygun olarak sivil amaçlar doğrultusunda gerçekleştirdiği argümanını inandırıcı bulmamıştır. Bununla beraber İran'ın nükleer silahlanma girişimlerinin bölgesel güvenlik ve istikrarını riske sokan ve bölgede nükleer güç yarışa sebebiyet verebilecek bir gelişme olarak yorumlamıştır. Fakat Türkiye, ABD'nin İran'a karşı sert askeri unsurları uygulamaya koymasından ziyade sorunun İran ile tesis edilecek diyalog ve görüşmeler yoluyla barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulmasından yana bir tavır almıştır. İran'a yönelik herhangi bir askeri müdahalenin Türkiye'nin güvenliğini etkileyebilir hatta saldırının hedefi haline

gelme potansiyeli mümkün gözükmez. Zira biraz önce yukarıda bahsedildiği gibi Türkiye İran'ın geliştirdiği Şahap-3 balistik füzelerin menzili içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye için en ideal çözüm İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ile iş birliği yapması ve NPT anlaşmasının norm ve kurallarına uygun hareket etmesi ve ABD-İran hattında yaşanan gerilimin BM çatısı altında barışçıl diplomatik usuller ve yöntemlerle aşılmasıdır (Turan, 2008, s.48-50).

Türkiye, ABD ile birlikte İran'ın terör gruplarıyla var olan ilişkilerini ve verdiği destekleri ve biyolojik, kimyasal ve nükleer silah üretme ve geliştirme girişimlerinin karşısında olmuştur. Bu anlamda Türkiye'nin ABD'nin bu gerekçelere dayandırılarak İran'a yönelik yürürlüğe koyduğu Çevreleme politikasında bir iş birliği ve uyumun olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Çünkü İran'ın bu konuda takındığı tavır ve tutum sebebiyle ABD'nin bölgesel ve ulusal çıkarların zarar görmesinin yanında Türkiye'nin de ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğünün tehlike altına girme riski bulunmaktadır. Böylece Türkiye bu tür sorunlu alanlarda İran ile ters düşerken ABD ile yakınlaştığı çıkarımını yapmak mümkündür.

3.5.2.4. Orta Asya ve Kafkasya'da Rekabet ve İş Birliği

Türkiye ile İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'da rekabet ya da iş birliği içerisinde olduğu konular ve alanlar şu şekildedir; ***Rol model olma meselesi ve ECO çerçevesinde gelişen ilişkiler***

3.5.2.4.1. Rol Model Olarak Türkiye'nin Öne Çıkması

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması hem Orta Asya ve Kafkasya'da sistemik değişikliklere hem de küresel ve bölgesel güçlerin bu bölgelere yönelik dış politika stratejileri ve parametrelerinde önemli dönüşümlere yol açmıştır. Soğuk Savaş boyunca SSCB'nin egemenliğinde ve hakimiyetinde bulunan bölge ülkelerin 1990'lı yılların başına gelindiğinde bağımsızlıklarını kazanma süreçleri başlamıştır. Ancak bu süreç Kafkasya bölgesinde etnik, mezhepsel ve kimlik çatışmalarına neden olmuş ve beraberinde bölgede güç savaşlarını ve boşluklarını getirmiştir. Dolayısıyla geçiş dönemi acılı ve sancılı olmuştur. Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri bağımsızlıklarını elde ederek kendilerine ait bir devlet kurduklarından sonra bölge küresel ve bölgesel aktörlerin güç kazanma rekabeti ve çekişme sahasına dönmüştür. Burada konumuz açısından Türkiye ve İran'ın bu bölgelerdeki kimi zaman rekabet halinde karşı tarafta yer almaları kimi zaman ise zıt politikaları bir kenara iterek

aralarında ekonomik bir iş birliği tesis etmeleri ve ilişkilerini devam ettirmeleri üzerinde durulması gereken önemli noktalardır.

Türkiye ve İran'ın Orta Asya bölgesindeki rekabeti “rol model” meselesi açısından gündeme gelmiştir. Her iki ülke de bölgede bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelere kendi siyasi, ideolojik ve kültürel sistemlerini tanıtmak ve yaygınlaştırmak peşindeydi. Bir tarafta NATO üyesi ve Avrupa Birliği'ne girmeye istekli Batılı, demokratik, laik, piyasa ekonomisini benimseyen ve Müslüman bir ülke olarak Türkiye durmakta diğer tarafta ise Batı karşıtı, radikal ve şeriat devleti olarak İran durmaktaydı. ABD ve Batılı ülkeler Türkiye'ye destek vererek biraz önce bahsedilen niteliklere sahip bir “Türk modeli” fikrini savunmuşlar ve desteklemişlerdir. Hatta bunu söylemleriyle de dile getirmişlerdir. Örneğin, Başbakan Süleyman Demirel'in Şubat 1992 tarihinde Washington'a düzenlediği resmi ziyarette ABD Başkanı Bush, Türkiye'nin Orta Asya'da yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler için örnek alınması gereken bir ülke olduğunu ifade etmiştir. Bu arada ABD Dışişleri bakanı James Baker da Orta Asya ülkelerine yaptığı gezi programlarında bölge ülkelerinin siyasi ve ekonomik gelişimlerini tamamlamaları konusunda “Türk modeli” söylemini dile getirerek, Türkiye'yi takip etmeleri gerektiğini söylemiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin böyle bir rolü üstlenme konusunda istekli ve özgüvenli olduğunu karar alıcıların retoriklerinde ve tavırlarında açıkça görülebilmek mümkündür. Mesela, Başbakan Demirel, Şubat 1992'de yaptığı bir konuşmasında “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar devam edecek bir Türk birliği” düşüncesi dile getirmesi önemli bir detay olarak karşımızda durmaktadır. Diğer taraftan ilk zamanlar bölge ülkeleri de Türkiye'yi örnek alma konusuna olumlu yaklaşmışlar ve desteklemişlerdir. Aralık 1991'de Özbekistan'ın Cumhurbaşkanı Kerimov'un Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarette Türkiye'den “büyük ağabeyi” diye bahsetmesi bu tezi ispatlayan önemli gelişmelerden biri olması bakımından dikkat çekicidir (Özcan ve Özdamar, 2010, s.107; Hale, 2003, s.308-311).

Amerika'nın Türkiye'yi desteklemesinin altında yatan esas sebepler bölgeye yönelik stratejik ve ekonomik çıkarlarının bir sonucuydu. Öncelikle ABD'nin Türkiye ile ortaklığı ve dayanışması İran'ı çevreleme ve izole etme politikasına uygun düşmekteydi. İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'da devrimini ihraç ve teşvik etmeye çalışması ve bölgede terör hareketlerine aktif ve etkin desteğinin önüne set çekilmesi bakımından laik ve demokratik bir Müslüman ülke Türkiye'nin rolü ve önemi büyüktü. Diğer bir faktör, Amerika'nın 1993 yılından itibaren Orta Asya ülkeleriyle NATO kapsamında başlatmış olduğu “Barış için Ortaklık Programı” çerçevesinde bölgede istikrarı artırma, barışa yönelik tehdit ve çatışmaların engellenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin de yardımıyla bölge ülkelerin Batılı ekonomik ve siyasal

örgütlenmelere adım atması ve sonrasında üye olmaları sağlanacaktı. Böylelikle bu ülkelerin Batılı uluslararası ekonomik, siyasal ve askeri sisteme dahil olmaları ve eklenmeleri teşvik edilecek ve nihayetinde dışa açık, serbest piyasa ekonomisine sahip ve demokratik siyasal sistemi benimseyen ülkeler haline geleceklerdi.

İran'ın ise bu Türkiye-ABD stratejik ortaklığına yanıtı daha önce ‘‘Küçük Şeytan’’ olarak nitelendirdiği Rusya ile ilişkilerin düzeyini artırarak ve yakınlaşarak vermiştir. Bununla beraber, İran, bölgede İslam ideolojisi yayma girişimleri, radikal İslamcı hareketleri destekleme ve enerji alanında bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirme şeklinde bir dış siyaset takip etmiştir (Özcan ve Özdamar, 2010, s.107-108; Elik, 2012, s.96).

Türkiye ve İran arasında süregelen rekabet ve çekişme Kafkasya bölgesinde de Dağlık Karabağ'a hâkim olma mücadelesinden doğan Azeri-Ermeni çatışmasında kendini göstermiştir. Türkiye ve İran kimi zaman ateşkesin sağlanması ve barışın korunması için arabuluculuk misyonlarını üstlenseler de sorun iki ülkenin arasını açmış ve ilişkilerin seyrini olumsuz etkilemiştir. Türkiye, Azerilerle olan etnik ve kültürel bağları, bölgesel hakimiyet mücadelesi ve Kafkasya ve Hazar bölgesinin sahip olduğu zengin doğal kaynaklardan dolayı Azerbaycan'ın yanında saf tutarken İran, kendi ülkesinde yaşayan Azerileri bu çatışmadan cesaret alarak özerklik talep edebilme ihtimalini hesaba katmış ve Türkiye'ye karşı bölgede bir güç dengesi oluşturmak ve zengin doğal kaynakların denetimini sağlamak için Ermenistan'ın yanında yer almıştır.

Azerbaycan'da Halk Cephesi lideri Ebulfeyz Elçibey'in döneminde İran'ın kuzey bölgesinde yaşayan o dönem yaklaşık 20 milyon Azerbaycanlıyı harekete geçirerek büyük Azerbaycan'ın kurulacağına dair söylemler İran'ı fazlasıyla rahatsız etmiş ve endişelendirmiştir. İran, bu söylemleri toprak bütünlüğüne ve egemenliğine ciddi tehditler olarak değerlendirmiştir. Ayrıca İran'ın Türkiye'nin Azeri milliyetçiliğini teşvik ederek ve körükleyerek ülkesini istikrarsızlığa sürükleyeceği yönünde kaygıları da olmuştur. Batılı yanlısı ve milliyetçi Elçibey'in iktidarının 1993 yılında sona ermesiyle yerine daha uyumlu ve pragmatik bir lider Haydar Aliyev'in yönetime gelmesi İran tarafından olumlu ve memnuniyetle karşılanmıştır. Ne var ki, Aliyev'in Ocak 1995'te ABD ile birlikte İran'ı dışlayarak yüzyılın anlaşması olarak bilinen Hazar Petrol Projesine imza atması İran'ın Azerbaycan'a olan tavrını değiştirmiş ve bu süreçten sonra Rusya ile yakın ilişkiler içerisine girmiş ve Ermenistan ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini artırmıştır. Ayrıca Azerbaycan'a karşı daha temkinli ve kuşkucu bir tavır takınmaya başlamıştır. Diğer taraftan ABD'nin destekleriyle Türkiye-Azerbaycan birlikteliğinde sıkı bir ittifak oluşturulmuştur. Amerika'nın Türkiye ve

Azerbaycan'ın yanında yer almasının en önemli sebeplerinden birisi halihazırda İran'ı Çevreleme politikası yürürlükteyken Hazar petrolünün ve gazının İran üzerinden Batı'ya taşınmasına karşı çıkması ve Türkiye kanalıyla ulaştırılmasını istemesinden dolayıdır. Hatta ABD, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru hattı projesinin önemli savunucusu ve destekçisi konumundaydı. Bunların yanı sıra, Türkiye'nin 1992'de kurduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatına karşı hamle olarak İran'ın Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatını kurması bölgedeki Türkiye-İran rekabetinin boyutları ve düzeyleriyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak bölgenin güç dengeleri bakımından iki ana kampa bölündüğünü ifade edebiliriz; bir tarafta ABD-Türkiye-Azerbaycan üçlüsü diğer tarafta Rusya-İran-Ermenistan üçlüsü (Aras, 2001, s.113-114).

3.5.2.4.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Çerçevesinde Gelişen İlişkiler

1993 yılından itibaren Türkiye-İran ilişkilerinde Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde rekabet ve çatışma yerine iş birliği almıştır. Bu dış politika değişimi hem dış nedenlerden hem de ülkelerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmıştır. Dış sebepler; Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'da etkinliğini ve nüfuzu yeniden inşa etmesi ve Türkiye'nin bölge ülkelerine rol model olma konusundaki başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. İç sebepler ise; İran'ın bu bölgelere yönelik devrim ihracı politikasından geri adım atmasına karşılık Türkiye'nin de bir Türk Birliği hayalinden vazgeçmesidir. Bu minvalde iki ülke arasında süren siyasi, ideolojik ve askeri sorunlar bir kenara bırakılmış, iktisadi münasebetler ve anlaşmalar daha çok ön plana çıkarılmıştır. Bu iş birliğinin en önemli boyutlarından birini de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı bağlamında gelişen ilişkiler oluşturmuştur (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2010, s.583).

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, 1977 tarihli İzmir Anlaşmasıyla oluşturulan temel tüzük dayanak gösterilerek 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından üye ülkeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Esasında bu örgütün temeli 1964 yılında kurulan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatının devamı niteliğindeydi. Ancak 1979 yılında İran'da gerçekleştirilen İslam Devrimi'nden sonra işlevini yitirmiş ve âtil bir duruma gelmişti. Böylece RCD'nin halefi ECO çok geçmeden aynı ülkeler tarafından meydana getirilmiştir. 1992 yılına gelindiğinde ise 7 yeni üye daha eklenmiştir. Bunlar; Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan. Böylelikle ECO, yaklaşık 325 milyon insanı temsil eden geniş bir bölgesel örgüt hüviyetine bürünmüştür. 14 Eylül 1996 tarihinde İzmir Anlaşması revize edilerek üye ülkeler

arasında dayanışmayı ve ticareti artırmak amacıyla birtakım yeni hedefler belirlenmiştir (Chawla, 2017, s.575-578).

Bu dönemde Türkiye, İran ticaretinin Avrupa pazarına ulaşmasında köprü vazifesi görmüş ve İran da Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki ticari ve ekonomik ilişkilerinde kısa ve güvenli ulaşım rotası olmuştur. Her iki ülke 15 Aralık 1993 tarihinde Ankara'da bir ulaşım anlaşması imzalamışlar ve akabinde 22 Aralık'ta da petrol, doğalgaz, endüstri, elektrik, sınır geçiş ticareti ve ulaşım konularında birçok anlaşma imzalamışlardır. Mart ve Mayıs 1994 tarihlerinde ise Türk enerji şirketi BOTAŞ ile İran ulusal doğalgaz kurumu petrol ve doğalgaz hatları için uzun vadeli doğalgaz projeleri üzerine anlaşmışlardır. Bu arada İran Petrol Bakanı Gholam Reza Aghazadeh ile Türk Enerji Bakanı Veysel Atasoy 2-4 Mayıs 1995 tarihlerinde 23 yıllık doğalgaz ve petrol boru hattı sözleşmesi imzalamışlardır. Bu anlaşma 1979 İslam devriminden bu yana Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkilerin geldiği seviye ve boyutu göstermesi bakımından önem arz etmiştir (Elik, 2012, s.166).

3.5.2.5. D'Amato Yasası ve Türkiye-İran Doğalgaz Antlaşması

Ekonomik yaptırımlar Amerika'nın İran'a yönelik Çevreleme politikasının en önemli uygulama araçlarından birini meydana getirmiştir. ABD'nin İran'a karşı yaptırımlarının geçmişi 1979 yılına dayanmaktadır. İslam Devriminden sonra ABD'nin Tahran Büyükelçiliğindeki 52 elçilik çalışanının rehin alınması sonucunda Kasım 1979'da ilk yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Başkan Jimmy Carter yaptığı açıklamada İran'dan tüm ham petrol ithalatını durdurduklarını bildirmiştir. Yine bu dönemde Amerika'daki tüm İran varlıkları dondurulmuştur. 4 yıl sonra İran ile bağlantılı terör gruplarının Beyrut'taki Amerikan Deniz Kuvvetlerine saldırı düzenlemesinin ardından Reagan yönetimi İran'ı terörizme destekleyen devletler listesine almıştır. Ayrıca ABD Ticaret Bakanlığının 1987 yılında yayınlanan bir yasasıyla aralarında askeri malzeme ve ürünlerinin de bulunduğu İran menşeli mal ve hizmetlerin ithalatı durdurulmuştur (McCurdy, 1997, s.400-401).

Clinton yönetimi 1993 yılında ilan ettiği İkili Çevreleme politikası kapsamında 1979 yılından itibaren yürürlükte bulunan ekonomik yaptırımların kapsamını ve boyutunu genişletmiş ve sıklaştırmıştır. Bu doğrultuda 6 Mayıs 1995 tarihinde İran'ın nükleer programına ara vermeden devam ettiği ve Hizbullah, Hamas ve Filistin İslami Cihad gibi terör örgütlerine destek verdiği gerekçelerini öne süren ABD, İran ile tüm ticaretini ve bu ülkeye dönük yatırımları yasaklayan 12959 sayılı kararı kabul etmiştir. Böylelikle ABD, İran'ın GSYİH'sının (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) yaklaşık %20'sini oluşturan petrol sektörünü zarara uğratmayı

hedefleyerek İran'ın askeri ve stratejik ve askeri tehdidinin azalmasını hedeflemiştir. Aynı yıl Senatör Alfonse D'Amato, İran Yabancı Petrol Yaptırımları Yasasını hazırlayarak, Kongrenin onayına sunmuş ve daha sonra kabul edilmiştir. “İran Yabancı Petrol Yaptırımları Yasası” adı verilen düzenlemeyle İran'a enerji teknolojisi transfer edecek yabancı firmalara karşı yaptırım uygulanması kararlaştırılmıştır. Bununla beraber İran'da doğalgaz ve Petrol alanlarında 40 milyon dolardan daha fazla yatırım yapacak şirketlerin cezalandırılacağı ve kredi, fon ve ihale imkanlarından men etmek gibi birçok müeyyideyle karşılaşacakları bildirilmiştir. Daha sonra İran ile birlikte bu yasa kapsamına Libya da dahil edilerek Ağustos 1996'da İran-Libya Yaptırımlar Yasası diğer bir adıyla D'Amato yasası olarak Senato'da kabul edilmiştir (Katzman, 2007, s.1-2).

ABD'nin İran'a yönelik ortaya koyduğu dış dünyadan izolasyonu ve soyutlamayı öngören ekonomik yaptırım ve ambargolara Avrupalı müttefikleri, Japonya ve Rusya gibi ülkeler karşı çıkarak bir anlamda D'Amato yasasını tanımayarak İran ile ticari ve ekonomik ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Bu politika tercihi “eleştirel diyalog” adı verilmiştir. Özellikle Avrupalı ülkeler İran'ın kitle imha silahlarını üretme ve kullanma girişimleri ve terör örgütlerine verilen destekten rahatsızdı ama ABD'nin bu kararının uluslararası ticaret sözleşmelerinin ilke ve normlarına aykırı olduğu dile getirerek daha yapıcı ve uzlaşmacı adımların atılmasını istemişlerdir. Bu konuda ABD ile farklı düşündüklerini açıkça ifade etmişler ve bu doğrultuda bir yaklaşım sergilemişlerdir. Dolayısıyla ABD'nin tek taraflı ve yardımsız ekonomik ambargoyu uygulaması önemli ölçüde zor ve güç hale gelmiştir (McCurdy, 1997, 425-428).

D'Amato yasası, Türkiye tarafında da hoş karşılanmamış ve kabul görmemiştir. Türkiye, İran ile ekonomik ve ticari ilişkilerin akamete uğramaması için mümkün olduğu ölçüde ekonomik yaptırım ve ambargo kararında çekingen ve pasif davranmaya çalışmıştır. Bu davranışta hiç kuşkusuz Türkiye'nin Irak'a karşı Çevreleme politikası kapsamında uygulanan ekonomik yaptırımlardan dolayı uğramış olduğu büyük ekonomik kayıpların bir türlü tazmin edilememesinin önemli katkısının olduğunu bir gerçektir.

Türkiye ile İran'ın ECO çerçevesinde gelişen ekonomik ilişkilerin yanında doğalgaz alanın da iki ülke arasında yakınlaşmalar ve ilerlemeler kaydedilmiştir. 1996 yılında Refahyol hükümetinin iktidara gelmesiyle Başbakan Erbakan'ın ilk resmi ziyaretini İran'a yapması bu süreci başlatan en önemli gelişme olmuştur. Ağustos 1996'da gerçekleştirilen ziyarette Türkiye ile İran arasında 23 milyar dolarlık doğalgaz anlaşması imzalanmış ve her iki arasında bir boru hattının kurulması kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın D'Amato yasasının ilan edilmesinin birkaç

gün ardından imzalanması ve Erbakan'ın iktidara geldikten sonra ilk ziyaretini İran'a düzenlemesi ABD nezdinde tepkilere ve rahatsızlıklara neden olmuştur. Türkiye ise kendisi D'Amato yasasına aykırı hareket etmediklerini ve anlaşmaya taraf ülkelerin kendisine ait doğalgaz boru hattı kısımlarının yapımının maliyetini üstleneceğini dolayısıyla İran'a bir yatırımın söz konusu olmadığını dile getirerek tepkilerin yumuşatmaya çalışmıştır. Fakat Türkiye de bir taraftan doğalgaz konusunda Rusya'ya bağımlılığını azaltmaya ve alternatiflerini çoğaltmaya çalışırken diğer taraftan da yaptırımlara destek vermesi halinde uğrayacağı ekonomik maliyetin farkındaydı (Elik, 2012, s.166). Dolayısıyla Türkiye'nin ABD'nin Çevreleme politikasının dışında İran ile ekonomik ve ticari ilişkilerini artırarak ve geliştirerek, kendi ulusal çıkarlarını önceleyen rasyonel bir dış politika takip ettiği ve bu anlamda ABD ile anlaşamadığını söyleyebilmek mümkündür.

Refah partisinin iktidarının sona ermesinin ardından İran'da reformist Hatemi'nin yönetime gelmesiyle Türkiye ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerin düzeyi artırılmış ve boru hattı inşa etme konusunda daha ileri adımlar atılmıştır. Temmuz 1997'de Türk yetkililer Erzurum'dan İran sınırı 300 kilometrelik bir boru hattının yapımına başladığını açıklamışlardır. Bu projeye birlikte İran'ın başlangıçta Türkiye'ye yılda 2 milyar metreküpten fazla doğalgaz tedarik edeceği ve bu miktarın 5 yıl içerisinde 10 milyar metreküp doğalgaza yükseleceği garanti altına alınmıştır (Aras, 2001, s.115-116).

3.5.2.6. Türkiye-İsrail Yakınlaşması ve İran'ın Tutumu

Türkiye ile İsrail'in ilişkilerinin tarihi Türkiye'nin İsrail'i devlet olarak tanıdığı 1949 yılına kadar geri gitmektedir. Soğuk Savaş döneminde iki ülkenin ilişkileri esas olarak Filistin meselesi etrafında şekillenmiştir. Türkiye ve İsrail kimi zaman bu meselede paralel seyirde bir politika belirlerken kimi zaman ise farklı yönde bir duruş sergiledikleri için ikili ilişkiler askıya alınmış ve düğümlenmiştir. Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde ilişkilerin niteliğini daha çok stratejik ve güvenlik dinamikleri belirlemiştir.

Bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinde görülen sıkı ve yakın münasebetleri pek çok nedenleri bulunmaktaydı. Birincisi, Soğuk Savaş'ın bitişiyle beraber yeni oluşan uluslararası ortamın sağladığı avantajla ilgiliydi. Irak'ın Kuveyt işgaline karşı meydana getirilen çok uluslu müşterek askeri kuvvet arasında Türkiye ve İsrail de bulunmaktaydı. Bununla beraber yeni uluslararası sistemin yarattığı olumlu atmosfer içerisinde İsrail ile Arap ülkeleri arasında bir barış süreci başlatılmıştır. Madrid ve Oslo'da taraflar ABD'nin destek ve teşvikleriyle 1948'den itibaren süregelen Arap-İsrail çatışmasına çözüm bulmak ve barışın sağlanması

konusunda toplantılar yapmaları ve anlaşmalar imzalamaları umut verici gelişmeler olarak yorumlanmıştır. Türkiye de çatışmaların son bulmasını ve Filistin meselesinin çözüme kavuşturulmasından yanaydı dolayısıyla bu süreci destekliyordu. İkincisi, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda komşuları Suriye, İran ve Yunanistan ile yaşadığı problem ve anlaşmazlıklardı. Türkiye bu ülkelerin bilhassa PKK olan münasebetlerinden dolayı ciddi güvenlik rahatsızlıkları ve kaygıları duymaktaydı ve İsrail ile de yakınlaşmayı bu ülkelere karşı stratejik denge unsuru olarak görmekteydi. Üçüncüsü, Türkiye'nin ABD ile olan stratejik ortaklık olarak adlandırılan sağlam ve sıkı ilişkileri söz konusuydu. Kurulştan itibaren İsrail'in Orta Doğu'da güvenliğini sağlamayı temel hedef edinen ABD, bölgede iki büyük ve önemli güç olan Türkiye ile İsrail'in yakınlaşmasını çıkarları gereği olumlu bulmuş ve teşvik etmiştir. Ayrıca ABD'nin İran'ı Çevreleme politikasına da uygun düşmekteydi (Yılmaz, 2010, s.17-18).

Türkiye-İsrail yakınlaşmasının ilk somut adımları Türkiye tarafından 1991 yılında atılmıştır. Ankara'daki İsrail ve Filistin'in diplomatik temsilcilikleri aynı zamanda Büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır. 1992 yılında Doğu Kudüs'te bulunan Türk Başkonsolosluğu yeniden faaliyete geçirilmiştir. Bu arada iki ülke arasında karşılıklı birçok resmi ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog, Yahudilerin 1492 yılında İspanya'dan sürgün edilışinin 500. Yıldönümü kapsamında İstanbul'da düzenlenen programlara katılmıştır. Bu ziyaretin ardından önce Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş sonra 1993 yılında Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin İsrail'e gezi programı düzenlemişlerdir. Buna mukabil aynı yıl ilk defa bir İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman ve 1994'te Dışışleri Bakanı Şimon Perez Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretlerde ekonomik, ticari ve turizm alanında iki ülke arasında iş birliklerinin artırılması konuları görüşülmüştür. Bunların yanı sıra Başbakan Tansu Çiller'in Kasım 1994 tarihinde İsrail'i ziyaretinde iki ülke arasında stratejik, askeri ve istihbarat alanında iş birliğini öngören adımların atılması bu dönemlerde ilişkilerin boyutunu ve içeriği anlamak bakımından önem arz etmektedir (Uzer, 2011, s.146-147).

Türkiye ile İsrail'in ilişkileri temel olarak askeri ve ekonomik iş birliği alanlarında yoğunlaşmıştır. 23 Şubat 1996 tarihinde iki ülke açısından önem taşıyan Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Türkiye ve İsrail müşterek askeri tatbikatlar düzenlemeleri ve çeşitli askeri araç, gereç ve ekipmanların üretimi konusunda iş birliği yapmaları ve her iki ülkenin de pilotlarının karşılıklı olarak anlaşmaya taraf olan diğer ülkenin hava sahasında eğitim görmeleri kararlaştırılmıştır. Diğer bir önemli askeri anlaşma da 28 Ağustos 1996 tarihinde imzalanan Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması olmuştur. Bu anlaşma kapsamında iki ülke arasında savunma alanda teknik bilgi ve deneyim akışının sağlanmasına ve

personel eğitim konusunda girişimler başlatılmıştır. Bununla beraber, aynı yıl modernizasyon için 54 adet Türk F-4 savaş uçağı 600 milyon dolar karşılığında diğer yıl 1997’de 48 adet F-5 savaş uçağı 75 milyon dolar bedeliyle İsrail ile anlaşma sağlanmıştır. Bu süre zarfında Türkiye ile İsrail arasında pek çok üst düzey görüşme ve toplantılar yapılmış ve ortak tatbikat, istihbarat paylaşımı ve savunma sanayi alanında güçlü ortaklıklar kurulması meselelerinde birçok anlaşma imzalanmıştır. Ortak tatbikat konusunda en önemli gelişme 1998 yılında ortaya çıkmıştır. Türk, İsrail ve ABD savaş gemileri Akdeniz’de ‘‘Güvenilir Denizkızı’’ adı verilen ortak bir tatbikat gerçekleştirmişlerdir. Bu tatbikat Türkiye ve İsrail’in stratejik askeri ilişkilerinin geldiği seviye bakımından önem taşımıştır. Öyle ki, ilişkiler derinleşmiş ve üst düzeye taşınmıştır. Tatbikatın üzerinde durulması gereken diğer bir önemli noktası da ABD’nin verdiği desteğinin yanı sıra bilfiil olarak tatbikata katılmış olmasıdır. Türkiye ile İsrail’in yakın iş birliği ekonomi alanının da önemli aşamalar kaydetmiştir. Mart 1996 tarihinde imzalanan ve Mayıs 1997’de hayata geçirilen Serbest Ticaret Anlaşmasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik ve ticari boyutu yaklaşık 500 milyon dolara ulaşmıştır (Özcan, 2004, s.341-348).

Türkiye ile İsrail askeri ve ekonomi sahalarda yakınlaşması ve iş birliği İran tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Hatta İran iki ülke arasındaki güçlü ve sıkı birlikteliğin kendisine karşı düşmanca saik ve dürtülerle meydana getirildiğini savunmuştur. Ayrıca Türkiye’nin Orta Doğu bölgesinde Amerika ve İsrail’in sinsi emellerine hizmet ettiğini ve aracılık ettiğini dile getirmiştir (Görçün, 2008, s.146). Diğer taraftan İran, ABD’nin yardımı ve desteğiyle kurulan Türkiye-İsrail yakınlaşmasını Orta Doğu’da bir hakimiyet ve nüfuz mücadelesi bağlamında ele almış ve bölgesel ve ulusal çıkarlarına ve güvenliğine bir tehdit olarak yorumlamıştır. Buna karşın İran, Suriye ve Ermenistan ile ilişkilerin düzeyini artırarak bu yakınlaşmanın etkisini ve gücünü zayıflatmaya çalışmıştır. İran açısından denge unsuru Suriye ve Ermenistan’ı seçmesi yerinde ve rasyonel bir tavidir. Çünkü Suriye’nin hem Türkiye ile PKK’ya verdik destek ve Fırat ve Dicle nehirlerinin su paylaşımı konusunda problemleri vardı hem de İsrail ile 1967 savaşında kaybettiği Golan tepeleri ile ilgili egemenlik mücadelesi vardı. Öte yandan Ermenistan’ın Türkiye ile Azerbaycan ile savaşından dolayı ve 1915 sözde soykırım iddiaları yüzünden arası zaten gergindi.

Türkiye-İsrail yakınlaşması ABD’nin İran’a yönelik yürürlükte bulunan Çevreleme politikasını konumuz açısından değerlendirilmesinde yarar vardır. Her şeyden önce, Türkiye ile İsrail arasında kurulan derin ve yoğun stratejik, askeri ve ekonomik ilişkiler ABD tarafından memnuniyetle karşılanmış ve desteklenmiştir. Çünkü ABD ve İsrail’in temel olarak İran’ın

terör örgütleriyle bağlantılarından ve kitle imha silahları üretme faaliyetlerinden ciddi ölçüde rahatsızlık duymuşlardır. Türkiye'nin de İran'ın bu tür eylemlerinden rahatsızlık duyduğunu ve karşısında yer aldığını daha önceki bölümlerde dile getirilmişti. Dolayısıyla Türkiye-Amerika-İsrail üçlüsü arasında İran'a karşı ortak bir tepki ve hoşnutsuzluk söz konusuydu. Bu olgu da Amerika'nın Türkiye ile birlikte İran'ı Çevreleme politikasının uygulamasını kolaylaştırıcı bir etki yapmaktaydı. En azından bu konu ekonomik yaptırımlar ve ambargolarla İran'ı çevreleme ve sıkıştırma yaklaşımıyla karşılaştırıldığında ABD ile Türkiye arasında büyük gerginliklere ve anlaşmazlıklara sebebiyet vermemekteydi.

3.5.2.7. Hatemi'nin İktidara Gelişyle Görece Yumuşayan İlişkiler

İran'ın dış politikasında yumuşuma ve ılımlaşma eğilimleri 1989 yılında reformist ve pragmatist Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte başlamıştır. Rafsancani yönetimi devraldığında Irak ile sürdürülen savaşın etkileri ve ABD'nin İslam Devrimden itibaren sürdürdüğü ekonomik yaptırım ve ambargo sonucunda ağır ekonomik kayıp ve zararları karşısında çetrefilli sorunlar olarak durmaktaydı. Rafsancani, bu problemlerin üstesinden gelmek için İran'ın uluslararası camiada içine düştüğü yalnızlıktan kurtulması amacıyla uluslararası siyasal ve ekonomik sisteme entegre bir ülke olmayı ve ABD, Avrupa ve Körfez ülkeleri ile ilişkilerini diyalog ve barış içerisinde sürdürmeyi temel amaç edinmiş ve bu doğrultuda hareket tarzı izlenmiştir. Böylece bu sorunlar çözüme kavuşturulduğunda yabancı yatırımcıların İran'a yatırım yapmaları konusunda teşvik ve ikna edilecek ve küresel pazarlardan ekonomik yardımlar elde edilecekti. Tüm bunların sonucunda İran'ın ekonomik büyümesi ve kalkınma ivmesi tırmanışa geçecekti.

Rafsancani'nin iktidarı 1997 yılına gelindiğinde son bulmuş yerine Mayıs'ta yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle geçerli oyların %70'sini alarak diğer bir ılımlı ve reformist kanadı temsil eden bir kişi olan Muhammed Hatemi yönetimin başına geçmiştir. Aslına bakılırsa Hatemi'nin selefi Rafsancani ile benzer dış politika paradigmasına sahip oldukları ve bu doğrultuda tercih ve stratejilerini belirledikleri ve uygulamaya geçirmeye çalıştıklarını söyleyebilmek mümkündür. Hatemi de iktidara geldiğinde ABD'nin 1993 yılında İran'a yönelik başlattığı Çevreleme politikasının getirdiği ve düşük petrol fiyatlarının sebep olduğu ağır ekonomik sıkıntılar ile yüz yüze kalmıştır. Bu sıkıntıları aşmak için de bütün ülkeler ile diyalog kurma ve normalleşmeyi gerçekleştirmek arayışı içerisine girmiştir. Kendi deyimiyle dış politikada izlenecek yol “Medeniyetler arası diyalog” retoriğinin esasına uygun düşmeliydi. Bu minvalde ABD, Avrupa Birliği ve Körfez ülkeleriyle problemlili ve güvensiz

ilişkilerin son bulması yerine yapıcı ve karşılıklı hak ve çıkarlara dayalı pragmatik ilişkilerin tesis edilmesi çabaları içerisine girilmiştir (Efegil, 2012, s.66-67).

İlimli ve uzlaşma taraftarı Hatemi'nin iktidara gelmesinin ABD-İran ikili ilişkilerine yansımalarını ve etkilerini analiz etmek konumuz açısından faydalı gözükmektedir. Hatemi Ocak 1998 tarihinde CNN'e verdiği röportajda 1979'da İranlı öğrenciler tarafından Amerika'nın Tahran Büyükelçiliğinde 444 gün rehin tutulan 52 Amerikan personeli için üzgün olduğunu ifade etmiş ve Amerikan halkını metheden birtakım açıklamalar yapmıştır. İslam Devrim liderleri tarafından "büyük şeytan" olarak görülen ABD ile diyalog sürecinin başlatılması hem İran hem de ABD için önemli gelişmelerdi. Nitekim Amerika da bu açıklamalara kayıtsız kalmayarak İran ile resmi düzeyde temasların sağlanabileceği ve görüşmelerin gerçekleştirilebileceği dair mesajlar verilmeye başlanmıştır. Ne var ki, bu temenniler sadece söylem düzeyinde kalmış, ikili ilişkilerde uygulamaya dönük herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Çünkü ABD'nin İran'ın illegal terör gruplarıyla bağlantılarının kesmesi, kitle imha silahlarını üretmekten vazgeçmesi ve Arap-İsrail barış sürecine karşı çıkmaması taleplerini dile getirirken diğer taraftan İran, ABD'nin ekonomik yaptırım ve ambargo uygulamalarına son vermesini istemesinden dolayı bunun gerçekleşmesi mümkün olmamıştır.

İran'ın Körfez ve Avrupa Birliği ülkeleri ile ilişkileri ABD ile olan ilişkilerine nazaran daha yapıcı ve pozitif bir noktadaydı. İran, 9-11 Aralık 1997 tarihlerinde İslam Konferansı Örgütü'nün zirvesine ev sahipliği yapması ve zirvede Hatemi'nin İKÖ'nün dönem başkanlığı görevine getirilmesi Körfez ülkeleri ile ilişkilerin artırılması ve geliştirilmesinin en önemli göstergelerinden olmuştur. Diğer taraftan İran'ın Avrupa Birliği ülkeleri ile daha önce Salman Rüşdi olayı* ve Mykonos davasından** dolayı bozuk olan diplomatik ve siyasi ilişkileri Hatemi'nin Rüşt'e verilen ölüm cezasından vazgeçilmesini açıklaması ve AB ülkelerinin de Mykonos olayı yüzünden İran'dan çektikleri Büyükelçilerini tekrardan görevlerine atamasıyla yeniden rayına oturmuştur. Bu ilişkilerin düzeltilmesiyle birlikte AB ülkeleri "eleştirel

* Hintli yazar Salman Rüşdi'nin 1989 yılında yayınladığı Şeytan Ayetleri romanının Müslümanlığa ve İslam Peygamberi Hz. Muhammed'e hakaret ettiği gerekçesiyle Humeyni tarafından romanın yazarına ölüm cezası verilmiştir. Bunun sonucunda AB ülkeleriyle ilişkiler gerginleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.history.com/this-day-in-history/salman-rushdie-satanic-verses-fatwa-iran>

** 17 Eylül 1992'de İranlı muhalif 4 Kürt liderinin Berlin'de Mykonos isimli bir restoranda öldürülmesi ilişkin Berlin Ceza Mahkemesinde görülen davada İran devletinin suikastın azmettiricisi olduğu karara bağlanması sonucunda AB ülkeleri Büyükelçilerini İran'dan çekmiş ve diplomatik ilişkiler askıya alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://iranhrdc.org/murder-at-mykonos-anatomy-of-a-political-assassination/>

diyalog’’ ismini verdikleri bir yaklaşım tarzıyla İran ile ekonomik ve ticari ilişkilerini artırmışlardır. (Yurdakurban, 2007, s.40-42).

Tüm bu gelişmeler ABD’nin İran’ı Çevreleme politikasını uygulamasının daha güç ve zor bir duruma geldiğinin en somut göstergelerden olmuştur. Çünkü Amerika’nın müttefiki olarak nitelendirebilecek başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok ülke İran ile aralarını düzeltme ve yakınlaşma sürecine girmişlerdir. Öte yandan AB ülkeleri de önceki bölümlerde bahsedildiği gibi D’Amato yasasını ihlal ederek İran ile ticari ve ekonomik ilişkilerine devam etmişler hatta yeni anlaşma ve düzenlemelere girişerek ABD’den ayrı ve farklı düşündüklerini net biçimde ortaya koymuşlardır.

Hatemi’nin Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi Türkiye-İran ilişkilerinde yeniden olumlu ve umutlu gelişmelerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Hatırlanacağı üzere, Şubat 1997’de Ankara’da Refah partili Sincan belediyesinin düzenlediği Kudüs Gecesi programında İran Büyükelçisinin Türkiye’nin siyasal sistemini, rejimini ve İsrail ile olan yakın askeri ve ekonomik iş birliği eleştiren sözleri iki ülke arasında iplerin kopmasında neden olmuştur. Nihayetinde iki ülke karşılıklı olarak büyükelçilerini ülkelere geri çağırmışlardı. Fakat ılımlı lider Hatemi’nin İran’da iktidara gelmesiyle ve Türkiye’de de Mesut Yılmaz Başbakanlığında yeni kurulan Anasol-D hükümetinin işbaşına gelmesiyle iki ülke ilişkilerine tekrardan bir yumuşama havası hâkim olmuştur. İki ülkenin karşılıklı olarak geri çektiği büyükelçiler tekrardan görevlerine tayin edilmiştir. Ancak her ne kadar Türkiye ile İran’ın ilişkilerin yakınlaşma ve yumuşama içerisine girse iki ülke arasında İran’ın PKK ve Hizbullah terör örgütlerine destekleri, Türkiye’nin İsrail ile askeri ve ekonomik ilişkiler ve Türkiye’de türban yasağı gibi meselelerden dolayı zaman zaman gerginlikler devam etmiştir. Yani bu süreçte ABD’nin İran ile olan ilişkilerinde olduğu gibi Türkiye’nin de İran ile ilişkileri göreceli bir yumuşama örneğini teşkil etmiştir (Yurdakurban, 2007, s.44-45).

3.5.2.8. İran’ı Çevreleme Politikasının Değerlendirilmesi

ABD’nin İran’ı Çevreleme politikası tek taraflı ve uluslararası toplum ve kuruluşlarının tam ve kati desteklerinden noksan bir biçimde uygulamaya konulmuş ve yürütülmeye çalışılmıştır. Uluslararası norm ve meşruiyetle bağdaşmayan kararların ABD tarafından tek taraflı olarak İran’a dikte ettirilmeye çalışılması ve bu bağlamda bu ülkenin uluslararası alandan yalıtılmaya ve izole edilmeye çalışılması müttefikler nezdinde bile çeşitli rahatsızlıklar meydana getirmiş ve tepkilere neden olmuştur. İran’a yönelik Çevreleme politikası Irak’ın çevrelenmesinden birçok bakımından farklıydı. Birincisi, Irak’ı çevrelemede büyük ölçüde

uluslararası hukuka uygun olarak BM kararlarına dayanılarak yürütülmüştür. İkincisi, Irak'ı çevreleme konusunda müttefik devletlerin İran'a nazaran daha istekli ve gönüllü olmuşlardır. Çünkü İran ile ekonomik ve ticari ilişkileri riske atmak ve zarara uğramak istememişlerdir. Dolayısıyla İran'ı çevrelemek Irak'ın çevrenmesinden daha güç bir biçimde yürütülmüş ve başarıya ulaşması daha düşük seviyede kalmıştır. Bunlardan yola çıkarak ABD'nin İran'a Çevreleme politikasında karşılaştığı zorluk ve eleştirileri şu şekilde sıralamamız mümkündür;

Birincisi, Mayıs 1997'de ılımlı ve reformcu lider Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle ABD'ye yönelik düşmanca ve çatışmacı bir üslup terk edilmiş yerine daha uzlaşmacı ve yapıcı bir dil kullanılmaya özen gösterilmiştir. Bu değişikliğin en önemli göstergesi Ocak 1998'de Hatemi'nin CNN haber kanalına verdiği mülakatta kullandığı ifadeler ve tutumları olmuştur. Hatemi mülakatta “Medeniyetler arası diyalog” tan bahsederek ülkeler arasında çeşitli görüşmelerin yapılabileceği dile getirerek “açık kapı” politikası sinyalini vermiştir. Ayrıca Amerika halkını büyük olarak nitelendirmiş ve saygı duyduğunu da ifade etmiştir. Bu arada İran'ın Arap-İsrail barış sürecine yönelik tavır değişiklikleri dikkat çekici gelişmeler olmuştur. Hatemi, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) lideri Yaser Arafat'a yazdığı mektupta İsrail'in meşruiyetini kabul eden Orta Doğu Barış Sürecine Filistin'in katılmasını desteklediğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Hatemi, terörizmi ve İsrailli vatandaşların öldürülmesini de kınayan bir açıklama yapmıştır. İran'ın ABD'ye yönelik bu uzlaşmacı tavırları ve barış süreciyle ilgili politika değişikliği ABD nezdinde olumlu ve hoş karşılanmış ve Clinton İran ile görüşmeye hazır ve istekli olduklarını belirtmiştir. Bu durumda ABD'nin elinde İran'ı çevreleme noktasında öne süreceği önemli gerekçelerin büyük bir kısmını yitirecek ve bu politikaya daha fazla devam ettirmek kolay olmayacaktı. Ne var ki, ABD, İran'ın bu uzlaşma ve diyaloga dönük söylem ve eğilimleri pek inandırıcı ve tatmin edici bulmamış, İran'ın terör örgütlerine desteğinin sürdüğünü, nükleer ve kitle imha silahlarını üretmeye ve Arap-İsrail barış sürecini kesintiye uğratmaya çalıştığını öne sürerek bu sorunların halledilmeden ikili ilişki ve temasın sağlanamayacağını ifade etmiştir (Wright, 2007, s.114-117).

İkincisi, İslam Konferansı Örgütü'nün 9-11 Aralık 1997 tarihleri arasındaki zirveye İran'ın ev sahipliği yapması Arap ve Körfez ülkeleriyle ilişkilerin yeniden düzene girdiğini ve normalleştiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Hatemi, zirvede yaptığı konuşmada İran'ın Basra Körfezi'ndeki tüm devletlerle bölgesel güvenliğin ve iş birliğinin kurulması için gereken çabayı göstereceğini ifade etmiştir. Daha sonra Hatemi önceki açıklamalarıyla paralel olarak İran'ın Körfez bölgesinde tek başına denetimi ele geçirme gibi bir niyetinin olmadığını belirterek bölge ülkelerine güvence vermiştir. Bununla beraber Hatemi 1999'da Suriye, Suudi

Arabistan ve Katar gibi birçok Arap ülkesini ziyaret ederek son 20 yılda Arap ülkelerini ziyaret eden ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu süre zarfında İran mezhepsel anlaşmazlıktan (Şii İran-Sünni Suudi Arabistan) ve bölgesel hakimiyet mücadelesinden dolayı Suudi Arabistan ile gergin olan ilişkilerini düzeltmesi ve geliştirmesi dikkat çekici bir hadise olmuştur. Böylece aralarında bölgede ABD'nin en önemli müttefiklerinden Suudi Arabistan'ın da bulunduğu pek çok Arap ülkesinin İran ile yakınlaşma süreci ABD'nin bu ülkelerle ittifak ve iş birliği halinde İran'ın çevreleme politikasının uygulanmasını önemli ölçüde hasara uğratmış ve başarıya ulaşma şansını düşmüştür (ALDosari, 2015, s.58).

Üçüncüsü, ABD'nin 1996 yılında kabul ettiği D'Amato yasası çerçevesinde İran'a 40 milyon dolardan fazla yatırım yapan şirketlerin çeşitli müeyyidelere maruz kalacağını açıklamış ancak bu kararı Almanya ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı birçok ülke ile Rusya, Çin ve Japonya gibi ülkeler tanımamış ve uymamıştır. Aynı şekilde Orta Doğu'daki Arap ülkeleri de İran'a yönelik ekonomik yaptırım ve ambargoyu öngören bu yasa düzenlemesine karşı çıkmışlar İran ile ticari ve ekonomik ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Avrupalı ülkeler ve Japonya İran ile "Eleştirel Diyalog" adı verilen bir süreci başlatarak İran ile ekonomik ve ticari faaliyetleri sürdürmüş hatta artırmışlardır. Diğer taraftan Rusya, İran ile olan ilişkisini ekonomi boyutundan askeri boyutuna taşıyarak daha farklı ve üst bir seviyeye getirmiştir (Myers, 1997, s.32-33). Bu durumda ABD'nin Orta Doğu'daki müttefiklerine ek olarak Avrupa'daki müttefik ülkelerin ve Japonya'nın da Çevreleme politikasında yalnız bırakması ve Rusya'nın İran ile askeri yakınlaşması politikanın sürdürülebilirliği konusunda ciddi endişe ve umutsuzluklara neden olmuştur.

Dördüncüsü, Brzezinski, Scowcorf ve Murphy (1997, s.23) kimi gibi yazarlar, ABD'nin İran'ı Çevreleme politikasının İran'ı Rusya'ya yakınlaştırdığı ve bu süreçte iki devletin de çeşitli alanlarda ilişkilerinin arttığını ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla çevrelemenin daha fazla devam ettirmek konusunda ısrarcı olunmaması gerektiği aksi halde ABD'nin stratejik menfaatlerine zararı olacağını vurgulamışlardır. Nitekim, Rusya'nın 1995 yılında İran ile yapmış olduğunu nükleer, askeri ve sanayi alanında 10 yıllık anlaşma yazarların bu savı doğrulamakta ve haklı çıkarmaktadır (Sever, 2000, s.354-355).

Beşincisi, Robin Wright ve Shaul Bakhash (1997, s.128) gibi kimi yazarlar da Amerika'nın İran'a yönelik ortaya koymuş olduğu Çevreleme politikasının Amerika'nın en çok rahatsızlık duyduğu ve kaygılandığı meselelerin başında gelen İran'ın kitle imha silahların üretimini ve nükleer silah programını durduramadığını, Arap-İsrail barış sürecine muhalefetini

ve illegal ve radikal terör örgütlerine desteğini sona erdirmeye başarısız olduğunu ifade etmişlerdir.

İran'ı Çevreleme politikasının Türkiye açısından bir dizi sonuçları ve etkileri söz konusu olmuştur. Amerika, Irak'ı çevreleme politikasında olduğu gibi, ikili çevrelemenin İran ayağında da bölgesel güç ve stratejik ortak olan Türkiye'ye ihtiyaç duymuştur. Ancak bazı meselelerde Türkiye'nin bu politikanın amaçları ve hedeflerini ABD ile birlikte paylaşarak aynı düzlemde yer alırken kimi konularda Türkiye bu politikanın uygulanmasından rahatsızlık duymuş ve çekincelerini dile getirmiştir.

Her şeyden önce İran'ın devrim ihracı politikasında Türkiye ile ABD arasında bir koordine ve dayanışmanın var olduğu açık biçimde görülmektedir. Her iki ülke de İran'ın dini referansları esas alan ABD, İsrail ve Batı karşıtı bir İslam devleti modeline ve söylemlerine tepki göstermişler ve bu modelin başta Müslüman ülkeler olmak üzere dünyanın diğer kalanına yayma girişimlerine karşı durmuşlardır. Bunun yerine ABD, laik, demokrat ve Batı taraftarı bir Türkiye'yi İran'a karşı önemli bir denge unsuru görmüştür.

Irak bağlamında ABD-Türkiye-İran üçlüsünün ilişkilerine ve durdukları pozisyonlara bakıldığında ise Türkiye ile İran arasında Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiği yönünde çeşitli açıklamalar yaparak aynı düzlemde hareket ettiklerini göstermişlerdir. Irak'ın kuzeyinde merkezi otoritenin zafiyetinden yararlanarak bağımsız bir Kürt devleti meydana getirilmesine her iki ülkede karşıydı. Ama üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, iki ülke bir taraftan Kürt devleti oluşumuna ulusal çıkarları bakımından tehdit olarak görürken diğer taraftan da KDP ve KYP ile ilişkileri sürdürmüşler ve çeşitli iş birlikleri yapmışlardır. Bu politikanın esas sebebi bölgesel hakimiyet mücadelesinden kaynaklanmıştır. Türkiye, KDP ile ittifak yaparken İran, KYP ile iş birliği içerisinde olmuştur. PKK konusuna gelindiğinde ise Türkiye ve İran zıt düşmüşler ve karşı karşıya gelmişlerdir. Türkiye, PKK'yı bölücü bir terör örgütü olarak görmüş ve gerek sınırları içerisinde gerekse sınırları dışında yoğun mücadelelerini sürdürmüştür. Ancak İran hem PKK'ye ev sahipliği yapmış ve lojistik vermiş hem de Türkiye'nin Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği sınır ötesi askeri operasyonlara karşı çıkmıştır.

İran'ın terör örgütleriyle ilişkileri ve kitle imha silahlanma girişimlerine ABD gibi Türkiye de karşı çıkmış ve bunu bölgesel güvenliğe ve istikrara yönelik bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Nitekim İran'ın Türkiye'de gerçekleştirilen Atatürk ve cumhuriyetin temel ilkelerine ve değerlerine bağlı yazarların peşi sıra öldürülmesi olaylarıyla terör örgütleri yoluyla bağlantısı net bir şekilde ortaya koyulmuştur. Bunun yanında Türkiye, İran'ın nükleer

silahlanma ve kitle imha silahlarını üretme adımlarına karşı olmakla beraber sorunun barışçıl ve diyalog yoluyla çözülmesinden yana tavır sergilemiştir.

Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde ise Türkiye ile İran arasında rol model olma meselesinden kaynaklı hem rekabet hem de ekonomik iş birliği söz konusu olmuştur. ABD, İran'ın devrimci, saldırgan ve Batı karşıtı politikasına karşılık Türkiye'nin bu bölgede seküler, kapitalist, demokratik ve Batı eğilimli bir ülke olarak rol model olmasını desteklemiş ve teşvik etmiştir. Öte yandan Kafkasya bölgesinde de İran ile Türkiye'nin rekabeti Azeri-Ermeni çatışması ekseninde devam etmiştir. Türkiye, dil, etnik ve din kardeşliği olan Azerileri desteklerken İran, Azerilerle aynı din ve mezhepten olmasına rağmen ulusal çıkarları gereği Ermenilerin tarafında yer almıştır. Diğer taraftan ABD, İran dışından alternatif doğalgaz ve petrol boru hatları projesini destekleyerek Türkiye'nin yanında yer almıştır. Hatta Bakü-Ceyhan-Tiflis Petrol Boru hattı projesini de bu amaçla desteklemiştir.

Türkiye ile İran arasında bölgesel rekabet ve çekişmenin yanı sıra ekonomik iş birliği ve yakınlaşmalar da söz konusu olmuştur. 1993 yılından itibaren hem Azerbaycan'da milliyetçi Ebulfeyz Elçibey'in iktidardan düşürülmesi hem de Türkiye'nin rol model olma noktasında ABD'den gereken ve yeterli desteği görememesi bu süreci başlatan en önemli faktörler olmuştur. ECO çerçevesinde başta ekonomi ve ticari alanlarında olmak üzere çok boyutlu ilişkiler artmış ve gelişmiştir. 1996 yılına gelindiğinde Türkiye'de Refah-yol koalisyonunun iktidara gelmesiyle birlikte İran ile yakınlaşma artmış hatta dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın ilk dış ziyaretini İran'a gerçekleştirmesi bu yakınlaşmayı artıran önemli bir etken olmuştur. Ancak ABD ile de ilişkiler gerginleşmiş ve Türkiye'ye karşı aykırı sesler ve tepkiler yükselmiştir. Bilhassa Türkiye'nin İran'a ekonomik yaptırım ve ambargoyu öngören D'Amato yasasına aykırı olarak İran ile 23 milyar dolarlık doğalgaz anlaşması imzalaması bu gergin atmosfere katkıda bulunmuştur.

Türkiye'nin İsrail ile olan yakınlaşma sürecine paralel olarak askeri ve ekonomi alanlarında iş birliği çabaları içerisine girmesi, çeşitli ziyaretler gerçekleştirmesi ve anlaşmalar imzalaması ABD nezdinde takdir ve memnuniyetiyle karşılanırken İran tarafında rahatsızlıklara ve tepkilere sebebiyet vermiştir. İran bunu ABD ve İsrail'in Türkiye'den yararlanarak bölgede İran'ı zayıflatma ve güçsüzleştirme stratejisinin bir parçası olarak görmüştür. Dolayısıyla Türkiye'yi de Amerika ve İsrail'in karanlık planlarına alet olmakla suçlamıştır.

Son olarak ılımlı lider Hatemi'nin İran'da iktidara gelmesi hem ABD tarafından hem de Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Böylelikle karşılıklı sorunların diyalog ve toplantılarla ele alınacağı ve çözüme kavuşturulmak için çaba gösterileceği yönünde umutlar

artmıştır. Ne var ki, Türkiye ile İran arasında bu dönemde karşılıklı büyükelçilerin yeniden atanmasıyla ilişkilerde bir düzelme görülse de bu kısmi ve görece bir yumuşama olmuştur. Çünkü iki ülke arasında İran'ın terör rgtleri PKK ve Hizbullah ile baēlantıları ve Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşma sürecinden kaynaklanan meseleler sorun olmaya devam etmiştir (Uzgel, 2010, s.271-273; Sever, 2000, s.359-364).

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş dönemi son bulmuş akabinde yeni bir uluslararası sistem teşekkül etmiş, iki kutupluluğun yerini ABD'nin tek ve başat güç olduğu tek kutupluluk almıştır. İkili Çevreleme politikası, uluslararası ortamın sağladığı bu avantajlı ortam sayesinde Clinton yönetimi tarafından ilan edilmiş ve uygulama sahası bulmuştur. SSCB gibi güçlü ve devasa büyüklükteki küresel bir devletin parçalanma sürecine girmesi ABD ve Batı karşısı Irak ve İran'ı destekleyebilecek büyük bir güçten yoksun bırakmıştır. Böyle bir ortamda ABD, İran-Irak savaşında yaptığı gibi iki tarafı birbirine karşı kullanarak zayıf düşürme politikasından her iki ülkeyi de aynı zamanda ve benzer amaç ve metotlarla bizzat kendisinin uygulamaya koyduğu İkili Çevreleme politikasına geçiş yapmıştır. Her ne kadar iki devletin de birbirine karşı giriştiği 8 yıllık uzun ve yıpratıcı savaştan ağır ekonomik ve askeri kayıplarla çıkmaları bu politikanın ilan edilmesinde önemli faktör olsa da bu politika değişikliğinin altında yatan temel dinamik uluslararası sistemin yapısında ve doğasında meydana gelen değişikliklerle alakalıdır.

Bu tez çalışmasında temel olarak ABD'nin Irak ve İran'ı İkili Çevreleme politikasının amaçlarına ve hedeflerine ulaşma noktasında başarısız olduğunu ve Türkiye'nin İkili Çevreleme politikasından zarar gördüğünü, ulusal çıkarlarına ve güvenliğine dezavantajlı ve aleyhte gelişmelerle ve meselelerle karşı karşıya kaldığını ve Türkiye'nin ABD ile İkili Çevreleme politikası çerçevesindeki ikili ilişkilerin tam uyum ve uzlaşma içerisinde olmadığını savunmaktadır.

Bu çalışmanın ulaştığı önemli bulgulardan birisi ABD'nin Irak ve İran'a yönelik İkili Çevreleme politikasının genel olarak başarısızlıkla sonuçlanmasıdır.

Irak'ın çevrenemesindeki başarısız noktalar; ABD'nin Kürt ve Şii gruplara karşı tutarsız ve güvenilmez politikaları, ekonomik yaptırımlar ve ambargonun Saddam yönetiminden daha çok sivil ve masum halka ciddi zararlar vermesi ve uluslararası kamuoyundan gelen yoğun insancıl tepkiler, koalisyon ülkeleri Fransa, Türkiye ve birçok Arap ülkesinin yanı sıra Rusya ve Çin'in de askeri müdahalelere karşı çıkması, silah denetimleri ve askeri operasyonlara rağmen Saddam yönetiminin görevden uzaklaştırılamaması ve son olarak Irak muhalefetinin ekonomik, siyasi ve askeri olarak desteklenmesine rağmen birlikteliğin ve dayanışmanın sağlanamamasından dolayı Saddam'ın iktidardan düşürülmesinde yetersiz ve etkisiz kalınması şeklindedir. İran'ın çevrenemesindeki başarısız noktalar ise; ılımlı ve reformist

lider Hatemi'nin iktidara gelişiyle ABD ve İran ile görece yumuşayan ilişkiler, Hatemi'nin Körfez ölkeleriyle yakınlaşma ve ilişkileri geliştirme sürecini başlatması, İran'ın ABD'nin Avrupalı müttefikleri ile “eleştirel diyalog” adı verilen yaklaşımla ekonomik ve ticari ilişkilerine devam etmesi ve Avrupalı ölkelerin yaptırım kararına uymaması, İran'ın Rusya ile ekonomik ilişkilerin yanı sıra askeri alanda da münasebetlerini artırması ve son olarak, İran'ın kitle imha silahlarını üretme ve nükleer silah programları sürdürme faaliyetleri engellenememesi, Arap-İsrail barış sürecine muhalefeti engellenememekle birlikte desteğini de sağlanamaması ve İran'ın radikal ve illegal terör örgütleriyle alakasının ve bağlantısının kesilememesi biçiminde tezahür etmiştir.

Bu çalışmanın savunduğu en temel argümanlardan birisi Amerika'nın İkili Çevreleme politikasının Türkiye'nin ulusal çıkarlarının aleyhine ve zararına olduğu yönündedir.

Türkiye, Irak'a yönelik yaptırım kararına katılarak Kerkük-Yumurtalık Petrol boru hattının kullanımı kapatmasıyla ve Habur sınır kapısını ticarete kapatmasıyla uğradığı zararları karşılayamamış, ekonomik olarak ağır kayba uğramıştır. Diğer taraftan, Türkiye Irak'ın kuzeyinde merkezi yönetiminin zayıflığını fırsat bilen PKK ve Kürt grupların güç ve etkinlik kazanması gibi güvenlik riskleriyle karşı karşıya kalmıştır. Irak'ın Kuzeyindeki KDP ve KYP'nin devletleşmeyi andıran birtakım adımlar atması öte yandan Çekiç gücün PKK'ya yardım ettiği yönünde suçlamalar, Türkiye'de fazlasıyla rahatsızlık ve endişe yaratmıştır. Türkiye'nin İran'ın çevrelenmesindeki olumsuz etkilerine bakacak olursak, İran, Türkiye'yi ABD'nin dost ve sadık bir müttefiki olmasından dolayı düşman ve rakip bir ölkeler olarak addetmiştir. Bu tehdit algılamasının neticesinde İran, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta desteklediği KDP'ye karşılık KYP'ye yardım etmiş, ayrılıkçı terör örgütü PKK ve radikal dinci terör örgütleri Türkiye'ye karşı kışkırtarak kanlı eylemler yaptırmış ve bununla beraber bu unsurlara çeşitli yardım ve desteklerde bulunmuştur. Bunların yanı sıra İran, Türkiye ile derin ve karmaşık sorunları bulunan Suriye, Yunanistan ve Ermenistan gibi ölkelerle iş birliği yaparak Türkiye karşıtı bir cephe yaratmaya çalışarak, Türkiye'yi köşeye sıkıştırma ve pasifize etme çabası ve arayışı içerisinde olmuştur. Diğer taraftan, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlığını yeni kazanan ölkelere “rol model olma” politikası başarısızlıkla sonuçlanmış ve böylelikle Türkiye hem ABD'den ve bölge ölkelerinden gerekli desteği görememesi sonucunda “Adriyatikten Çin seddine kadar Türk birliği” ve “Büyük ağabey” yaklaşımlarından geri atmak zorunda kalmış ve bölgede prestiji ağır hasar almıştır.

Bu çalışmanın edindiği diğer önemli sonuçlardan biri de Türkiye'nin ABD ile İkili Çevreleme politikası kapsamındaki ikili ilişkilerinin tam ittifakın ve iş birliğinin söz konusu

olmamasıdır. Türkiye, ABD ile İkili Çevreleme çerçevesinde iş birliği ve ittifak bağlarının zarar gördüğü kimi durum ve konularda gevşediğini hatta ayırttığını söyleyebilmek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'nin bu politika bağlamında ABD ile geliştirilen ilişkilerde tek taraflı ve bağımlılığın egemen olduğu bir ilişki biçiminden ziyade ulusal menfaatlerini önceleyerek kendisine bir özerk bir saha açtığı ve hareket kabiliyetini genişlettiği bir gerçektir.

Irak'ın çevrelenmesi politikasında PKK ile mücadele, silahların denetimi ve Saddam'ın saldırılarının önüne geçme gibi konular istisna tutulduğunda Türkiye, Çekiç gücün PKK'ya verdiği desteklerden ötürü ABD ile anlaşamamış bu gücün eylemlerinden rahatsızlık duyduğunu dile getirmiş ancak istemeyerek de olsa görev süresini her defasında uzatmak zorunda kalmıştır. Çünkü Çekiç güç, Kürtleri Saddam'ın saldırılarına karşı koruyor ve güvenliklerini temin ediyordu. Böylelikle Türkiye'ye sığınmacı akımının önüne geçilmekteydi. Bu bağlamda Türkiye'nin bu güce karşı yapabilecekleri sınırlı ve alternatifleri azdı. En azından 1996'da Çekiç gücün ismini "Kuzeyden Keşif Harekâtı" olarak değiştirerek bu güç üzerindeki denetimlerini önceye nazaran biraz daha artırmıştır. Bunun yanında Türkiye, ABD'nin Irak'ın kuzeyindeki Kürt gruplarını Saddam yönetimine karşı desteklemesinden ve görüşmeler yapmasından rahatsız olmuş ve KDP ve KYP'nin bölgede bağımsız bir Kürt devletini kurmasının önüne geçmeye çalışarak iki grupta temaslarını artırarak ikili ilişkilerini geliştirmiştir. Ayrıca Türkiye, ABD, Batılı ülkeler ve İran'ı sürecin dışında bırakmaya çaba göstererek kendi denetimini kurmaya çalışmıştır. Diğer taraftan Türkiye, 1996 yılında ABD ile gerçekleştirdiği yoğun diplomatik görüşmeler neticesinde ekonomik yaptırımların Türkiye'ye verdiği ağır ekonomik kayıp ve zararları dile getirerek BM'den "Petrol Karşılığı Gıda Programı" kararı çıkartmayı başarak Kerkük-Yumurtalık Petrol hattını yeniden kullanıma açtırmıştır. Daha öncesinde de zaten Habur sınırını açarak Irak ile ticarete başlamıştı. Türkiye'nin İran'ı çevrelenmesi konusunda ise ABD ile ikili ilişkileri devrim ihracını engelleme, rol model olma ve İsrail ile askeri ve ekonomik yakınlaşma konuları hariç tutulduğunda tam bir uzlaş ve ittifak halinde cereyan etmemiş, güvenlik, stratejik ve ekonomik çıkarların ağır bastığı bazı konularda ayrı düşülmüştür. Örneğin, Türkiye, Kuzey Irak'ta de facto bir Kürt devletinin oluşumuna karşı çıkarak meseleye Irak'ın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması açısından yaklaşarak ABD'nin aksi yönünde bir politika takip ederken İran ile aynı pozisyonda yer almıştır. Bundan ayrı olarak, Türkiye İran ile Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde iktisadi ve ticari ilişkilerini geliştirmiş hatta ABD'nin İran'a yatırım yapmayı yasaklayan D'Amato yasasını kabul etmemiş ve uygulamamıştır. Öyle ki,

düzenlemenin kabul edilmesinden sadece birkaç gün sonra İran ile 23 milyar dolar değerinde doğalgaz anlaşması imzalamıştır.

2000 yılına gelindiğinde Clinton dönemi sona ermiş, Başkanlık seçimlerini George W. Bush kazanmıştır. Bu yeni yönetimle birlikte yeni muhafazakârların (Neoconlar) dış siyasette artan rolü ve ağırlığı Amerika'yı daha sert ve taviz vermez davranışlara sevk etmiştir. Bu bağlamda Neoconlar, Clinton'ın Irak ve İran'a yönelik İkili Çevreleme politikasını yetersiz ve pasif olarak değerlendirerek hem Irak'ta Saddam rejiminin hem de İran'da İslam rejiminin devrilmesini sağlamak için daha aktif ve etkin bir dış politika takip edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu anlamda, 11 Eylül 2001 yılında ABD'yi kendi topraklarında hedef alan El Kaide bağlantılı terör saldırıları, Orta Doğu bölgesinde Amerikan'ın askeri müdahaleleri için gerekli zemini ve mazereti sunmuştur. Başkan Bush, 11 Eylül saldırılarından sonra yaptığı çeşitli açıklamalarda ilk olarak “Şer eksen” kavramını dile getirerek Irak, İran ve Kuzey Kore gibi ülkelerin terör gruplarına destek verdikleri ve kitle imha silahlarını üreterek dünya barışını ve güvenliğini tehdit ettiklerini öne sürmüştür. Daha sonrasında kendi adıyla anılan “Bush Doktrini” çerçevesinde “Önleyici Savaş” kavramının üzerinde durarak dünyanın herhangi bir bölgesinde potansiyel tehdit haline gelebilecek her türlü yapı ya da ülkeden gelebilecek saldırıların önceden vurulması gerektiğini savunmuştur. Bu görüş ve anlayışlar doğrultusunda Amerika ilk olarak 2001’de Afganistan’a daha sonra 2003’te Irak yönelik askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir.

Amerika, NATO’nun meşru müdafaayı öngören 5. Maddesine dayanarak terör örgütü El Kaideye’ye ev sahipliği yaptığı gerekçesiyle Afganistan’a karşı düzenlediği askeri operasyonda Türkiye’nin bilfiil destek ve yardımları almış bulunmaktaydı. Ancak konu Irak’a yönelik harekât olunca Türkiye, Amerika’nın iş birliği ve ittifak isteklerine temkinli yaklaşmış ve çekingen davranmıştır. Çünkü Türkiye ile Amerika’nın Irak düzleminde çıkar öncelikleri farklılaşmaktaydı. Amerika’nın nihai hedefi, Saddam yönetimini devirmek ve Irak petrolünün Batı’ya ve dünya piyasalarına akışını güvenli hale getirmek iken Türkiye’nin beklentisi ise Irak’ın toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Irak’ta merkezi otoritenin yıkılmasından kaynaklı Kuzey’de PKK ve Kürt grupları yararlanabilir ve güçlerini artırabilirdi. Bu sırada Türkiye’de bir yönetim değişikliği gerçekleşmiş, 3 Kasım 2002’de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Amerika’nın Irak’a yönelik askeri müdahalede Türkiye’nin aktif ve fiili olarak rol oynamasına ilişkin ABD’nin taleplerine sıcak bakmamış, savaşın çıkmaması ve Irak ile sorunun diplomatik görüşmeler yoluyla çözülmesi için yoğun çaba sarf etmiş ancak olumlu bir sonuca ulaşamamıştır. Bunun üzerine Türkiye, ABD’nin savaşa katılması yönündeki

baskı ve ısrarlarıyla Irak'ın kuzeyinde meydana gelecek aleyhinde gelişmelerin dışında kalmamak ve bölgeyi kontrol altında tutmak için ABD ile iş birliği yapmaya karar vermiştir. Böylelikle dönemin iktidarı AK parti, TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesini ve yabancı askeri birliklerin Türkiye'de konuşlanmasına izin veren "1 Mart Tezkeresi"nin kabul ve onayı için TBMM'ye sunmuştur. Ancak mecliste salt çoğunluk sağlanamadığından dolayı tezkere kabul görmemiş, ABD nezdinde büyük bir şok ve hayal kırıklığına neden olmakla birlikte Türk-Amerikan ilişkilerinde derin bir krize ve açmaza sebebiyet vermiştir. Birkaç ay sonra 4 Temmuz'da Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde görevli Türk askerlerinin başına çuval geçirilerek ABD askerleri tarafından tutuklanması da diğer bir büyük gerilimi ve tırmanmayı meydana getirmiştir.

ABD'nin 20 Mart 2003 tarihinde Irak'a yönelik başlattığı işgalle Saddam Hüseyin yönetimi devrilmiş ve Baas partisinin iktidarı fiili olarak sona ermiştir. Bu anlamda Clinton döneminde Irak'ın çevrelemesinde belirlenen nihai hedefe ulaşıldığı şüphesiz bir gerçektir. Fakat sivil kayıplar, ABD'nin ekonomik ve askeri zayıflığı azımsanmayacak boyutta olmuştur. İşgalden sonra oluşturulan yeni yönetim ve siyasal yapılanmanın etnik, mezhep ve kimlik temelli bir federal yapıyı esas alarak merkezi otoritenin gücünü azaltan niteliği Irak'taki iç çatışmalara ve çekişmelere zemin hazırlamış, ülkede kaos, belirsizlik ve istikrarsızlık sıradan olgular haline gelmiştir. Böyle bir ortamda ABD, Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde bölgesel Kürt grupların devletleşmesi ve PKK'nın güç ve alan kazanması gibi kırmızı çizgilerini dikkate almamış, Türkiye'nin çağrı ve isteklerine kayıtsız kalmıştır. Öyle ki, bölgesel Kürt yönetimi zamanla kendi parası, bayrağı, marşı ve askeri gücü olan neredeyse de facto bağımsız bir devlet hüviyetine bürünürken, PKK'nın Türkiye'ye yönelik terör eylemleri artmış ve yeniden canlanmıştır. Diğer taraftan Türkiye, Irak'ın siyasi ve ekonomik yeniden yapılanmasına ve kalkınmasına tam destek vererek Şii, Kürt ve Sünni gruplarla ve yöneticilerle iyi ilişkilerin kurulmasına ve olumlu yönde seyretmesine özen göstermiştir. Bu süreçte ABD ve Irak yönetimiyle PKK ile mücadele edilmesi konusunda anlaşmazlık ve problemler yaşayan Türkiye 2007'nin sonlarına doğru Başkan Bush ve Iraklı üst düzey yöneticilerle yapılan temas ve görüşmelerden sonra gerekli desteği almış, Kuzey Irak'ta PKK kamplarına yönelik askeri operasyonlarını icra edebilme imkanına kavuşmuştur.

Bush'un görev süresinin dolmasıyla 2008 yılında başkan seçilen Barack Obama, birkaç ay önce ABD askerlerinin 2011 yılının sonuna kadar Irak'tan aşamalı olarak tamamen çekilmesini öngören anlaşmaya atıf yaparak askerlerin çekileceğini duyurmuştur. Obama yönetimi, bu süreçte Irak'ta istikrarı sağlayabilecek ve İran'ın bu ülke üzerinde artan etkisini

azaltabilecek sağlam ve güvenilir müttefik olan Türkiye ile iş birliği yapma seçeneğini rasyonel ve makul görmüştür. Bu çerçevede Türkiye ile ABD arasında Irak'ın geleceğine ilişkin toplantılar düzenlenmiş hem PKK ile mücadelede hem de Kuzey Iraklı Kürt gruplarla ilişkilerin geliştirilmesinde mutabık kalınmıştır. Türkiye'nin amacı, Irak'taki nüfuzunu artırarak hareket kabiliyetini ve manevrasını geliştirerek, İran'ın Irak'taki Şii yönetime etkisi asgari düzeye indirmek, Kuzey Irak bölgesel yönetimiyle enerji ve ticari ortaklığa kavuşmanın yanında PKK ile mücadelede etkin desteğini elde etmektir. Fakat ABD'nin Irak'tan çekilmesinden sonra Irak'ta Maliki yönetimin İran'ın desteği ve güdümünde Şii eksenli politikalar takip ederek Sünni ve Kürtleri dışlayan tutumları ve Türkiye'nin Kürt bölgesel yönetimiyle artan biçimde siyasi ve ekonomik ilişkilerin seviyesi yükseltilmesi Türkiye ile Irak yönetimi arasında anlaşmazlıkları ve problemleri gün yüzüne çıkarmıştır.

Irak'taki iç çatışmalar ve istikrarsız ortamdan ve Suriye iç savaşının kaosunun yarattığı boşluktan istifade eden terör örgütü Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD), 2014 yılından itibaren Irak'ın ve Suriye'nin kuzeyindeki bölge ve şehirleri hızla ele geçirerek yeni bir tehdit olarak belirmiştir. Buna karşın 2011 yılının sonunda Irak'tan çekilen ABD askerleri yeniden İŞİD ile mücadele kapsamında bölgeye dönmüş, bölgesel Kürt yönetimi ve Irak merkezi yönetimle iş birlikleri yaparak, destek ve yardımlar sağlamıştır. Bu terör örgütünün bölgede alan kazanarak sınır güvenliğini tehdit etmesi ve Musul'u ele geçirmesiyle kentteki Türk Başkonsolosluğuna saldırması ve Türk diplomatların rehin alınması Türkiye'nin örgüte karşı tutumunda ve ABD ile ortak hareket etmesinde belirleyici temel unsurlar olmuştur. Diğer taraftan Türkiye, Irak Bölgesel Kürt yönetimiyle de İŞİD ile mücadele kapsamında uyum içerisinde hareket etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde ve Türkiye sınırlarının yakınında bulunan Kobaniye'ye Bölgesel Kürt yönetime bağlı askeri birliklerden oluşan peşmergelerin geçmesine izin vermiş ve Başika'da bu kuvvetlerin eğitilmesi için askeri birliklerini göndermiştir. Bu süreçte Türkiye'nin Bölgesel Kürt Yönetimiyle ilişkilerin ivme kazanmasında enerji alanında iş birlikleri ve Suriye iç savaşında Irak merkezi hükümetinin İran ile birlikte Esad yönetiminin tarafında yer alması gibi faktörler de öne çıkmıştır. Ne var ki, Bölgesel Kürt yönetiminin Eylül 2017'de bağımsızlık referandumunu gerçekleştirmesi Türkiye tarafından sert eleştiri ve tepkilerle karşılanmış, aynı şekilde Bağdat yönetimi de referanduma karşı tavır almıştır. Ayrıca ABD, İngiltere, AB ve İran gibi ülkelerin de hiçbiri bu referanduma onay vermemiş ve desteklenmemiştir. Böylece yeterli ve güçlü bir destekten yoksun kalan Bölgesel Kürt yönetimi bağımsızlık hayalini gerçekleştirememiştir. Bundan sonraki süreçte Türkiye, Bağdat yönetimiyle yakınlaşırken Kürt yönetimiyle arası açılmıştır. Görüldüğü üzere

Türkiye'nin bir tarafla sıkı ve yakın ilişki kurması diğer tarafla ilişkilerin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye bu kırılgan ve hassas dengeyi bir şekilde gözetmeye çalışmıştır. Son zamanlarda Irak'ın kuzeyini üs tutan PKK'ya karşı Pençe adı verilen askeri kara ve hava hareketleriyle PKK'nın sözde üst düzey yöneticileri etkisiz hale getirilmiş örgüte önemli ölçüde darbe vurulmuş ve köşeye sıkıştırılmıştır. Ancak bu operasyonlar hem Bağdat hem de Erbil yönetimi tarafından iç işlere karışma şeklinde değerlendirilmekte itiraz ve tepkilere sebebiyet vermektedir.

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD'nin şer eksenine İran'ı da dahil etmesi bundan sonraki dönemlerde İran'a dönük tavır ve tutumların daha sertlik yanlısı olacağı sinyali vermiştir. Bu durum, Türkiye'nin de İran ile ilişkilerinde daha dikkatli ve temkinli davranmasına işaret etmiştir. Her ne kadar Amerika'nın Irak'a müdahalesinde Türk-Amerikan iş birliği İran tarafından olumsuz karşılanırsa da 1 Mart tezkeresinin kabul edilmemesinden sonra Türk-Amerikan iş birliğinin ağır hasar alması, Irak'ın işgalinden sonra kuzeyde bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasına karşı ve PKK ile ortak mücadelede önemli fırsatlar sağlamıştır. Öyle ki, Türk ve İran yetkililer arasında yapılan görüşmelerde İran PKK'yı terör örgütü olarak kabul ederken, Türkiye de İslam rejimi muhalifi Halkın Mücahitleri Örgütünü terör örgütleri listesine almıştır.

2005 yılında İran Cumhurbaşkanlığına seçilen Ahmedinejad, kendinden önceki Hatemi yönetiminin söylem ve eylem düzeyindeki ılımlı dış politika anlayışını terk ederek, daha çatışmacı ve uzlaşmaz bir tavır takınmıştır. Ahmedinejad yönetimi, Amerika ve onun Orta Doğu'daki en önemli müttefiki İsrail'i kendisine düşman ve tehdit olarak görmüştür. Öyle ki, bu dönemde İran, İsrail'i Filistin'de işgalci bir Siyonist rejim ilan etmiş ve İsrail devletinin gayrı meşru olduğunu ifade ederek haritan silinmesi gerektiğini dile getirecek kadar sert bir retorik kullanmıştır. Ayrıca bu dönemde İran, nükleer programlarına hız kazandırarak devam etmiş, ABD, İsrail ve Batılı ülkelerin terör listesine aldığı Hizbullah ve Hamas gibi örgütlerle Filistin meselesi bağlamında iş birliği içerisinde olmuş ve Orta Asya ve Kafkasya'da etki ve güç sahasını genişletmeyi hedeflemiştir. Tüm bu unsurlar aynı zamanda İran'a yönelik yaptırımların artmasına sebebiyet verirken aynı zamanda Türk-Amerikan ilişkilerinin çerçevesini şekillendirmiştir.

İran'ın nükleer program çalışmalarının ayrı bir yeri ve önemi vardır. Çünkü İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmaları başta Amerika olmak üzere uluslararası toplum tarafından nükleer silah üretme ve geliştirme faaliyeti olarak algılanarak yoğun tepkilerle karşılanmıştır. Bu yüzden İran'ın uluslararası toplumla ilişkileri zaman zaman gerilmiş hatta İran çeşitli ağır

yaptırımlara maruz bırakılmıştır. ABD meseleyi BMGK'nın gündemine ısrarla getirerek çeşitli kereler yaptırım kararları aldirtmayı başarmıştır. İlk yaptırım kararı 2006'da alınmış daha sonra 2007, 2008 ve 2010 yıllarında yaptırımların devamı gelmiştir. Bu yaptırımlar nükleer ve askeri malzemeler, doğalgaz ve petrol alanlarına da kapsayan kapsamlı yaptırımlar dizesinden meydana gelmiştir. Buna karşın İran, bu yaptırım kararlarına karşı çıkarak nükleer çalışmaların barışçıl enerji hakkı kapsamında değerlendirilmesini isteyerek nükleer faaliyetlerine ara vermemiş ve geri adım atmamıştır. Bu süreçte yaptırım kararlarına rağmen Türkiye'nin artan enerji ihtiyacını karşılamak için 2007'de İran ile doğalgaz alımı anlaşmasını imzalamaktan imtina etmeyerek, ABD'nin tepkisini çekmeye göze alması dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Türkiye, İran'ın nükleer silah yapabilecek ve uzun menzilli füzeler geliştirecek kapasiteye sahip olmasıyla bölgede İran'ın etkinliğinin artması ve silahlanma yarışına sebebiyet vermesi ihtimalinin bölgeyi daha da istikrarsız hale getireceğinden endişe duymuştur. Fakat meselenin herhangi bir askeri müdahaleye gerek kalmadan ve ekonomik yaptırımların daha da çok artırılmadan diplomatik görüşme ve toplantılarla çözüme kavuşturulmasını istemiştir. Zira Bu tür olasılıklarda Türkiye siyasi, ekonomik ve güvenlik olarak çok büyük zararlar göreceğinin farkındadır.

Barack Obama'nın 2008 yılında ABD Başkanı seçilmesiyle birlikte Bush döneminde İran'a karşı takip edilen sert güç unsurlarını temel alan politikalar terk edilerek yerine iş birliği ve diyalogu esas alan bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım dünya kamuoyunda olumlu bir havanın doğmasına yardımcı olurken Türkiye'ye de meselenin barışçıl bir şekilde çözümü için ABD ile İran arasında önemli bir arabuluculuk imkânı vermiştir. İlk olarak ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya'dan oluşan P5+1 ülkeleri ile İran arasında Cenevre'de görüşmeler yapılmış ve çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Daha sonra Mayıs 2010'da Türkiye, Brezilya ve İran arasında Tahran Deklarasyonu imzalanmış ve nükleer program faaliyetlerinin çözümüne ilişkin öneriler ortaya konmuştur. Ancak ABD ile yaşanan fikir ve yöntem fikir ayrılığı sebebiyle yürürlüğe girememiştir. Haziran 2010'a gelindiğinde ise kısa süreli yumuşama havası son bulmuş, BMGK'da Türkiye ve Brezilya'nın hayır oyu kullanmasına rağmen İran'a yönelik yeni yaptırım kararları alınmıştır. Daha sonra Amerika, Türkiye'nin İran bankalarına yönelik alınan ambargo kararına katılmasını istemiş, katılmaması halinde sorunlar çıkabileceğini ifade etmiştir. Türkiye ise bu süreçte İran'a artan enerji ihtiyacından dolayı gelişen ilişkiler ve ABD'den gelen zorlama ve baskılar arasında kendisini sıkışık hissetmiştir.

2011 yılının ikinci yarısına gelindiğinde Türkiye ile Amerika'yı yakınlaştıran diğer taraftan Türkiye'yi İran'dan uzaklaştıran iki güvenlik meselesi dikkat çekmiştir. Biri Arap

Baharı süreci diğeri ise Füze kalkanı projesidir. 2010 sonlarından itibaren Arap dünyasında yolsuzluk, yoksulluk ve baskı rejimlerine karşı başlayan ayaklanmaların ve çatışmaların en şiddetlisi Suriye’de yaşanmış, ülke 10 yıldır bitmeyen kanlı bir iç savaşın içerisine sürüklenmiştir. Suriye iç savaşında İran, Esad yönetimini ve Hizbullah güçlerini destekleyerek muhaliflere sert güç kullanmasını savunurken, Türkiye ve Amerika da Esad rejimine karşı ayaklanan muhalif unsurlara destek vererek demokratik taleplerinin dikkate alınmasını istemiştir. Diğer taraftan, bu dönemde Türkiye’nin Malatya Kürecik bölgesinde NATO bünyesindeki Füze Kalkanı projesi kapsamında füze radar üssünün kurulmasına izin vermesi İranlılar tarafından sert tepkiyle karşılanmış, İran füze savunma sistemin asıl amacının kendisine yönelik olduğu ve İsrail’in güvenliğini sağlamak olduğunu iddia ederek herhangi bir tehdit durumunda radar sistemlerini vurmaktan çekinmeyeceğini ifade etmiştir.

İlimli ve pragmatist lider Hasan Ruhani’nin 2013 yılında İran Cumhurbaşkanı olması İran’ın nükleer program çerçevesinde ABD ve Batı ile diyalogun başlatılması ve ekonomik yaptırımların kaldırılması yönünde umutları artırmıştır. İran ile nükleer silah üretme amacından vazgeçmesi karşılığında ambargoların kaldırılmasına ilişkin görüşmeler başlatılmış bu süreç hem uluslararası toplum hem de Türkiye tarafından desteklenmiştir. Bu aynı zamanda Türkiye için hem ABD hem de İran ile ilişkilerini geliştirmek için iyi bir fırsat olmuştur. Böylelikle Temmuz 2015’de P5+1 ülkeleri ve İran bir nükleer anlaşması imzalanmıştır. Fakat Obama’dan sonra 2016’da ABD Başkanlığına seçilen Donald Trump’ın İran’a karşı Bush dönemini andıran maksimum baskı ve sıkıştırma politikası sonucunda ABD, Mayıs 2018’de bu anlaşmadan tek taraflı olarak çekildiğini açıklayarak, anlaşmayı işlevsiz duruma getirmiştir.

ABD’nin PKK’nın Suriye uzantısı PYD ve YPG güçlerine IŞİD ile mücadele kapsamında Obama’nın son döneminden itibaren ve Trump yönetimiyle birlikte artarak günümüze kadar devam eden yardımlar ve destekler son zamanlarda Türk-Amerikan ilişkilerini zora ve çıkmaza sokan en önemli meseleler göze çarpmaktadır. Bunun neticesinde Türkiye, taktik ve strateji değişikliğine giderek, kendi ulusal çıkarlarını ve güvenliğini daha öncelikli hale getiren çeşitli adımlar atmıştır. Örneğin; Suriye’nin kuzeyinde PYD ve IŞİD ile mücadele kapsamında çeşitli kara ve hava operasyonları düzenlemiştir. Öte yandan Türkiye, Suriye meselesinde karşıt cephede yer alan Rusya ve İran ile üçlü mekanizma oluşturarak ABD’nin ulusal menfaatleriyle uyuşmayan politikasına karşı bir denge ve ittifak arayışı içerisinde olmuştur.

Son zamanlarda Amerika ile İran’ı doğrudan savaşın eşiğine getiren en önemli gelişme İran Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani’nin ve İran destekli

Şii milis gücü olan Haşdi Şaabi yöneticilere yönelik 3 Ocak 2020’de Irak’ta düzenlenen suikast olmuştur. Süleymani, İran’ın Orta Doğu’da fiili olarak sahada en önemli politika uygulayıcısı ve İran’ın askeri, siyasi ve güvenlik politikaların belirlenmesinde büyük bir etkiye sahip bir kişiliktir. Böyle bir ismin öldürülmesi İran’ın bölgedeki prestijine ağır darbe vurmakla birlikte İran’ın genelde Orta Doğu özelde ise Irak politikasında önemli bir boşluk yaratmış ve ciddi bir zafiyet doğurmuştur. Bunun üzerine İran sert bir karşılık vereceğini açıklayarak Irak’ta bulunan çeşitli Amerikan üslerine roket saldırıları düzenlemiştir. Bu eylemler dizesinin daha büyük savaşın habercisi olacağından çekinen başta Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri, tarafları sağduyuya ve itidale davet etmiştir. Ancak halihazırda İran ile ABD arasında gerilim hız kesmeden devam etmektedir.

Sonuç olarak, ABD’nin Irak ve İran’a yönelik politikalarının Türkiye’nin dış politika yönelimlerinde ve davranışlarda önemli etkilerinin olduğu açıktır. Irak bağlamında ABD ile Türkiye’nin iş birliği IŞİD ile mücadele bağlamında ve İran’ın bu ülke üzerindeki etkisini sınırlandırmak bağlamında devam etmektedir. Ancak PKK ile mücadele konusunda Türkiye, ABD, Bağdat ve Erbil yönetimin tam ve koşulsuz desteğini arkasında görememektedir. Oysa ki, PKK ile mücadele konusunda tam uyum ve uzlaşının sağlanması ülkede istikrar ve egemenliğin tesisi için mühim ve zaruri gözükmektedir. Bununla beraber, yatırım, enerji ve ticaret bağlamında ortaklıklar ve ilişkiler Türkiye ve Irak’ın ilişkilerinin boyutunu ciddi seviyede olduğunu daha da ileri bir noktaya taşıyabileceği izlenimini vermektedir. İran bağlamında ise ABD ile Türkiye ilişkilerinin çerçevesini belirleyen temel unsur güvenlik ve ekonomik alanında olmuştur. Türkiye, İran’ı bölgesinde nükleer bir güce sahip bir ülke olarak istememekle birlikte İran’a yönelik bir askeri müdahale seçeneğini de sıcak bakmamaktadır. Böyle bir olasılıkta Irak ve Suriye örneklerinde olduğu gibi ciddi siyasi, ekonomik ve güvenlik riskleriyle karşı karşıya kalacağının bilincindedir. Öte yandan, İran’a yönelik ağır ekonomik yaptırımların ve ambargonun Türkiye’nin bu ülkeyle başta petrol ve doğalgaz bağlamındaki enerji ve ticari ilişkilerine zarar verdiği açıktır. Bu bağlamda Türkiye açısından en makul ve rasyonel seçenek, bölgede ABD-İran hattındaki gerilimin ve tansiyonun düşmesi yerine sağduyu ve itidalin egemen olmasıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akdevelioğlu, A. ve Ö. Kürkçüoğlu. (2009). İran'la İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaş'ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 648-652.

----- (2010). İran'la İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaş'ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 152-157.

----- (2010). İran'la İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaş'ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 579-586.

Al, A. (2014). *Türk Dış Politikası: 1918-1980*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Altunışık, M. (2000). Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri, *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*. G. Özcan ve Ş. Kut (drl.). İstanbul: Büke Yayıncılık.

Arı, T. (2004). *Irak, İran, ABD ve Petrol*. İstanbul: Alfa Yayınları.

----- (2008). “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu-Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları”, *Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi Cilt 2*. M. Bıyıklı (drl.). İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

----- (2010). *Yükselen Güç: Türkiye-ABD İlişkileri ve Orta Doğu*. Bursa: MKM Yayıncılık.

----- (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 1*. Güncelleştirilmiş 5. Baskı. Bursa: MKM Yayınları.

----- (2013). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 10. Basım. Bursa: MKM Yayıncılık.

Armaoğlu, F. (1999). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*. Genişletilmiş 11. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Bağcı, H. (2001). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.

----- (2018). 1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası. H. Bağcı ve K. Yakut (Ed.). *Türk Dış Politikası I* içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 158-176.

Bostanoğlu, B. (2008). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Bölükbaşı, S. (1992). *Türkiye ve Yakınındaki Orta Doğu*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü.

----- (2001). *Barışçı Çözumsuzlük*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Bruinessen, M. (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet*. B. Yalkut (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bryson, T. A. (1977). *American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey*. New Jersey: The Scarecrow Press.

Canatan, Y. (1996). *Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çetinsaya, G. (2004). "Türk-İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*. F. Sönmez (drl.). İstanbul: Der Yayınları.

Cleveland, W. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. M. Harmancı (çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Ekinci, A. C. (2009). *İran Nükleer Krizi*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.

Erdoğan, M. M. (2018). 1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası. H. Bağcı ve K. Yakut (Ed.). *Türk Dış Politikası I* içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 178-201.

----- ve A. Akçiçek. (2019). 1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası. K. Yakut ve M. M. Erdoğan (Ed.). *Türk Dış Politikası II* içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 27-52.

Erhan, Ç. (2009). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaş'ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1:1919-1980* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 681-715.

Ellik, S. (2012). *Iran-Turkey Relations, 1979-2011: Conceptualising the Dyanamics of Politics, Religion and Security in Middle-Power States*. London and New York: Routledge Taylor& Francis Group.

Fain, W. T. (2008). *American Ascendance and British Retreat in the Persian Gulf Region*. Palgrave Macmillan.

Fırat, M. ve Ö. Kürkçüoğlu. (2009). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaş'ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1:1919-1980, İstanbul: İletişim Yayınları, 615-635.

----- (2010). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaş'ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 124-149.

Gerger, H. (2012). *ABD Ortadoğu Türkiye*. Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 5. Basım. İstanbul: Yordam Kitap.

Gönlübol, M. ve A. H. Ülman. (1996). İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965 Yılları). M. Gönlübol (Ed.). *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995* içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi, 191-334.

-----, ve F. H. Birgün. (1996). 1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası. M. Gönlübol (Ed.). *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995* içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi, 633-726.

-----, ve Ö. Kürkçüoğlu. (1996). 1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası. M. Gönlübol (Ed.). *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995* içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi, 489-540.

Görçün, Ö. F. (2008). *1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri*. İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.

Gözen, R. (2004). “Türkiye ve Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”, *Türk Dış Politikasının Analizi*. F. Sönmezoğlu (drl.). İstanbul: Der Yayınları.

Gürün, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası (1939'den Günümüze Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası:1774-2000*. P. Demir (çev.). İstanbul: Mozaik Kitabevi.

Hook, S. W. ve J. Spainer. (2018). *American Foreign Policy Since World War II*. Eighteen Edition. Washington: CO Press.

Holden, S. E. (2012). *A Documentary History of Modern Iraq*. University Press of Florida.

Hunter, R. E. (2010). *Building Security in the Persian Gulf*. RAND Corporation.

Hurst, S. (2009). *The United States and Iraq Since 1979: Hegemony, Oil and War*. Edinburg University Press.

Kamrava, M. (2005). *The Modern Middle East*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Kaufman, J. P. (2017). *A Concise History Of U.S. Foreign Policy*. 4. Baskı. Rowman & Littlefield.

Kaynak, M. ve Diğerleri. (1992). *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*. Ankara: Tanmak Yayınları.

Kennan, G.F. (1967). *Memoirs: 1925- 1950*. Boston: Atlantic Monthly Press.

Kirişçi, K. ve G. M. Winrow. (1997). *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-state Ethnic Conflict*. London and New York: RoudledgeCurzon.

Kocaoğlu, M. (1995). *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu: Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

Kuniholm, B. R. (1980). *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*. New Jersey: Princeton University Press.

Little, D. (2008). *American Orientalism: The United and the Middle East Since 1945*. Third Edition. The University of North Carolina Press.

Lukacs, J. (2007). *George Kennan: A Study Of Character*. New Haven and London: Yale University Press.

Marr, P. (2011). *The Modern History of Iraq*. Third Edition. Westview Press.

Marschall, C. (2003). *Iran's Persian Gulf Policy*. London and New York: RoutledgeCurzon.

McFarland, S. L. (2005). The Iranian Crisis of 1946 and the Onset of the Cold War. M. P. Leffler and D. S. Painter (Ed.). *Origins of the Cold War* içinde. London and New York: Routledge Publishing, 239-256.

McGhee, G. (1990). *The US- Turkish- NATO Middle East Connection*. New York: Palgrave Macmillan.

Mohammad, A. (2009). *Türkiye ve Komşuları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Navaro, D. (2000). Turkey and the Gulf War. H. Bresheeth and N. Y. Davis (Ed.). *The Gulf War and the New World Order* içinde. London and New Jersey: Zed Books Ltd, 80-90.

Nye, J. S. (2003). *Amerikan Gücünün Paradoksu*. G. Koca (çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

----- (2007). *Understanding International Conflicts: An Introduction To Theory And History*. 6. Baskı. Pearson.

Olson, R. (2005). *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik*. K. Acar (çev.). Ankara: Babil Yayıncılık.

Oran, B. (2010). Dönemin Bilançosu. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaş'ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 203-242.

Özcan, G. (2004). ‘‘Türkiye-İsrail İlişkileri’’, *Türk Dış Politikasının Analizi*. F. Sönmez (drl.). İstanbul: Der Yayınları.

Özcan, M. (2003). *Sorunlu Miras Irak*. İstanbul: Küre Yayınları.

Özcan, N. A. (1999). *PKK (Kürdistan İşçi Partisi): Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Özdağ, Ü. (2007). *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*. 2. Baskı. İstanbul: Pegasus Yayınları.

Özkan, T. (2006). *CIA Kürtleri: Kürt Devletinin Gizli Tarihi*. 16. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları.

Özyılmaz, B. (2014). Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Faktörler ve Muhteva Analizi. S. Tamçelik (Ed.). *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri* içinde. Ankara: Gazi Kitabevi, 279-302.

Pauly, R. J. (2005). *US Foreign Policy and the Persian Gulf: Safeguarding American Interests through Selective Multilateralism*. London and New York: Routledge Publishing.

Petersen, T. T. (2000). *The Middle East Between the Great Powers: Anglo-American Conflict and Cooperation, 1952-7*. Macmillan Press.

Pehlivanoglu, A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kaştaş Yayınevi.

Pirinççi, F. (2013). İran Devrimi ve Körfez Savaşları. D. Dursun ve T. Arı (Ed.). *Orta Doğu'da Siyaset* içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 100-130.

Pressman, J. (2018). Understanding the US-Israeli Alliance. G.F. Gresh and T. Keskin (Ed.). *US Foreign Policy in the Middle East: From American Missionaries to the Islamic State* içinde. London and New York: Routledge Publishing, 105-117.

Rees, D. (1967). *The Age of Containment: The Cold War, 1945-1965*. Macmillan Education.

Rubin, B. (1992). *Cauldron of Turmoil: America in the Middle East*. Harcourt.

Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.

Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih: 1918-1994*. 23. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

-----, (2016). *Türk- Amerikan İlişkileri*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Saray, M. (1999). *Türkiye-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Sever, A. (2000). ‘‘ABD’nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye’’, *En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*. G. Özcan ve Ş. Kut (drl.). İstanbul: Büke Yayınları.

-----, (2012). *Türkiye’nin Orta Doğu İlişkileri: Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*. İstanbul: Derin Yayınları.

Sick, G. (2009). *The United States and the Persian Gulf in the Twentieth Century*. L. G. Potter (Ed.). *The Persian Gulf in History* içinde. New York: Palgrave Macmillan.

Şimşir, B. N. (2004). *Türkiye-Irak İlişkilerinde Türkmenler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Sönmezoğlu, F., D. Ü. Arıboğan, G. Ayman ve B. Dedeoğlu. (2017). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5.Basım. İstanbul: Der Yayınevi.

Stewart, R. W. (2010). *War in the Persian Gulf: Operations Desert Shield and Desert Storm August 1990- March 1991*. Washington: Center of Military History United States Army.

Tekin, A. (1997). *The Place of Terrorism in Iran's Foreign Policy*. Ankara: EURASIA and EURASIA CENTER.

Telhami, S. (2003). *The Stakes America in the Middle East: The Consequences of Power and the Choice for Peace*. Westview Press.

Türkman, S. (2007). *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih: 1789-2014*. İstanbul: Der Yayınları.

Uslu, N. (2016). *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Uzgel, İ. (2010). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaş'ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 243-325.

Wittkopt, E. R., C. M. Jones ve C. W. Kegley. (2007). *American Foreign Policy Pattern and Process*. Thomson Wadsworth Publishing.

Wlie, J. C. (1969). *The Sixth Fleet and American Diplomacy*. J. C. Hurewitz (Ed.). *Soviet-American Rivalry in the Middle East* içinde. New York: The Academy of Political Science, 55-60.

Yavuz, T. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Yeşilbursa, B. K. (2005). *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*. London and New York: Frank Cass.

Yıldırım, E. (2011). *Türkiye-İran İlişkileri: 1918-1960*. İstanbul: Giza Yayınları.

Yılmaz, T. (2004). *Uluslararası Politikada Ortadoğu: Birinci Dünya Savaşı'ndan 2000'e*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yılmaz, S. (2011). *Irak Dosyası*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Zengin, İ. (1991). *İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

SÜRELİ YAYINLAR/ TEZLER/RAPORLAR

ALDosari, N. R. (2015). Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad There is One Foreign Policy in Iran, which is Khamenei's Foreign Policy. *World Journal of Social Science Research*. 2.1, 47-72.

Altındağ, N. (2020). Türkiye'nin PKK Bölücü Terör Örgütü ile Mücadelesine Dair Bir Analiz. *Anadolu Strateji Dergisi*. 2.1, 33-48.

Altunışık, M. (2008). Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken. *Ortadoğu Etütleri*. 1.1, 69-81.

Aras, B. (2001). Turkish Foreign Policy Towards Iran: Ideology and Policy in Flux. *Journal of Third World Studies*. 18.1, 105-124.

Aydın, G. A. (2019). Irak Bağlamında Türkiye-ABD İlişkileri (1990-2003): Neoklasik Realizme Göre Bir Değerlendirme. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Başkent Üniversitesi.

Aydın, M. K. (2020). Turkey and Baghdad Pact. *International Journal of Social Science Research*. 9:2. 135-153.

Ayhan, V. (2008). HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam. *Ortadoğu Etütleri*. 1.1, 99-134.

Barış, E. (2004). Türkiye-Irak İlişkileri Işığında Kuzey Irak Süreci. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Başaran, H. İ. (2010). Reagan'ın Ortadoğu'da Çevreleme Politikası ve İslami Hareketlerin Bu Politikadaki Rolü. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Brannon, S. (1994). Pillars, Petroleum and Power: The United States in the Gulf. *The Arab Studies Journal*. 2.4, 4-10.

Brezinski, Z., B. Scowcroft ve R. Murphy. (1997). Differentiated Containment: Policy Toward Iran and Iraq. *Foreign Affairs*. 76.3, 20-31.

Brom, S. (1999). Operation Desert Fox: Results and Ramifications. *Strategic Assessment*. 2.1, 13-58.

Brzezinski, Z. (1992). The Cold War and Its Aftermath. *Foreign Affairs*. 71.4, 31-49.

Byman, D. (2008). Iran, Terrorism, and Weapons of Mass Destruction. *Studies in Conflict & Terrorism*. 31, 169-181.

Carus, W. S. (2000). Iran and Weapons of Mass Destruction. *Middle East Review of International Affairs*. 4.3, 57-67.

Chawla, M. I. (2017). Economic Cooperation Organization: A Historical Perspective. *Journal of Political Studies*. 24.2, 575-588.

Çağ, G. ve S. Eker. (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*. 2.2, 57-72.

Dinç, C. (2006). The Welfare Party, Turkish Nationalism and Its Vision of a New World Order. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*. 5.3, 1-17.

Dodge, T. (2010). The Failure of Sanctions and the Evolution of International Policy Towards Iraq, 1990-2003. *Contemporary Arab Affairs*. 3.1, 83-91.

Efegil, E. (2012). İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar. *Ortadoğu Analiz*. 4.48, 53-68.

Erkmen, S. (2002). Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası. *Avrasya Dosyası (Jeopolitik Özel)*. 8.4, 160-188.

Fukuyama, F. (1989). The End of History?. *The National Interest*. 16, 3-18.

Gaddis, J. L. (2005). *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During The Cold War*. New York: Oxford University Press.

Gause III, F. G. (1994). The Illogic of Dual Containment. *Foreign Affairs*. 73.2, 56-66.

Grossman, E. M. (1999). Despite Iraq Liberation Act: Turkish Officials, Iraqi Kurds Reject Role In Overthrowing Saddam. *Inside Washington Publishers*. 15.12, 1-4.

Gözen, R. (1995). Operation Provide Comfort: Origins and Objectives. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 50.3, 173-191.

Gunter, M. M. (1995). A Kurdish State In Northern Iraq. *Humboldt Journal of Social Relations*. 20.2, 45-94.

Gündoğan, Ü. (2011). Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme. *Ortadoğu Analiz*. 3.29, 93-99.

Herring, G. C. (1991). America and Vietnam: The Unending War. *Foreign Affairs*. 70.5, 104-119.

Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations?. *Foreign Affairs*. 72.3, 22-49.

Isenberg, D. (1984). The Rapid Deployment Force: The Few, the Futile, the Expendable. *Cato Institute Policy Analysis*. 44: <https://www.cato.org/policy-analysis/rapid-deployment-force-few-futile-expendable> (26 Şubat 2021).

Karaman, M. L. (1996). Filistin Kurtuluş Örgütü. *İslam Ansiklopedisi*. 13, TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Katzman, K. (2005). Iraq: U.S. Regime Change Efforts and Post-Saddam Governance. *Congressional Research Service Report*. Washington.

----- (2007). The Iran Sanctions Act (ISA). *Congressional Research Service Report*. Washington.

Kodal, T. (2019). Adnan Menderes Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri. *Belgi Dergisi*. 2.18, 1507-1524.

Köprülü, A. (1990). Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981). *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 5.1, 169-190.

Kurubaş, E. (2002). Irak'ta Kürt Ayrılıkçılığı ve Başarı Şansı. *Avrasya Dosyası (Jeopolitik Özel)*. 8.4, 124-159.

Lake, A. (1994). Confronting Backlash States. *Foreign Affairs*. 73.2, 45-55.

Logevall, B. (2004). A Critique of Containment. *Diplomatic History*. 28.4, 473-499.

Lopez, G. A. ve D. Cortright. (2004). Containing Iraq: Sanctions Worked, *Foreign Affairs*. 83.4, 90-103.

McCurdy, M. (1997). Unilateral Sanctions With a Twist: The Iran and Libya Sanctions Act of 1996. *American University International Law Review*. 13.2, 397-438.

Mraz, J. L. ve J. P. McCallen. (1996). Dual Containment In The Persian Gulf: Strategic Considerations And Policy Options. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. California: Naval Postgraduate School.

Myers, H. L. (1997). The US Policy Dual Containment Toward Iran And Iraq In Theory And Practice. *Air War College Research Report*. Alabama.

Oran, B. (1996). Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti. *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*. 3.1, 155-172.

Özcan, G. (2019). Çevreleme Politikası. *Güvenlik Yazıları Serisi*. 41, 1-6.

Özcan, N. A. ve Ö. Özdamar. (2010). Uneasy Neighbors: Turkish-Iranian Relations Since The 1979 Islamic Revolution. *Middle East Policy*. 17.3, 101-117.

Özyanık, S. (2005). Refahyol Hükümetinin Dış Politikası. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi.

Pilliter, R. J. (1969). The Evolution of the U.S. Containment Policy in Asian, *Electronic Theses and Dissertations*. University of Windsor.

Roberts, P. (2000). New Light on a Forgotten War: The Diplomacy of the Korean Conflict. *OAH Magazine of History*. 14.3, 10-15.

Ruspini, P. (1999). Iraq and the Strategy of Dual Containment. *Defense Analysis*. 15.1, 93-98.

Saltiel, D. H. Ve J. S. Purcell. (2002). Moving Past Dual Containment: Iran, Iraq, and the Future of U.S. Policy in the Gulf. *The Atlantic Council of the United States*. 13.1, 1-4.

Semiz, Y. ve B. Akgün. (2005). Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 5.9, 163-181.

Silleli, T. (2005). 1958'den Günümüze Türk-Irak İlişkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE.

Sinkaya, B. (2005). Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*. 247.5-6, 26-36.

Svistunova, İ. (2010). Irak Faktörünün Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Etkisi (1990-2008). *Ortadoğu Analiz*. 2.14, 74-84.

Squassoni, S. A. (2003). Iraq: U.N. Inspections for Weapons of Mass Destruction. *Congressional Research Service Report*. Washington.

Tarzi, S. M. (1992). Iran-Iraq Foreign Policies: Impact of Us Gulf Intervention. *International Journal on World Peace*. 9.3, 35-48.

Terkeoğlu, B. (2009). 1991'den 2003'e Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.

Turan, K. (2008). İran Nükleer Krizinde Bıçak Sirtında Siyaset. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 4.7, 39-53.

Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım. *Ortadoğu Etütleri*. 2.2, 137-168.

Wright, R. ve S. Bakhash. (1997). The U.S. and Iran: An Offer They Can't Refuse?. *Foreign Policy*. 108, 124-137.

Wright, S. (2007). *The United States and Persian Gulf Security: The Foundations of The War on Terror*. ITHACA Press.

X. (1947). The Sources of Soviet Conduct. *Foreign Affairs*. 25.4, 566-582.

Yaycı, C. (2019). Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri*. 15.30, 331-352.

Yazar, Ş. (2001). 1979 Sonrası Türk-İran İlişkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Orta Doğu*. 5.1, 9-24.

Yurdakurban, İ. (2007). Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979-2005). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi.

İNTERNET KAYNAKLARI

Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit. (11 Eylül 1990). <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address->

[before-joint-session-the-congress-the-persian-gulf-crisis-and-the-federal-budget](#) (16 Mart 2021).

Carter Doctrine. (23 Ocak 1980). <https://www.jimmycarterlibrary.gov/assets/documents/speeches/su80jec.phtml> (25 Şubat 2021).

Eisenhower Doctrine. (5 Ocak 1957). <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-5-1957-eisenhower-doctrine> (20 Şubat 2021).

George Kennan's Long Telegram. (22 Şubat 1946). <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116178> (20 Ocak 2021).

Iran's Ayatollah Khomeini calls on Muslims to kill Salman Rushdie, author of "The Satanic Verses. (14 Şubat 1989). <https://www.history.com/this-day-in-history/salman-rushdie-satanic-verses-fatwa-iran> (12 Nisan 2021).

IRAQ LIBERATION ACT. (31 Ekim 1998). <https://www.congress.gov/105/plaws/publ338/PLAW-105publ338.pdf> (2 Nisan 2021).

İslam İşbirliği Teşkilatı. (7 Temmuz 2020). <https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (14 Şubat 2021).

Murder at Mykonos: Anatomy of a Political Assassination. (3 Şubat 2011). <https://iranhrdc.org/murder-at-mykonos-anatomy-of-a-political-assassination/> (12 Nisan 2021).

Nixon Doctrine. (3 Kasım 1969). http://cf.linnbenton.edu/artcom/social_science/clarkd/upload/Nixon%20Doctrine.pdf (22 Şubat 2021).

NSC 10/2- National Security Council Directive on Office of Special Project. (18 Haziran 1948). <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945-50Intel/d292> (7 Şubat 2021).

NSC 20/1- US Objectives With Respect To Russia. (18 Ağustos 1948). https://archive.org/details/NSC201-USObjectivesWithRespectToRussia/NSC_20_1_book (22 Ocak 2021).

NSC 68- United States Objectives and Programs For National Security. (14 Nisan 1950). <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116191> (27 Ocak 2021).

NTV Haber. (17 Aralık 1998). “Cem: Bombardıman ciddi bir olay.” <http://arsiv.ntv.com.tr/news/64712.asp> (1 Nisan 2021).

TRT Haber. (14 Ağustos 2020). “Terör örgütü PKK, 36 yıldır kanlı saldırılarıyla zihinlerde yer aldı.” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/teror-orgutu-pkk-36-yildir-kanli-saldirilariyla-zihinlerde-yer-aldi-508842.html> (28 Mart 2021).

The Washington Institute for Near East policy. (23 Mayıs 1993). Clinton Administration Policy Toward the Middle East. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-clinton-administrations-approach-to-the-middle-east> (22 Mart 2021).

Truman Doctrine. (12 Mart 1947). <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=81> (17 Şubat 2021).

United Nations Security Council Resolution 661. (6 Ağustos 1990). <https://digitallibrary.un.org/record/94221#record-files-collapse-header> (31 Mart 2021).

United Nations Security Council Resolution 687. (3 Nisan 1991). <https://www.un.org/Depts/unmovic/documents/687.pdf> (31 Mart 2021).

United Nations Security Council Resolution 699. (17 Haziran 1991). <http://unscr.com/en/resolutions/699> (1 Nisan 2021).

United Nations Security Council Resolution 706. (15 Ağustos 1991). <http://unscr.com/en/resolutions/706> (1 Nisan 2021).

United Nations Security Council Resolution 715. (11 Ekim 1991). <http://unscr.com/en/resolutions/715> (1 Nisan 2021).

United Nations Security Council Resolution 986. (14 Nisan 1995). <https://digitallibrary.un.org/record/176622> (31 Mart 2021).